

11

FOLIA HISTORICA

MAĞYAR NEMZETI MŰZEUM

FOLIA HISTORICA 11

MÚZSÁK KÖZMŰVELŐDÉSI KIADÓ
BUDAPEST, 1983.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Fülep Ferenc

Szerkesztőbizottság:

Bánkuti Imre

Rózsa György

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Erdőkürti Zsuzsanna

Karáth József

ISSN 0133–6622

TARTALOMJEGYZÉK

<i>CENNERNÉ WILHELMB Gizella</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum ősgalériái (A százéves Történelmi Képcsarnok gyűjtemé- nyeiből)	7– 39
<i>MITHAY Sándor</i> : Esterházy portrék Pápán	40– 70
<i>RÓZSA György</i> : Johann Vincenz Reim és Magyarország	71– 85
<i>VIGH Károly</i> : Pulszky Ferenc levelei a Magyar Nemzeti Múzeum- ban	86–103
<i>KERÉNYI A. Mária</i> : "Pesti polgár és férjfi szabó": Kostyál Ádám	104–116
<i>ACZÉL Eszter</i> : A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei II. Mesterlevelek	117–133
<i>TEMESVÁRY Ferenc</i> : Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történeté- ből IV. rész	134–203
<i>KOVÁCS Tibor</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum 1982. évi tevékeny- sége	204–225

INHALT

<i>Gizella CENNER WILHELMB</i> : Die Ahnengalerien des Ungarischen Nationalmuseums (Aus den Sammlungen der hundertjährigen Ungarischen Historischen Bildergalerie)	7– 39
<i>Sándor MITHAY</i> : Esterházy – Porträts in Pápa	40– 70
<i>György RÓZSA</i> : Johann Vincenz Reim und Ungarn	71– 85
<i>Károly VIGH</i> : Ferenc Pulszky – Briefe im Ungarischen Nationalmuseum	86–103
<i>Mária A. KERÉNYI</i> : Ein "Pester Bürger und Herrensneider": Ádám Kostyál	104–116
<i>Eszter ACZÉL</i> : Freimauer – Sammlung im Ungarischen Nationalmuseum II. Teil. Meisterbriefe	117–133
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Ein Kapitel zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik IV. Teil	134–203
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums im Jahre 1982	204–225

CONTENTS

<i>Gizella CENNER WILHELMB</i> : Ancestors' galleries in the Hungarian National Museum (From the collections of the hundred-years-old Historical Gallery)	7– 39
<i>Sándor MITHAY</i> : Portraits of the Esterházys in Pápa	40– 70
<i>György RÓZSA</i> : Johann Vincenz Reim and Hungary	71– 85
<i>Károly VIGH</i> : Letters of Ferenc Pulszky in the Hungarian National Museum	86–103
<i>Mária A. KERÉNYI</i> : "Burgess of Pest and taylor for gentlemen": Ádám Kostyál	104–116
<i>Eszter ACZÉL</i> : Relics of the Hungarian freemasonry II. Certificates of mastership	117–133
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Chapters from the history of the Hungarian Arms Factory IV.	134–203
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Activity of the Hungarian National Museum in the year 1982	204–225

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Г. Ц. ВИЛХЕЛЬМБ:</i> "Галереи предков" в Венгерском Национальном музее (из собрания столетней Исторической портретной галереи)	7— 39
<i>Ш. МИТАИ:</i> Портреты членов семьи Эстерхази в г. Папа . . .	40— 70
<i>Дь. РОЖА:</i> Йоханн Винцент Рейм и Венгрия	71— 85
<i>К. ВИГ:</i> Письма Ф. Пульски в Венгерском Национальном музее	86—103
<i>М. А. КЕРЕНИ:</i> А. Коштыял, пештский горожанин, мужской портной	104—116
<i>Е. АЦЕЛ:</i> Памятники франкмасонского движения в Венгрии. Часть II. Трамоты мастера	117—133
<i>Ф. ТЕМЕШВАРИ:</i> Из истории Венгерского оружейного завода IV	134—203
<i>Т. КОВАЧ:</i> Деятельность Венгерского Национального музея в 1982-ом году	204—225

CENNERNÉ WILHELMB GIZELLA

A Magyar Nemzeti Múzeum ősgalériái (A százéves Történelmi Képcsarnok gyűjteményeiből)

Az ősgaléria az arisztokrata, vagy nemesi családok társadalmi rangjának, társadalmi és politikai szerepének egyik vizuális bemutatása. Felsorakoznak az ősök, akik a nemességet szerezték, akik érdemeikért rangemelésben részesültek, nagyobbították a családi vagyont, egyre magasabb tisztségeket viseltek a feudális államgépezetben vagy a királyi udvarnál. Mindezt a gazdag öltözetben, pompás fegyverekkel megörökített portrék feliratai, címerváltozásai is jelezték. Az ábrázolandók sorát a XVII. század közepétől meginduló galériák kortárs családtagokkal nyitják általában, esetleg a megelőző generációra mennek vissza. A XVII. század végén, a XVIII. század első felében azután az arisztokrata családokban hozzáfesttetik az Árpád-korig, esetleg a honfoglalásig visszavezetett "mítikus" ősöket is. Van, ahol a vélt teljes családtagjainak bemutatását a grafikára bízták. Az Esterházyak a XVII. század végével hatalmas, latin versekkel kísért metszetkiadványban örökítették meg családjuk tagjait Örs vezértől Esterházy Pál nádor gyermekeiig. A metszetekről azután a XVIII. században térkép-festmények készültek a pápai kastélyban.¹ Vannak olyan családok, ahol az ősgaléria folytatásának tradíciója továbbélt egészen a XIX. század végéig, másutt az arcképsorozatok csak az egyszeri, nagy kiemelkedésig kísérték a család történetét. Közleményünkben gyűjteménytörténeti és általános műfaj történeti szempontokból vizsgáljuk a Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményében fellelhető ősgalériákat, amelyeknek zöme csak egyes képeiben publikált, a maga egészében a közönség és a szakemberek előtt eddig ismeretlen maradt.

A Magyarországon oly szívósan továbbélő feudális hagyomány és gondolkozásmód még a XIX. század végén is töretlenül virágzott. Így akár a Nemzeti Múzeum kezdeti gyűjtésébe, akár az 1884-ben alapított Magyar Történelmi Képcsarnokba gyéren kerültek ősgalériák, vagy ősgaléria töredékek. Hiszen a kihalt családok birtokait és ingatlanait öröklő oldalági leszármazot-

tak is igényelték az egykor virágzó familia elődeinek képcsarnokát, mint a fontos rokoni összeköttetések dokumentumát. Éppen ezért a Magyar Nemzeti Múzeum XIX. századi állagaiban inkább házaspári portrékat találunk,² vagy ősgalériák speciális darabjait.³ Az első, tényleg ősgalériának számító sorozatot Lanfrancioni Enea gyűjteményéből vásárolták meg 1895-ben.⁴ A Batthyány-család tagjait a XIV. századi Kővágóörsi Miklóstól a XVIII. századi Lajos nádorig bemutató sorozatot a legújabb kutatás Batthyány Kázmér 1852-ben Siklós-on konfiskációs célból jegyzékbevett képeivel azonosította.⁵

A következő ősgaléria-átadás 1930-ban, tehát a két világháború között történt. A felvidéki eredetű, egykor bányászattal, vasércolvasztással és kereskedelemmel foglalkozó Szontágh-család ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak ősgalériáját.⁶

A második világháború végén számtalan kastély sérült meg a hadiesemények során, s számtalan kastélyt hagytak oda a tulajdonosok, ami szintén az épületek és a berendezés állagát érintette végzetesen. A kallódó műkincsek, pusztulásnak indult képek és egyéb berendezési tárgyak felkutatására, megmentésére és közgyűjteménybe szállítására eleinte két hivatal is létesült, az Elhagyott Javak és a Veszélyeztetett Magángyűjtemények miniszteri biztossága, amelyek egy idő múlva egyesültek. A Veszélyeztetett Magángyűjtemények miniszteri biztossága dr. Fügedi Erik vezetésével értékes kastélyegyütteseket kutatott fel és juttatott a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Mondanunk sem kell, hogy ezek az ősgalériák sok esetben sérült darabokból álltak, az ábrázolt személyek azonosításához is hiányoztak a hiteles források többnyire. Áll ez elsősorban a XVIII–XIX. századi képekre, amelyeken már ritkán alkalmaztak feliratot, vagy a reprezentatív egészalakos képmások mellett általában meglevő félalakos intímabb képmásokra és rokoni portrékra. Az anyag még így, csonkán és hiányosan is egyedülállónak mondható, hiszen néhány, határainkon kívül megmaradt ősgalérián kívül⁷ együttesként más gyűjtemény nem őriz hasonló anyagot, egyes kastélybelsőik régebbi fényképei inkább az elhelyezésre, mint a személyi és korszak-összetételre, vagy az alkalmazott művészi stílusra adhatnak támpontot. Az ősgalériák összetételének szempontjai, a formátumbeli és stiláris változások, s a család vagyoni helyzetének tükröződése a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott sorozatokon kitűnően tanulmányozható.

Még 1945-ben, tehát a korábban említett miniszteri biztosságok tevékenységét megelőzve került gyűjteményünkbe a Nádasdy-család ősgalériája a nádasdladányi kastélyból. A galériát még 1944-ben, a háborús események előtt Zichy István akkori főigazgató felszólítására dr. Vayer Lajos a hely-

színen megtekintette, és Lakos János a Történelmi Képcsarnok dokumentatív fotógyűjteménye számára az egyes portrékról síkfilm-felvételeket készített.⁸ Ezek a felvételek a háborús károk és veszteségek megállapításához nyújtottak felbecsülhetetlen segítséget. (1. kép)

Az 1940-es évek végén került be a Történelmi Képcsarnokba, a somogyvári Széchenyi-kastély, a pesti Károlyi-palota, a körmendi Batthyány-kastély, a pápai és a tatai Esterházy-családi arcképek, a Hadik-Barkóczy és Sigray, valamint a Prónay-portrék együttese.⁹ 1953-ban vétel útján szerezte meg a múzeum azt a kisnemesi, XVIII. századvégi és XIX. századi együttest, amely a Fáy, Szemere (9. kép) és Gábrriel-családok portréit foglalja magában.¹⁰ 1955-ben és 1961-ben adta ajándékba özv. Palugyay Mórincné Gerhard Margit a maga és férje családjának portréit.¹¹ Ugyancsak 1955-ben soroltatott gyűjteményünkbe Zichy Iván ajándékaként a Zichy-Rubido család galériája.¹² 1959-ben Czöbel Minka hagyatékából is a Történelmi Képcsarnok birtokába jutott néhány családi festmény.¹³ 1963-ban, 1964-ben és 1970-ben másod-, sőt harmadkézből jutottunk hozzá a Niczky-család arcképeihez.¹⁴ (8. kép)

Közelebbről vizsgálva most már az egyes arcképegységeket megállapíthatjuk, hogy időben a legszélesebb távot a Nádasdy-család ősgalériája fogja át. A portrék sora Nádasdy Tamás nádor (2. kép) és felesége Kanizsai Orsolya egészalakos arcmásával kezdődik 1560-ból, és Nádasdy Ferenc komárommegyei főispán (5. kép) és felesége, Zichy Ilona Benczur Gyula festette párképével zárul 1888-ból. Fehér megye, ahol Nádasdladány kastélya is állt, a II. világháborúban a mozgó frontvonal miatt igen sokat szenvedett. Így a fentebb említett Nádasdy Ferenc főispántól létesített ősök csarnokának festményei közül is több elpusztult,¹⁵ vagy olyan rongált állapotban jutott gyűjteményünkbe, hogy csak részben sikerült restauráltatnunk.¹⁶ A családot továbbvivő legidősebb fiú és felesége generációként megismétlődő párképei a legjellegzetesebb provinciális tradíciót képviselik (3. kép), s a provinciális stílusjegyek megismétlődésétől, helyenként a gyenge karakterábrázolástól nem mentek a XIX. századi egészalakos festmények sem (4. kép). A XIX. századi állag nagyobb mérvű pusztulása és az írásos feljegyzések, listák hiánya miatt Benczur két festménye mellett csak egyetlen jelzett képpel találkozhatunk az anyagban, Nádasdy Paulai Ferenc kalocsai érsek egészalakos képmását Pesky József festette¹⁷ (1. kép).

A Szászországból Magyarországra származott Szontághok családi galériája jelen állagában jól tükrözi a több ágra szakadt és különböző megyékben élt familia nagy kiterjedését. A XVII. század második felében élt Szontágh I. Lajostól (6. kép) és fiától, I. Páltól kezdve a XX. század első negyed-

ben élt családtagokig¹⁸ végigkísérhetjük a család történetét és sokrétű tevékenységét a bányaműveléstől, közhivataloktól, kereskedéstől a művészi tevékenységig. A portrék tekintettel a család középnemesi társadalmi állására már a XVII. században is félalakosak és a Felsőmagyarországhoz földrajzilag közelálló lengyel provinciális portré stílusjegyeihez igazodnak. A XIX. században is ritka a portrék között a művésznévvel jelzett,¹⁹ (12. kép) a XX. század elejéről Glatz Oszkár és egy Hegedüs László művel találkozunk.

Az eddig vizsgált ősgalériák mindig egy család leszármazási viszonyaira épültek s a nevezett család története szempontjából fontos személyiségek portréit tartalmazták a XVI–XVII. századtól a XIX–XX. század fordulójáig. Már nem ilyen egységes szempontok szerinti az a kisebb gyűjtemény, amelyet özv. Palugyay Móricné Gerhard Margit ajándékozott a Történelmi Képcsarnoknak. Házasságába az adományozó is és férje is magával vitte saját ősei öröklött képanyagát. A Palugyay ősök között XVIII. századi és a XIX. század első feléből származó darabok vannak, viszont az egyik XIX. századi nőági előd családjából egy XVIII. századi arckép került a gyűjteménybe.²⁰ A Palugyay-családi arcmások időben elmennek a XIX. század végéig. A zólyommegyei Gerhard-család két XVII. századi festmény mellett (7. kép) elsősorban az adományozóhoz közelálló századvégi tagokkal van képviselve. A félalakos képmások régebbi része természetesen névtelen művészek alkotása, míg a legkésőbbi darabok átlagos arcképfestők kezétől származnak. A Palugyay-Gerhard arcképgyűjtemény jól példázza a középnemesi családoknál örökösödés, vagy házasság folytán a XIX. század második felére már felbomló családi arckép-együtteseket, amelyek másodlagos birtoklásban érdekes korábbi portrékat is magukban foglaltak.

Összeházasodások folytán ugyancsak különböző családok galériáiból tevődik össze a múlt század utolsó harmadában együvé került Hadik-Barkóczy képsorozat. A Hadik Béla és a fiúsított Barkóczy Ilona házasságával és az új kettősnevű arisztokrata familia és hitbizomány megalakulásával nemcsak Hadik András generális és Barkóczy Ferenc esztergomi érsek családjának galériája került együvé, hanem a Barkóczyakkal rokon Sztárayak (11., 13. kép) és Zichyek, valamint a Hadikokkal és Sztárayakkal egyaránt családi kapcsolatban álló Vandernathok néhány képmása is.²¹ A XVIII. században mindkét család nagy tekintélyre tett szert, kiváló közszereplésük magasrendű kulturális összeköttetéseket s választékos ízlést eredményezett. Így találhatunk a gyűjteményben kiváló külföldi mesterek kezétől származó arcképeket,²² vagy hazánkban ritkábban előforduló portrébeállításokat.²³

A hosszabb időt átfogó ősgalériáknál könnyebbnek vélhetjük a szűkebb idővetületre korlátozódó sorozat tudományos feldolgozását, keletkezés-

történetük nyomozását. Azonban ezek a képek is vethetnek fel ma már nehezen megoldható problémákat. Az 1895-ben megszerzett Batthyány-ösgaléria stílusban legkorábbi darabjának Batthyány III. Boldizsár feleségének, Zrínyi Dorottyának, a szigetvári hős leányának portréját tekinthetjük a XVI–XVII. század fordulójáról.²⁴ Zrínyi Dorottya unokája, Batthyány I. Ádám fennmaradt két festmény-arcképe közül a tájháttér előtt ábrázolt kitűnő németalföldi példák nyomán keletkezett.²⁵ (14. kép) Az ő megrendelői tevékenységéhez kell kapcsolnunk azt a két szabad tájban ábrázolt fiatal férfi-arcképet is, amelyeket két fiával, II. Kristóffal és I. Pállal azonosítunk.²⁶ II. Kristóf férfikori portréja még a XVII. század közepének konzervatív művészi irányához kapcsolódik,²⁷ viszont II. Ádám arcképének színvilága már a bécsi későbarokk művészi hatására vall.²⁸ Batthyány I. Lajos nádor egészalakos portréja az udvari művészetnek a francia rokokó festői megoldásain ihlódott stílusában készült.²⁹ (15. kép) A nádor fivérének, Batthyány Károly tábornoknak, II. József nevelőjének egészalakos páncélos portréja Jean Pierre Sauvage (1699–1780) Brüsszelben festett művének nívós másolata.³⁰ A család Árpád-, és Anjou-kori őseit, Kővágó-örsi I. Miklóst és I. Györgyöt, valamint a XVI. századi Batthyány I. Ferenc bánt, Batthyány I. Kristóf főpohárnok-mestert és Batthyány III. Boldizsárt a XVIII. században festették hozzá a sorozat meglévő darabjaihoz, és a művészek valamilyen családi vonásokat tartalmazó ideálkép nyomán alkották meg figuráikat. Érdekes, hogy Zrínyi Miklós a költő és hadvezér sötét tónusú, archaikus művészi megfogalmazású egészalakos arcmása a családi együttesbe kerülve, felirat nélkül, eredeti elhelyezését feltehetőleg odahagyva, mint Batthyány III. Boldizsár szerepelt.³¹ Ebben valószínűleg a Zrínyi Dorottyával való rokonság játszott szerepet egyrésztől, más oldalról a két portré hasonló festői megfogalmazása is. Zrínyit rokoni, érzelmi és baráti szálak egyaránt fűzték a Batthyány-családhoz, így magyarázható szereplése a családi galériában. A festmény méretei azonban világosan elárulják, hogy eredetileg nem volt az arcképsorozat tagja.³²

A pápai kastély Esterházy-ösgalériáinál is volt egy XVIII. századi mag. Ez azonban sajnos nem azonosítható biztonsággal a vár 1694-ben felvett leltárában szereplő portrékkal.³³ A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe jutott anyagban megkülönböztethetünk egészalakos, valamilyen reprezentatív helyiség, vagy helyiségek díszítésére készült festményeket és ovális keretbe komponált köriratos, metszetszerű portrékat. Az egészalakos arcmások sora természetesen Miklós nádorral és két feleségével indul (Dersffy Orsolya portréja XIX. századi másolat). Első házasságából származó mindkét, korán elhunyt fia, István és László is szerepel, mindketten viselték a pápai kapitány-

ságot. Pál nádor portréja mellett ott láthatjuk öccse, Ferenc pápai kapitány, a grófi ág alapítója és második neje, Thököly Kata képmásait. Nagy fontosságot kaptak Pál nádor fiai, akár világi (16. kép), akár egyházi téren működtek (17. kép)³⁴ A XVII–XVIII. század fordulójáról származik Ferenc pápai kapitány fiának, Antal későbbi kuruc generálisnak fiatalkori portréja, amelyen nem említik szakítását a hagyományos családi-politikai vonallal és emigrációját Rákóczival együtt.³⁵ Az Esterházyak emelkedését és az abban részes két nádor családját bemutató galériához 1737-ben feltehetőleg Esterházy József altábornagy és horvát bán Oswald Ferdinánd pozsonyi festővel³⁶ kiegészítésül a fraknoi portrék alapján újabbakat festtetett részben Miklós nádor fivereinél, részben azok további leszármazottairól egészen II. Imre esztergomi érsekig bezárólag.³⁷ A grófi és hercegi címet szerző ősökhöz így a XVIII. század első generációja társul. Néhány jó kvalitású névtelen mester alkotása mellett, melyek a XVII. és XVIII. század provinciális művészetét egyformán képviselik, Oswald Ferdinánd alkotásai inkább az ősgalériák replika-készítettő igényével, mint a stílus továbbfejlesztésével ismertetnek meg, bár a pozsonyi festő megpróbálta a XVII. századi előképeket kompozicionálisan gazdagítani.

A pápai Esterházy-kastély másik családtörténeti festménysorozata jó, közepes kvalitású névtelen mester munkája. A "Tropheum" nyomán készült térdképek ovális keretén olvasható feliratok közlik az ábrázolt nevét, címeit, esetleges rangemelésének, vagy halálzásának évszámát. A beszállított anyagban megvan az Esterházyak ősenek, Örs vezérnek (18. kép) és néhány árpádkori családtagnak a képe.³⁸ Többnyire azonban ez a sorozat is Miklós nádortól a XVIII. század első felének családtagjaiig fogja át az egymást követő nemzedékeket.³⁹ (19. kép) A "Tropheum" természetesen a középkorból is számos Esterházy-családtagot nevez meg, előkép tehát lehetett, de ennek a másodlagos fontosságú festménysorozatnak teljes terjedelmét elég nehéz lenne megállapítani. Művészi szempontból megjegyzendő a XVII. századi portrék egyes elemeinek átalakítása a XVIII. század változó művészi ízléséhez igazodva. (Pl. a Mytens-kör beszédes kézmozdulatainak átvétele Esterházy Albert kalocsai érsek, vagy Esterházy László pápai kapitány portréján.)

A dicső múlt és a változatlanul királyi kegyet élvező jelen illusztrálására szolgál a pápai ősgaléria modorában a tatai Esterházy-képsorozat. Ebben az ún. tatai grófi ág távolabbi felmenőit – így ifjabb Ferenc tárnokmestert, Miklós koronaórt és Ferenc: Szt. István-rendi kancellárt bemutató félalakos festmények mellett ugyancsak találunk egy metszeteken alapuló, hosszabb magyarázó felirattal ellátott sorozatot a család törökellenes hadjáratokban kitudt tagjairól.⁴⁰ Ez utóbbi nemcsak Tata várának a török háborúban be-

töltött fontos szerepét akarta hangsúlyozni, hanem az Esterházy-családnak a nemzet egész közvéleménye előtt érdemes és tiszteletreméltó tevékenységét is bemutatni.

Régmúlt, közelmúlt és jelen összefolyása az arisztokrata és nemesi ősgalériák visszatérő, a kiváltságok meritumát és kontinuitását kiemelő jegye. Természetesen adódhatott olyan eset is, amikor a reánkmaradt ősgaléria nem töltött be egyéb szerepet, mint egy család adott pillanatban rögzített, szeretteit megörökítő képsorát. Ilyen lehetett a somogyvári Széchenyi-kastélyból beszállított Festetich-arc képsorozat, mely Széchenyiné Festetich Julianna szűkebb családját: nagyapját, szüleit, nagybátyját és egyik testvérét ábrázolja (10. kép). A portrék a Mytens-kör kompozíciós sémáinak jó nivón történő átvételéről tanúskodnak, a két női arcképet pedig a XVIII. század utolsó negyedében hazánkban tevékenykedő Michael Millitz szignálta.⁴¹

Az ősgalériák eddigi tárgyalása elsősorban a különböző célú együttesek társadalmi- és stílusigazodását, a feldolgozásukkal járó sokrétű feladatokat kívánta bemutatni. Fontos történeti, művelődéstörténeti és művészet-történeti szerepük már az eddigiekből is kitűnt. Abban a korszakban jöttek létre, amikor Magyarországon alig, vagy elsősorban inkább a monumentális műfajokban működtek ismert nevű mesterek. Ahhoz, hogy az ősgalériákban rejlő ikonográfiai-dokumentatív lehetőségeket kihasználjuk, elsőrendű fontosságú lenne az ismert ősgalériák egymásra, valamint a védett gyűjteményekben található történeti portrékra vetítése. A lehetséges azonosítás a galériákon belül ismeretlennek maradt arcképeknél ezután jóval nagyobb eséllyel bízhatna. Művelődéstörténetileg az ősgalériák a viselet, a hatalmi jelvények és ékszerek, valamint a díszfegyverek stílusváltozásainak tanulmányozására adhatnak segítséget. Ugyancsak történeti-művelődéstörténeti szempont az ábrázolás beállításának, tartalmi változásainak regisztrálása az egyes korokban. Művészettörténetileg első látásra ennek a műfajnak kevés a vonzó vonása. Magyarországon még a leggazdagabb családok sem kerestek okvetlenül neves mestert az ősgalériák újabb darabjaihoz, ahogy erre az Esterházyaknak a tavalyi kismartoni (Eisenstadt, Ausztria) Haydn-kiállításon bemutatott családi portréi is utaltak.⁴² E műfajnak mégis szerepe volt abban, hogy a XVII. századi Magyarországon elterjedt és meggyökeresedett a későmanierista portréstílus kompozíciós elrendezése és színvilága. Ebben az arcképfestészetben több más műfaj is szóhoz jutott, így a csendélet az előkelőség attribútumainak elrendezésében, vagy a női portrék mesteri virágcsokraiban.⁴³ A háttér tájképi, vagy történetet bemutató részletei pedig ezen ábrázolási formákkal ismertették meg a szemlélőt.⁴⁴ A bécsi későbarokk portréstílussal való szoro-

sabb érintkezés nevelte az ízlést és növelte a művészi kivitel színvonalának igényét. Ezt az igényt eleinte külföldi mesterek elégítették ki, de ezen az emberileg általában mindenkihez közelálló műfajon keresztül szélesedő bázisra lett a magyar művészet ügye, és meghódította a festészet minden területét a XIX. században. A két egyéniség – festő és ábrázolt – találkozásából megszülető kivételes karakterkép mellett még a XIX. század végén, sőt a XX. század első harmadában is jelentkeznek az ősgaléria-portré akár magasszintű festői eszközökkel vászonra vitt reprezentatív képmásokban, akár közepes tehetségű mester kezétől származó, elsősorban külső hasonlóságot tükröző arcképekben. A műfaj letűnése egybeesik társadalmi bázisának felszámolásával.

JEGYZETEK

1. *Tropheum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estorasiae . . .* (Viennae 1700.)
2. Pl.: Ismeretlen mester: Pekry Lőrinc tábornok. Ltsz. MTKcs. 45.; Ismeretlen mester: Pekry Lőrincné Petróczy Kata Szidónia. Ltsz. MTKcs. 52.; Ismeretlen mester: Sréter János. Ltsz. MTKcs. 554.; Ismeretlen mester: Sréter Jánosné Bezzegh Éva. Ltsz. MTKcs. 553.; Ismeretlen mester: Péterffy János. Ltsz. MTKcs. 550.; Ismeretlen mester: Péterffy Jánosné Pongrácz Éva. Ltsz. MTKcs. 549. (A továbbiakban, ha az arcképeknél nem szerepel a művésznév az automatikusan az ismeretlen mestert jelöli. Ha a leltári szám után nincs gyűjteményre utaló jelzés, akkor a Történelmi Képcsarnok állagában található.)
3. Pl.: Illésházy Gáspár ravatalképe. Ltsz. 30.; Illésházy Gáspárné Thurzó Ilona ravatalképe. Ltsz. 33.; Illésházy Gábor ravatalképe. Ltsz. 35.
4. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai. IV. rész. Magyar Történelmi Képcsarnok. (Budapest 1915) 52–61.
5. *Rózsa György*, Magyar történetábrázolás a 17. században. (Budapest 1973) 70., 156. 29 jegyzet.
6. Hivatkozási szám: A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi osztálya 147–1930. sz. akta. Az irat jelenleg helyén nem lelhető fel. A festményeket 1930-ban és 1934-ben vezették be a Történelmi Osztály leltárába, ahonnan 1949-ben a Történelmi Képcsarnok festménygyűjteményébe tétettek át.
7. Esterházy-ősgalériák Fraknón (Forchtenstein, Ausztria) és Kismartonban (Eisenstadt, Ausztria) magántulajdonban, a Forgách-ősgaléria Vöröskőn (Cerveny Kamen, CSSR) közgyűjteményben, az Illésházy-galéria Trencsénben (Trencin, CSSR) közgyűjteményben, a Pálffy-galéria ugyancsak Vöröskőn van. A tatai Kuny Domokos-Múzeumban őrzik a tatai Esterháziaknak a majki kastélyból származó arcképeit.
8. Magyar Történelmi Képcsarnok negatívgyűjteménye, ltsz. 1285–1301.
9. A legtöbbet, vagyis a somogyvári, a pápai, a tatai és a Hadik-Barkóczy anyagot a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága szállította be. A Prónay-anyag a Múzeumok és Műemlékek Országos Központján keresztül érkezett. A Sigray-arcképek részben a szombathelyi múzeum közvetítésével jutottak gyűjteményünkbe, részben az örökösök átadása folytán.
10. Ltsz. Festmények, 53.281–287.; pasztell, 53.1082.
11. Ltsz. Festmények, 55.27–31.; 61.17–29.

12. Ltsz. Festmények, 55.47–60.
13. Ltsz. Festmények, 59.17–22.
14. Ltsz. Festmények, 63.9.; 64.1.; 70.1.; 70.5–9.
15. Pl. Nádasdy I. Mihály felesége Colloredo Mária Terézia, Nádasdy II. Lipót felesége Pálffy Mária Terézia arcképe.
16. Nádasdy I. Mihály főajtónálló-mester arcképe. Ltsz. 53.10.; Nádasdy II. Lipót komáromi főispán arcképe. Ltsz. 53.16.; Nádasdy III. Lipótné Forray Júlia arcképe. Ltsz. 53.9.
17. Ltsz. 53.7. – A Nádasdy-család ősgalériájának egyes darabjaival foglalkozó publikációk: *Garas Klára*, Magyarországi festészet a XVII. században. (Budapest 1953) 86–87.; *Rózsa György*, Magyar történetébrazolás a 17. században. (Budapest 1973) 130.; *Gisela-Cenner-Wilhelm*, Stilprobleme der ungarischen provinziellen Porträtmalerei im XVII. Jahrhundert. Sajtó alatt az 1981-es nedeci portrétörténeti szimpózium évkönyvében.; *Cennerné Wilhelm Gizella*, A magyar barokk provinciális portré stíluskapcsolatai. Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportja barokk munkacsoportjának ülészakán 1982-ben.
18. Pl. Bacsa András: Szontagh Emil arcképe. Ltsz. 1991.; Bacsa András: Szontagh Emilné Névey Erzsébet arcképe. Ltsz. 2009.
19. Pl. Rähmel Achaz Gottlieb: Görgey Jánosné Szontagh Dorottya arcképe. Ltsz. 1990.; Madarász Viktor: Szontagh Mátyásné Madarász Hermina arcképe. Ltsz. 1999.; Szontagh Géza: Őnarckép. Ltsz. 2006.; A Szontagh-család korai, de intenzív és folyamatos önmegörökítés-igényéről ír: *Szontagh Dániel*, Iglói és zabari Szontagh-nemzetség származási története és oklevelei. (Pest 1864) c. művében.
20. Rády Tádéné Tergovsich Júlia, Palugyay Móricné Rády Ilona rokonságából. Ltsz. 61.22.
21. Sztáray-családbeliek arcképei: ltsz. 53.154.; 53.173–174.; Zichy-családbeliek: ltsz. 53.161.; 59.5.; Vandernath-családbeliek: ltsz. 53.145–147.
22. Pl. Schrotzberg, Franz: Barkóczy Jánosné arcképe. Ltsz. 53.148.; Krafft, Peter: Barkóczy János érsekprimás arcképe. Ltsz. 53.155.; Kauffmann, Angelika: Barkóczy János arcképe. Ltsz. 53.178. Az utóbbira irodalom: *Rózsa György*, A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei. (Budapest 1977) 14., 29. 20. sz.
23. Barkóczy Rozália gyermek-apáca arcképe. Ltsz. 53.159.; Irodalom az utóbbihoz: *Cennerné Wilhelm Gizella*, Új portréműfajok a 18. századi magyarországi festészetben. *Ars Hungarica* 1982/2.) 170.; Janker: Vandernath Henrikné Hoyos Mária Antónia, mint Minerva. Ltsz. 53.147.

24. Ltsz. 572. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i.m. (17) a nedeci évkönyvben és előadása a barokk ülészakon.
25. Ltsz. 569. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, előadása a barokk ülészakon. i.m. (17).
26. Batthyány II. Kristóf?, ltsz. 577.; Batthyány I. Pál?: ltsz. 588.
27. Ltsz. 564. Irodalom: Cennerné előadása a barokk ülészakon. i.m. (17)
28. Ltsz. 578.
29. Ltsz. 571., 576.
30. Ltsz. 559. Az életnagyságú grafikus mezzotinto arckép egy példánya a keszthelyi Helikon kastélymúzeum könyvtárában. A sérült példány jelzése: Sauvage pinxit /Bruxelles. – Müller S.C.R.Q. /Majestatis Calcogr. Viennae./
31. Az ábrázoltra vonatkozó attribúció már közgyűjteménybe kerülése után vetődött fel, v.ö. *Rózsa György*, Megjegyzések a magyar történeti ikonográfia néhány kérdéséhez. *Folia Archaeologica* u.f.VI. 1954. 157–159. A publikáció kizárja a Zrínyivel való azonosítást, de a Batthyány III. Boldizsárral való identifikációt is, s a képet ismeretlen férfiarcképnek tartja. *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Zrínyi Miklós, a költő arcképeinek ikonográfiája. *Folia Archaeologica* u.f. XVI. 1964. 194–196., 203. III. sz. c. tanulmányában megerősíti a Zrínyi, a költő személyéhez fűződő attribúciót.
32. Az életnagyságú festmények általában 212–215 x 122–125, vagy 233–234 x x 139–140 cm-es méretűek. A Zrínyi-portré méretei: 222 x 139 cm.
33. A leltár teljes szövegét közli *Gerő László–Sedlmayer János*, Pápa (Budapest 1959). c. műve 45–54. lapján. A pápai ősgalériából lásd *Mithay Sándor*, Esterházy portrék Pápan c. cikkét a FH jelen kötetében.
34. Esterházy Miklós tinnini püspök arcképe. Ltsz. 53.86., Esterházy László rátóti prépost arcképe. Ltsz. 53.85.; Esterházy Mihály főudvarmester arcképe. Ltsz. 53.55.; Esterházy Gábor ezredes és somogyi főispán arcképe. Ltsz. 53.50.
35. Ltsz. 53.62. Felirata: IIIVMS DOVS COMES [ANTONIVS ESTERAS DE / GALANTA: PPETVVS COMES IN FRAKNO:S:R:R:AE: :MATIC / PAESIDII PAPENSIS SVPRAE: / CAPITANEVS AO 1691/
36. Esterházy Dániel, Miklós nádor fivére és a cseszneki ág alapítója. Ltsz. 53.49. Jelezve hátul a vásznon: Ferdinandus Oswald der Stum̃e Maler/ Anno 1737 den 11. Martii; Esterházy öregebb István kuruc tábornok, majd a császár hűségére visszatért családtag a zólyomi ágból. Ltsz. 53.53. Jelezve hátul a vásznon: Ferdinand Oswald/

der Stumme Mahler/ Anno. 1737. den 7. Octobr./; Esterházy Mihály főudvarmester fiatalkori képmása. Ltsz. 53.55. Jelzését hátul a vásznon lefestették.; Esterházy Pál, Miklós nádor fivére és a zólyomi ág alapítója. Ltsz. 53.65. Jelezve hátul a vásznon: Ferdinandus Oswald der Stumme Mahler./ A^o 1737. den 11. Martij./

37. Esterházy Imre arcképe. Ltsz. 53.48.
38. Őrs vezér arcképe. Ltsz. 53.82.; Esterházy Albert kalocsai érsek 1090-ben. Ltsz. 53.79.; Esterházy György "dux belli" (megh. 1150). Ltsz. 53.67.; Esterházy Imre "dux belli" (megh. 1218), Ltsz. 53.77. Az árpádkori Esterházyak ábrázolására vonatkozóan lásd *Rózsa György*, i.m. (17) 75.
39. Esterházy József bán, altábornagy, Esterházy Ferenc pápai kapitány fiának arcképe. Ltsz. 53.81.; Esterházy Ferenc főlovászmester, az előbbi öccse. Ltsz. 53.69.
40. A sorozat nyolc megmaradt képe közül négy Esterházy Gáspár ltsz. 53.104., Esterházy Tamás ltsz. 53.105., Esterházy Ferenc ltsz. 53.107., Esterházy László ltsz. 53.111., a vezekényi csatában, a török elleni harcban 1663-ban elesett családtagok portréja. A másik négy arckép Esterházy Miklós nádort ltsz. 53.109., fivérént zólyomi Esterházy Pált ltsz. 53.106., Esterházy Pál nádort ltsz. 53.108. és ennek fiát, Mihályt ltsz. 53.110. ábrázolja. A korábban tárgyalt sorozatok alapján az ábrázoltak köre azonban még bővebb lehetett.
41. Festetich Kristóf septemvir, a nagyapa ltsz. 2043.; Festetich IV. Pál kamarai alelnök, az apa ltsz. 2042.; Festetich Pálné Bossányi Júlia, az anya ltsz. 2045.; Festetich Lajos, a nagybátya ltsz. 2046.; Festetich Mária a genealógia szerint Erzsébet, később Esterházy Károlyné, a leánytestvér gyermekkori képe ltsz. 2044. Festetich IV. Pál arcképével foglalkozik *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i.m. (23).
42. Joseph Haydn in seiner Zeit. Ausstellungskatalog. Redaktion: Dr. Gerda Mraz – Dr. Gottfried Mraz – Dr. Gerald Schlag. (Eisenstadt 1982.) 369. 185–186. sz. 11. színes tábla; 389. 272. sz.; 390. 274. sz.
43. Csendéletre példa Batthyány I. Ferenc portréja. Ltsz. 563.; virágcsokorra: Nádasdy Ferencné Esterházy Anna Júlia arcképe nyugati divatú viseletben. Fraknó (Forchtenstein, Ausztria) Esterházy-kastély. Reprodukálva: Magyar Művelődéstörténet 3. Szerk: *Domanovszky Sándor* (Budapest é.n.) 380–381.1. közötti mellékletén; Eva Germana Armbruster arcképe. Nagyszében (Sibiu Románia) Múzeum. Reprodukálva: Magyar Művelődéstörténet i.h. 380.; Esterházy Pál nádor. 53.56.
44. Tájképi háttér: Batthyány Ádám arcképe. Ltsz. 569.; Csatakép: Batthyány Kristóf arcképe. Ltsz. 570. Reprodukálva: *Rózsa György*, i.m. (22) 7. kép.

Die Ahnengalerien des Ungarischen Nationalmuseums (Aus den Sammlungen der hundertjährigen Ungarischen Historischen Bildergalerie)

Die Ahnengalerie versinnbildlicht Macht, Aufstieg und politisch-gesellschaftliche Rolle der einzelnen adeligen und aristokratischen Familien. Der langlebigen feudalen Gesinnung in Ungarn gemäss gerieten in den Ursammlungen des Ungarischen Nationalmuseums selten ähnliche Porträtfolgen. Im 1895 kam eine Serie von Familienbildnissen des XVII–XVIII. Jahrhunderts aus dem Geschlechte der Batthyánys aus zweiter Hand in unser Museum. (Abbildung 14–15.) Im 1930 gab die aus Oberungarn stammende, geadelte Bergmann-, und Kaufmanns-Familie Szontagh seine Ahnengalerie aus dem XVII–XX. Jahrhundert dem Museum. (Abbildung 6., 12.)

Nach dem zweiten Weltkrieg blieben viele Schlösser und Adelshöfe verlassen, und der Zerstörung der Kämpfe und der Vernachlässigung preisgegeben. Ein Ministerialkommissariat sammelte die Kunstgegenstände der Schlösser ein und verteilte sie unter den Museen. Von den, oft in zerstörtem Zustand und mit mangelhafter Dokumentierung verbliebenen Galerien gelang das grösste Teil in die Ungarische Historische Bildergalerie.

Die, vom XVI. bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts reichende Ahnengalerie der Familie Nadasdy bezeugt das Fortleben der provinziellen Stiltraditionen auch im 19. Jahrhundert (Abbildung 1–4.). Nur am Ende des vorigen Jahrhunderts können wir bei den Bildnissen von Franz Nádasy und seiner Frau Helene Zichy – Werke von Gyula Benczur, einen Künstlernamen vom Rang begegnen (Abbildung 5.).

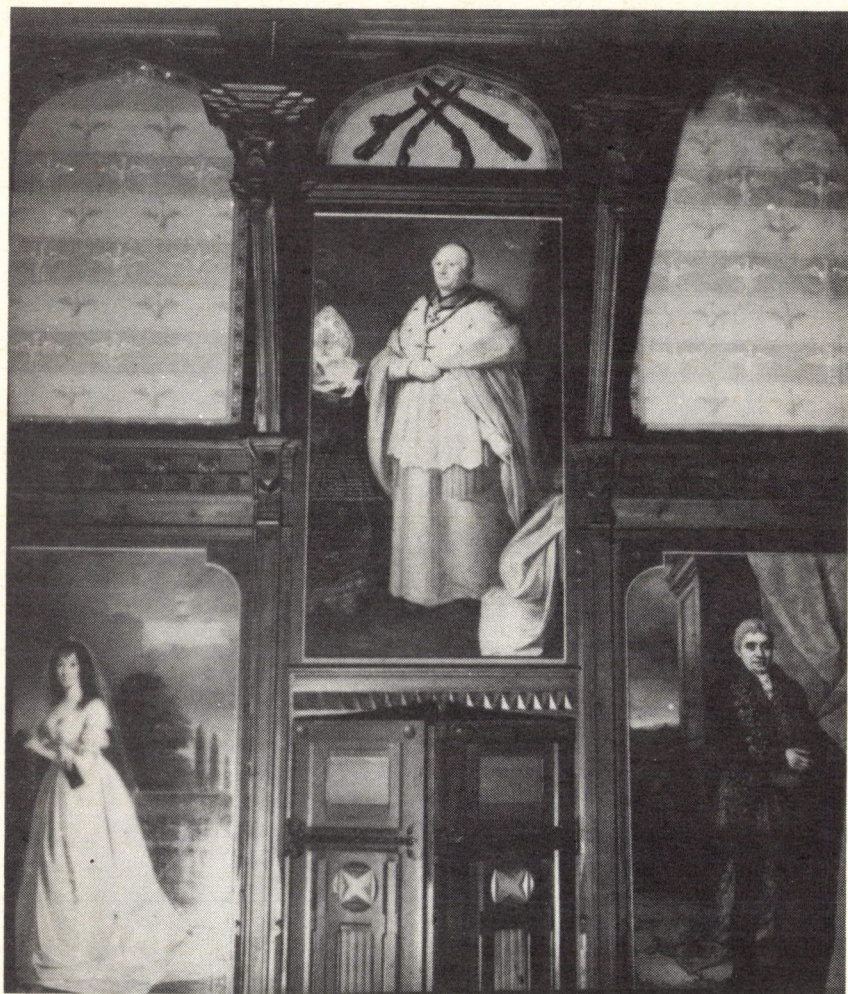
Die Porträtgalerie der Esterházys aus dem Schlosse Pápa führt Gemälde aus der zweiten Hälfte und aus dem Ende des 17. Jahrhunderts vor. Mitunter sind auch Kopien der Ahnengalerie in Forchtenstein von der Hand des pressburger stummen Malers, Ferdinand Oswald. Eine andere, nach den Vorbildern der Stiche gestaltete Reihenfolge stellt den mythischen Ahnherrn, Örs aus der Zeit der Landnahme und die Familienmitglieder bis zur ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts vor (Abbildung 16–19.).

Kleinere Einheiten, Porträts von Angehörigen des niederen Adels oder von reichen Bürgern sind für das Verfolgen der verwandtschaftlichen Beziehungen und der damit verbundenen Wanderung der Familienbildnisse unter den Nachkommen wichtig. Die Porträte der Familie Palugyay-Gerhard und der Gábiel, Fay und Szemere befinden sich in bescheidenerer Halbfigurform und wurden im, von der polnischen provinziellen Porträtmalerei geprägten Stile entworfen (Abbildung 17–18.).

Die Familienbilder der, durch Heirat vereinten, und von da an den Doppelnamen führenden Hadik-Barkóczys enthalten auch Porträte anderer, verwandter Familien, so von den Sztáray (Abbildung 11., 13.) und Vandernaths.

Die Familie Niczky gelang unter der Regierung von Maria Theresia zu besonderer Bedeutung. In ihrer, aus zweiter Hand erworbenen Familiengalerie befinden sich signierte Stücke von erstangiger Künstlern (siehe den Artikel von Géza Galavics in *Folia Archaeologica*, XVII.), von der privaten Sphäre des individuellen Zeitvertreibens (siehe den Artikel von Gisela Cenner-Wilhelmb im Jahrgang 1982. der Zeitschrift *Ars Hungarica*) und archaische Kompositionsmethoden wiederholende Bildnisse (Abbildung 8.).

Unter den, meistens der Widerspiegelung des gesellschaftlichen Ranges und des Reichtums zugewandten, traditionell entworfenen Gemälden sind manchmal auch Kunstwerke berühmter Porträtisten zu finden, so zB. das Bildnis der Gräfin Barkóczy geb. Festetics von Schrotzberg, des Johann Barkóczy von Angelika Kaufmann. Der auf der Wiener Akademie ausgebildete Michael Millitz arbeitete für die Familien Festetics (Abbildung 10.) und Károlyi.

1. Részlet a Nádasdladányi Nádasdy-kastély
"Ősök csarnoká"-ból

Az 1–2. kép Lakos János, a 3–19. kép
Karáth József felvétele

2. Nádasdy Tamás nádor arcképe

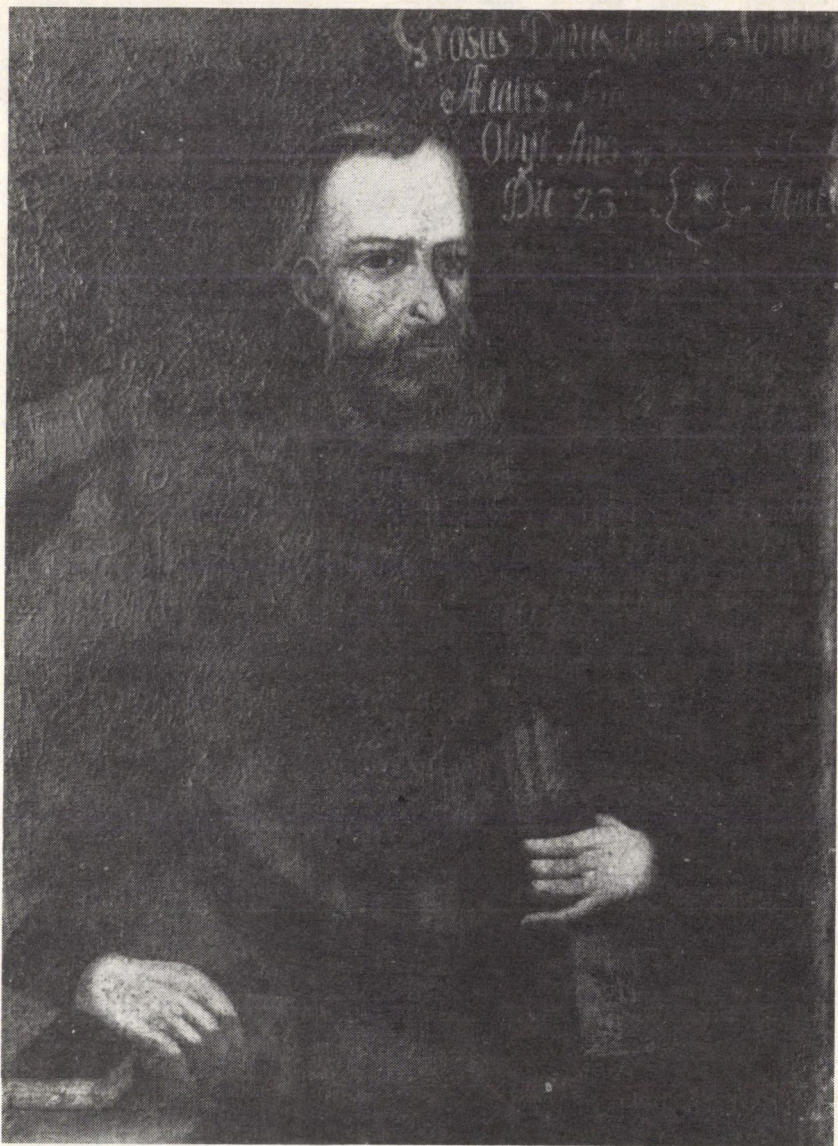
3. Nádasdy Ferencné Esterházy Anna Júlia arcképe

4. Nádasy III. Lipót arképe

5. Benczur Gyula: Nádasdy Ferenc komáromi főispán arcképe

6. Szontagh I. Lajos iglói kereskedő arcképe

7. Gerhard Györgyné Radvánszky Kata arcképe

8. Niczky-családtag arcképe

9. Gábor Miklósé Szemere Zsuzsa arcképe

10. Millitz, Michael: Festsch Mária gyermekkori képmása

11. Barkóczy Jánosné Sztáray Leopoldina arcképe

12. Rähmel, Achaz Gottlieb: Görgey Jánosné
Szontagh Dorottya arcképe

13. Schreitter, Zacharias: Sztáray Imre arcképe

14. Batthyány I. Ádám főasztalnok arcképe

15. Batthyány Lajos nádor arcképe

16. Esterházy Gábor somogyi és zalai főispán ifjúkori képmása

17. Esterházy Miklós Antal tinini püspök arcképe

18. Őrs vezér, mint az Esterházy-család őse

19. Esterházy József horvát bán arcképe

MITHAY SÁNDOR

Esterházy portrék Pápán

A pápai vár a XVII. század elején került a gróf Esterházy család kezére, attól kezdve három évszázadon át uralta annak ifjabb fraknoi ága, majd a tatai vonal.¹

A vár belső berendezéséről az első adatunk az 1639-ből való várleltár,² de ekkor még nincsenek képek az egyes szobákban. Előbbi leltár gondos és pontos felvételénél nem képzelhető el, hogy kihagyták volna a család egyes tagjairól készített ábrázolásokat, esetleg az akkori országnagyokról vagy magáról az uralkodóról készült képeket.

Pápán a ferencesrendi szerzetesek templomában ma is van egy nagyméretű fogadalmi kép 1683-ból (1. kép), amelyen Esterházy Ferenc, semptei kapitány és második felesége, Thököly Kata térdeplő helyzetben felajánlják Szűz Máriának egy pestis után a pápai várat és a várost.³ Ugyancsak a pápai ferenceseknél van egy ovális keretű kép, amely szintén Ferencet ábrázolja.

1694. december 14-én felvett pápai várleltár⁴ az első írásbeli adat a vár történetében, amikor Esterházy-képekről szerzünk tudomást. Sajnos a képek alakját és méreteit nem tudjuk meg egyszerű említésükből. Az "ebédleő palotában", a vár É-i szárnyában volt "Esterhás Miklos Palatinus Ur Álvo vászonyra le irva", "mostany . . . Palatinus Urunk előbeny felesigevel"⁵ és mások képei. Az előbbi ebédleőből nyíló másik szobában volt "Eöregb Ezerhas Daniel" képe.⁶ A vár Ny-i szárnyában egy bolthajtásos szobában függött az "Ezerhás Familianak Génélogiáio", az akkor már nem élő Ferenc "negy Leánynak" képe, és "Ezerhás Antal" képe aranyozott keretben, és "megh holt Urnak utolso Aszszonyaval edgyüt valo képe".⁷

Miklós nádor fia, Pál herceg ugyancsak nádor második felesége Thököly Éva volt. Dániel báró, királyi kamarai tanácsos lehet a leltárban szereplő Dániel. A vár Ny-i szárnyában egykor volt családi genealógiák sorsáról semmit sem tudunk. Ferenc semptei kapitány már szerepelt a fogadalmi képen és egy

másik, ovális formájú festményen a pápai ferenceseknél. Hat lánya közül a várban levő festményen négy lánya volt látható. Antal, Rákóczi Ferenc tábornagya volt. A meghalt várúr az előbb említett Ferenc lehet, akinek második felesége Thököly Kata. Férje halála után 24 évig volt a vár és az uradalom kegyura.⁸

Károly egri püspök halálakor a felvett váreltár egyúttal a vár 1796. évi állapotáról is hírt ad.⁹ Az ekkor említett képek közül először azokat említjük, amelyek valószínűen a XVII. század végéről maradtak meg. A leltár szobaszámozása szerint a 6. szobában volt Miklós és fia, Pál nádor képe.¹⁰ A vár K-i szárnyában a 35. szobában 24 darab kép volt, ezek mind "familialbeliek"-ről festmények, és "Némelyek hitveseinek" a képe.¹¹ A kisméretű szobában bizonyára egymás fölött két sorban voltak a festmények elhelyezve.

Feltételezzük, hogy az előbb említett két nádori festményen kívül az 1694-ben elkönyvelt képek bizonyára a 24 darab között helyezkedtek el. Lehet, hogy a két nádor-kép is egyezik a XVII. és XVIII. század végén a pápai vár legszebb termeiben levőkkel.

A fent említett képeken kívül még a következőkről értesülünk az előbbi leltárból; Pál nádor fiának, Lászlónak és Ferencnek "falon függő nagy Képei Tölgyfa rámában".¹² (Itt a leltározó meghatározása nem pontos, ugyanis Pál nádor fia László, aki kanonok volt, Ferencet azonban nem tudjuk azonosítani.) A 13. szobában, az ún. "Nagy Vörös szobában" függött Ferenc kancellár képe¹³ és feleségéről egy festmény.¹⁴ Felesége Durville Antónia, életrajzi adatait nem ismerjük. Ferenc különben horvát báni méltóságot viselt és Károly egri püspök testvére. A 15. szobában volt található Károly apjának, Ferenc tárnokmesternek képe tölgyfa keretben.¹⁵ Ugyanez a leltári tétel egy újabb festményen az "Iffiu Grófnak Török Nászban való le Rajzolása"-ról tesz említést, amelyet nem tudunk azonosítani.

A két leltárban említett, az Esterházy család tagjairól készített festményeket csak a nevek alapján tudjuk azonosítani, más fogódzónk nincs.

A továbbiakban biztos támaszunk van és ez az 1900/16. évi pápai uradalmi leltár.¹⁶ Ebben benne van a pápai kastély, a pápai és a devecseri Esterházy uradalom teljes nyilvántartása. Ennek a keretében olvashatunk teljes és részletes kimutatást az egykori pápai várról, amely századunk elejére már annyi szobából áll, mint ma. Tehát a mai szobák és falfelületek szolgálnak arra, hogy az akkor nyilvántartásba vett képeket gondolatban elhelyezhessük.

A mai múzeum helytörténeti kiállítási folyosóján volt ebben az időben az ún. ősök csarnoka.¹⁷ Itt két sorban az ablakok között és a szemben levő falon is két sorban voltak az Esterházyakról készített festmények.

Név, rang, élt	Pápai várleltárak		Pápa kastély-leltár	Pápa kastély	MTKCs (évsz.)	Festő
	1694.	1796/ /99.	1900/16.	ő.cs. fotó		
Antal Rákóczi tábornagya 1678–1722.	Ny-i szárny		ő.cs. 668.	alsó sor	53.62. (1691) (2. kép)	
Antal szerzetes			Káp foly. 772.		53.91. (1678)	
Adalbert kalocsai érsek			ő.cs. 653.		53.79. (1090)	
Dániel kamarai tanácsos 1585–1654.	Ny-i szárny		Káp foly. 770.		53.49. (1654) (5. kép)	O. Ferdinánd
Eörs vezér			ő.cs. 652.		53.82.	
Ferenc semptei kapitány 1641–1683.			ő.cs. 658.		53.70. (1675) (6. kép)	
Ferenc semptei kapitány 1641–1683.			ő.cs. 670.	alsó sor	53.60. (1680)	
Ferencné, Illés-házy Ilona 1646–1669.			ő.cs. 669.	alsó sor		
Ferencné, Thököly Kata 1655–1701.			ő.cs. 671.	alsó sor		
Ferenc tárnokmester, főlovászmester 1683–1754.		15. szoba	ő.cs. 661.		53.69. (1733)	
Ferenc horvát bán, kancellár 1715–1785.		13. szoba	18. szoba 522.	P.H.M. 63.114.1.		
Ferenc tábornagy?			Káp foly. 778.			
Gábor ezredes? 1673–1704.			ő.cs. 649.		53.50. (1673)	
György prépost?			ő.cs. 654.		53.67. (1150?)	

Név, rang, élt	Pápai várleltárak		Pápa kastély-leltár	Pápa kastély	MTKCs (évsz.)	Festő
	1694,	1796/199.	1900/16.	ő.cs. fotó		
Hom.Drugeth Györgyné E. Mária 1638–1685.			ő.cs. 667.	alsó sor	53.61. (1655)	
Imre hercegprímás 1663–1745.			ő.cs. 660.		53.72. (1726)	
Imre hercegprímás 1663–1745.			11. szoba		53.48. –	
Imre hercegprímás 1663–1745.			Káp.foly. 776. sekrestye 806.			
Imre katona, "dux"			ő.cs. 655.		53.77. (1718)	
István pápai kapitány 1616–1641.			Káp.foly. 771.	P.H.M. 65.96.1. (10. kép)		
István kuruc tábornok 1681–1714.					53.53. (1690)	O. Ferdinánd
János győri alpk. 1625–1692.			ő.cs. 646.		53.80. (1683) (12.kép)	
János győri alpk. 1625–1692.			ő.cs. 659.		53.54. (1691)	
János spanyolruhában			21.szoba 581.			
János?			Káp.foly. 769.			
János kap.koronaőr 1691–1744.			ő.cs. 662.		53.76. (1734)	
József horvát bán altábornagy 1682–1748.			ő.cs. 664.		53.81. (1739)	

Név, rang, élt	Pápai várleltárak		Pápa kastély-leltár	Pápa kastély	MTKCs (évsz.)	Festő
	1694.	1796/199.	1900/16.	ő.cs. fotó		
Hg.Esterházy országbíró?			ő.cs. 663.			
Károly egri püspök 1725–1799.			ő.cs. 642.		53.90. 53.100.	
Károly egri püspök 1725–1799.			9.szoba 193.	P.H.M. 63.118.1. (11.kép)	53.89.	Hanély A.
Károly egri püspök 1725–1799.			18.szoba 523.			
Károly egri püspök 1725–1799.			sekrestye 797.			
László camerarius pápai kap. 1626–1652.		6. szoba	ő.cs. 674.		53.71. (1652) (7. kép)	
László camerarius pápai kap. 1626–1652.			ő.cs. 666.	alsó sor	53.51. (1652)	
László camerarius pápai kap. 1626–1652.			Káp.foly. 777.			
László kanonok 1662–1689.			ő.cs. 657/a.		53.85. (1662)	
Lászlóné, Batthyány Eleonóra 1633–1654.			ő.cs. 665.	alsó sor	53.63. (1650) (13. kép)	
Miklós nádor 1583–1645.	ebédlő palota	6. szoba	ő.cs. 643.	alsó sor	53.66. (1625)	
Miklós nádor 1583–1645.			ő.cs. 767.		53.57. (1625) (3. kép)	

Név, rang, élt	Pápai várleltárak		Pápa kastély-leltár	Pápa kastély	MTKCs (évsz.)	Festő
	1694.	1796/ /99.	1900/16.	ő.cs. fotó		
Miklósné, Dersfy O. -1619.			ő.cs. 677.	alsó sor	53.58. (1618) (15. kép)	
Miklósné, Nyáry Kr. 1604-1641.			ő.cs. 675.	alsó sor	53.64. (1625) (16. kép)	
Miklósné?			18.szoba 526.			
Miklós püspök 1656-1695?			ő.cs. 645.		53.86. (1655?) (14. kép)	
Miklós oroszlánykövet 1711-1765.			18. szoba 527.		53.98. -	
Mihály ezredes 1629-1686.			ő.cs. ? 650.		53.52. (1671)	
Mihály főudvarmester 1671-1721.			ő.cs. ? 651.		53.55. (1691)	O. Ferdinánd
Mihály főudvarmester 1671-1721.					53.73. (1691)	
Pál hg. nádor 1635-1713.		6. szoba	ő.cs. ? 644.			
Pál hg. nádor 1635-1713.			ő.cs. ? 673.	alsó sor	53.56. -	
Pálné, E. Orsolya 1641-1682.			ő.cs. 672.	alsó sor		
Pálné, Thököly Éva 1660-1716.			ő.cs. 671.	alsó sor		
Pál consiliar. é.újbárályi alk. p. 1587-1645.			ő.cs. 648.		53.68. (1639) (4. kép)	

Név, rang, élt	Pápai váreleltárak		Pápa kastély-leltár	Pápa kastély	MTKCs (évsz.)	Festő
	1694.	1796/199.	1900/16.	ő.cs. fotó		
Pál consiliar. é.újvári alkap. 1587–1645.					53.65. (1635)	O. Ferdinánd
Pál consiliar. é.újvári alkap. 1587–1645.					53.83. (1635)	
Pál pápai főkapitány				ő.cs. 656.		
Pál pápai főkapitány				ő.cs. 657.		
Esterházy család török öltözetben				9.szoba 194.		
Vezekényi csata				Ny-i foly. 259.		
"Ehanelem asszonyosság"				18.szoba 524.		

Az É-i szárnyon az egykori nagy könyvtárban (18.szoba), a K-i szárnyon levő kápolna folyosón és a sekrestyében voltak még családtagi képek. Habsburgok és idegen származású nagyságok ábrázolásait a 2. és a 12. szobában csoportosítva helyezték el.

Fenti leltárban szereplő teljes Esterházy képanyagot táblázatban mutatjuk be. A korábbi két leltárban szereplő néhány képen kívül jelezzük, a II. világháború után Pápáról az Elhagyott Javak Miniszteri Biztossága útján a Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnokába került képeknek a leltári számát és az esetleges feliratok alján található évszámot is. (Táblázat).¹⁸

Az 1694. évi váreleltárban említett néhány képről gondoljuk, hogy azok az ábrázolt személy életében, vagy legalább is nem sokkal halála után készülhettek. Remélhető, hogy az első leltárból már említett festmények

1900-ban, illetőleg a leltár revidálásakor, 1916-ban is megvoltak, azaz ugyanazok. Antal, Rákóczi Ferenc tábornagya képe az ősök csarnokában volt látható feliratán az 1691. évi dátummal (2. kép). A kápolna folyosón volt elhelyezve Miklós ispán fia, Antal képe, aki 1685-ben fiatalon halt meg.

Miklós nádornak két képe is szerepel az ősök csarnokában 1625-ös évszámmal. Ezek közül az egyik kép (3. kép) jó állapotban van. Talán a 18. szobában (525. sz.) volt az a Miklós kép, amelynek 1645. évszámmal fejeződik be a felirata és az MTKCs-ben van. Pál consiliariusnak is volt képe az ősök csarnokában (4. kép).

Dániel képe a kápolna folyosón függött. Ezt a képet Oswald Ferdinánd festette (5. kép). Tehát így nem lehetett 1694-ben a várban. A 15. szobában volt Miklós orosz nagykövet öt nagy "Cuprumja" és József ország-bírónak tizenkét kisebb "Cuprumja".

A fenti képek közül tehát három lehetett A XVII. század végén a vár Esterházy képanyaga.

1799-ben, Károly egri püspök halálakor csak ellenőrizték az 1796. évi leltárat. Tehát utóbbi dátumkor név szerint is említik László pápai kapitány, Ferenc semptei kapitány és Ferenc kancellár képeit. Ezek szerepelnek a századunk elején készített leltárban.

Nagyobb probléma azonban az a 24 képből álló sorozat, amely a XVIII. században, illetőleg annak a végén a 34. számú, ún. biliárd-szobában volt a falakon. Az aránylag nem nagyméretű helyiségben tehát 24 kép az 56 m² falfelületen valószínűleg két sorban lehetett egymás fölött és sűrűn elhelyezve egymás mellett. Ezeket a festményeket a leltár csak az "Esterházy Familiabélieknek úgy Némelyek hitveseinek Vászonyon lett leírása"-ként említi. Nevek, méretek itt sincsenek.¹⁹

A XVIII. század végéről való leltár nem említi név szerint Károly püspök nevét a festmények felsorolásánál. A később, a várba került Károly képek talán Egerből valók, de nem tudunk eddig bővebbet az egri püspöki rezidencia berendezéséről. Az is feltűnő, hogy ebben az időben nincs külön Imre hercegprímásnak a képe, valamint Miklós püspök ábrázolása is ilyenképpen hiányzik. A 24 festménynek egy helyen való bemutatása illetőleg őrzése az ősök tiszteletét jelképezi, annál érdekesebb, hogy miért kell egyeseknek külön lenniük más szobákban. (László, a 3 Ferenc és Miklós.) Az építkezésekről és általában a nagyarányú szervezésről, valamint a művészethez értő híres nagyúr bizonyára itt is megkövetelte a saját elgondolásainak pontos megvalósítását.

A 6. szobában volt Ferenc semptei kapitányról egy festmény és ez lehetne a harmadik leltárunkban szereplő ovális keretű kép (6. kép). Ugyan-
ebben a helyiségben függött László pápai kapitány képe is (7. kép). Való-
színű, hogy mindkét festmény megmaradt századunkra is.

Utolsó leltárunk számunkra legfontosabb része az ősök csarnokáról készített nyilvántartás. Ezt a folyosót már említettük. A Ny–DNY-i irányban haladó széles helyiség mint az első emeleti termek és szobák is 5,5 m magas. Egykor sötétvörös festésű falakkal, díszes bútorokkal és facsillárokkal volt berendezve. Segítségünkre van a nemrégén Devecserben vásárolt fénykép-
album a pápai uradalomról.²⁰ Az ablakokkal szemben levő falakon egykor volt festmények sorakoznak fel benne; az egyik a bejáratnál levő részt mutatja be a Nádor-terem bejáratú ajtajáig (8. kép), a következő a folyosón levő kandalló fűtőnyílásától tárja elénk a képek sorát (9. kép). Az alsó sorban négyszögletes képek vannak, fent pedig ovális formájúak. Ezek sajnos csak részben vannak a fényképfelvételeken. A leltár szerint ezen a folyosón 37 nagyméretű festmény volt.²¹ A felsorolásnál 11 képnél a szereplő rangját is jelöli, míg a többieknél ez hiányzik, és így nehézségeket támaszt az azonosításnál. A fentiek közül 10 kép nem került az MTKCs-ba. Ezek közül 5 egyelőre meg nem határozható. Az itt levő festmények segítségével a két fényképen levő alsó képsor egyes darabjai nagyobb részben azonosíthatók. A leltár szerint 665–677. sz-ig sorakoznak,²² a két sor összlétszáma 26. Az ablakok között 11 festmény volt, de elrendezésük még a leltár sorrendjében is ismeretlen maradt számunkra. Nem tudni, hogy a felső, ovális képek mind férfiak lennének? Különben az ablakok között a 642–650. és 663–664. számúak voltak, de az is megállapítható, hogy kisebb méretű képek nem kerültek ebbe a csarnokba.

Két festménnyel szerepelnek János, László, Miklós nádor, Mihály és Estorás Pál.

Biztosan állítható, hogy a négyszögletes formájú képek a régebbiek és újabbak az oválisak, amelyek a XVIII. századból származnak.

Az ősök csarnokában levő festmények közül ovális formájú 14 db (a leltár szerinti: 643–644, 646–647, 651–655, 658, 660–664. sz.). A hiányzó számokhoz tartozó képek nincsenek Budapesten. A négyszögletes képek száma 13. Mindenesetre az ovális formájú festmények egy időben készültek és sorozatnak számítanak.

Meg kell említeni, hogy Eörs vezér²³ és Adalbert kalocsai érsek képe ovális formájú és az előbbi sorozatba tartoznak.

A 2. és a 3. leltárban levő festmények helye a várban egyik esetben sem egyezik.

A XVIII. század végi leltárban az egyes szobákban szereplő 4 kép (Ferenc kancellár, Ferenc tábornok, László pápai kapitány és Miklós orosz nagykövet) közül két darab ovális keretben van²⁴ és ezek a századfordulón az ősök csarnokában helyezkedtek el, a másik kettő közül Ferenc kancellár képe nincs az MTKCs-ben. Valószínűleg ez utóbbi kép van jelenleg a pápai múzeum Nádor termében. A Miklós orosz nagykövetről készült festmény pedig ismeretlenként szerepel a MTKCs-ben.

Utolsó leltárunk szerint 5 Esterházy festmény volt a nagy könyvtárban (18. szoba) és Ehanelem nevű asszony képe, akinek neve ismeretlen előttünk. A legtöbb, számunkra fontos kép a kápolna folyosón összesen 7 darab, elszórtan voltak még arcképek néhány szobában. Az ősök csarnokán kívül 27 kép volt ezekben a szobákban, amelyek közül 15 darab nem került be a MTKCs-be. A leltár 8 képnél nem említi a megnevezett rangját, és így nehéz az azonosításuk.

Cseszkenen került elő az a kép, mely István pápai kapitányt ábrázolja.²⁵ János, győri alparancsnok képe a leltár szerint a kápolna folyosón volt (12. kép). A 21. szobában függött egy festmény, amelyen János volt látható spanyol ruhában,²⁶ ez utóbbi kép azonosításáról nem tudunk beszámolni.

Károlyi egri püspökről 4 kép volt századunk elején a várkastélyban, azonban évszám hiányában nem tudjuk ezeket azonosítani. Az MTKCs-ben 3 kép van róla, de ezeken nincs évszám. Biztosan a várkastélyból való egy kép, amely ma a pápai múzeum Nádor termében látható (11. kép).²⁷ Felmerül a kérdés, hogy ezek a Károly püspökről készült festmények már a XVIII. század utolsó évtizedeiben Pápán voltak? Tehát a Pápán levő kép a negyedik az MTKCs-beliék után. Az azonosításuk egyelőre lehetetlen.

Ma ugyancsak a Nádor teremben van Ferenc horvát bán képe is, amely az egykori nagy Könyvtárban volt.

László pápai kapitány felesége, Batthyány Eleonóra képe (13. kép) az ősök csarnokában az alsó sorban foglalt helyet. Miklós püspök képe is az ősök csarnokában helyezkedett el (14. kép). Miklós nádor első felesége, Nyáry Krisztina (16. kép) is az ősök csarnokában az alsó sorban volt az 1927-beli fényképen.

Károly egri püspök és Ferenc horvát bán képe 1900-tól 1927-ig ugyanazon a helyen volt, amint már fentebb említettük. Ugyanezen időszakban nincs kép a Nádor teremben. Az ősök csarnokának a leltára és a későbbi fénykép is ugyanaz. A Habsburg és francia nagyságok képei is ugyanabban a szobában voltak. Mindez azt bizonyítja, hogy 27 év alatt változás, újabb átrendezés nem történt a reprezentáns helyiségekben.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a várkastély Ny-i folyosóján függött a vezekényi csata képe. Bővebbet sajnos nem tudunk róla. Más csataképek is szerepeltek az egyes szobákban. A 9. sz. teremben volt egy rendkívül érdekes festmény, amelyet a leltár úgy említ, hogy "gróf Esterházy család török öltözetben."²⁸ (Kár, hogy nem került az MTKCs-be, mert akkor meg lehetne állapítani a festmény korát.)

Úgy tudjuk, hogy Esterházy Móric főispán 1890-ben a tatai Eszterházy levéltárból elkülönítette a pápai, ugodi, devecseri és a mezőlaki uradalom iratait és azokat Pápára hozatta.²⁹ Lehet, hogy ekkor történt változtatás a képek rendjében is, vagy a levéltárral egyidőben rendeződik az ősök csanoka és a képek elhelyezése. 1860-ban Rómer Flóris azt jegyzi meg, hogy a pápai várkastélyban a képcsarnokban levő régi képek, "melyek némelyike elhagyatottságból, a többi uradalmi várakból hozatván ide" újra érvényesülnek.³⁰

A helytörténeti irodalomból csak egy mű említ az ősök csarnokából néhány nevet.³¹

Meg kell állapítani azt is, hogy a volt pápai képek egy része hiányzik az MTKCs-ből. 10 festmény eddig ismeretlennek minősült. Van azonban négy kép,³² amelyik nem határozható meg, és így lehet, hogy a hiányok kisebbre zsugorodnak majd a további gondos vizsgálat után.

A festmények keretének hátlapján kis vignettákon apró számok láthatók. Ezek nem hozhatók az 1900/1916. évi leltárunkkal kapcsolatba. Talán ezek az előző leltár számai és a XIX. századból származnak. Hiszen 3. leltárunk is szerves folytatása egy XIX. századi nyilvántartásnak.

Elírások 1916-ban: Thököly Kata férje nem volt herceg.³³ Úgy tudjuk, hogy Esterházy országbíró is gróf volt és nem herceg.³⁴

Oswald Ferdinánd, XVIII. századi festőtől négy kép származik: Dániel, dátuma 1737 már 11; István, dátuma 1737 okt 7.; Pál, dátuma 1737.; Mihály, dátuma 1737. Károly egri püspök egyik képét Hanély Antal festette. A többi kép festője ismeretlen.

A képek között főleg a szűk családbeliek szerepelnek. Károly egri püspök halála után már nincs újabb kép. A XVIII. század végével bezárul a sor.

A pápai várkastélyban bizonyára a család tagjairól is volt metszetgyűjtemény, mindebből csak keveset tudott a múzeum összegyűjteni.³⁵

JEGYZETEK

1. *gr. Eszterházy János*, Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. (Budapest 1901) 137–138., 160–168.
2. Országos Levéltár: Esterházy csal. hitb. lz. Rep. K. 40. f. 1.
3. Első közlése: *Mithay Sándor*, Helytörténeti Múzeum, Pápa (Pápa 1971) 17–18.; majd *Dax Margit – Éri István – Mithay Sándor – Palágyi Silvia – Torma István*, Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. (Budapest 1972) 38. t. részlet.
4. *Gerő László – Sedlmayr János*, Pápa. (Budapest 1959) 45–54.
5. Uo. 45.
6. Uo. 46.
7. Uo. 47.
8. Az életrajzi adatok *Eszterházy János*, i.m. (1) származási tábláiról és a szövegből.
9. Pápai Helytörténeti Múzeum ltsz.: 63.203.1., kézirat, kötve.
10. Uo. 6. szoba 17. tétel
11. Uo. 34. szoba 9. tétel
12. Uo. 6. szoba 17. tétel
13. Uo. 13. szoba 17. tétel
14. Uo. ua.
15. Uo. ua.
16. Pápai Helytörténeti Múzeum ltsz.: 78.20.1., kurzív írással másolat, kötve.
17. Rövidítve a kép-kimutatásban: 6.cs.; A Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnoka ezentúl röviden: MTKCs.
18. A pápai leltárban a kép méretei nem szerepelnek. Nincs is minden esetben az illető rangja említve. Csak az MTKCs-ben jelenleg raktározott pápai Esterházy képanyag segítségével tudjuk a Pápán volt képeket azonosítani, illetőleg a képkeret formájáról és a legtöbbször szereplő feliratról, illetőleg annak záró sorában levő évszámból.

19. Az 1900-beli pápai Esterházy képek alapján azt gondoljuk, hogy a 24 képen a következő személyek lehettek: Antal; Ferencné, Illésházy Ilona; Ferencné, Thököly Kata; Ferenc tárnokmester; Ferenc horvát bán; Gábor; György; Imre hercegprímás; István kapitány; István tábornok; János; József; László; Lászlóné, Batthyány Eleonóra; Miklós nádor; Miklósné, Dersfy Orsolya; Miklósné, Nyáry Krisztina; Miklós püspök; Miklós orosz nagykövet; Mihály; Pál consiliarius; Pálné, Esterházy Orsolya; Pálné, Thököly Éva és valószínűleg Károly egri püspök. Bizonyára megvolt már ekkor a vezekényi csata képe is.
20. Pápai Helytörténeti Múzeum Itsz.: 78.21.1.
21. Az ősök csarnoka képleltára:
- 642. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Károly váci püspök)
  - 643. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Miklós nádor)
  - 644. aranyos keretű kép (Hg. Esterházy Pál)
  - 645. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Miklós püspök)
  - 646. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy János)
  - 647. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy László)
  - 648. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy. Pál consiliarius)
  - 649. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Gábor)
  - 650. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Mihály)
  - 651. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Mihály)
  - 652. aranyos keretű kép (Eörs vezér)
  - 653. aranyos keretű kép (Esterházy Adalbert kalocsai érsek)
  - 654. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy György)
  - 655. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Imre)
  - 656. aranyos keretű kép (Estoras Pál)
  - 657. aranyos keretű kép (ugyanaz)
  - 657a. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy László)
  - 658. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Ferenc)
  - 659. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy János)
  - 660. aranyos keretű kép (Gr. Esterházy Imre prímás)
  - 661. arany keretű kép (Gr. Esterházy Ferenc főlovászmester)
  - 662. arany keretű kép (Gr. Esterházy János kapitány)
  - 663. arany keretű kép (Hg. Esterházy országbíró)
  - 664. arany keretű kép (Gr. Esterházy József horvát bán)
  - 665. arany keretű kép (Gr. Batthyány Eleonóra)
  - 666. arany keretű kép (Gr. Esterházy László pápai kapitány)
  - 667. arany keretű kép (Homonnai Drugeth Györgyné)
  - 668. arany keretű kép (Gr. Esterházy Antal)
  - 669. arany keretű kép (Gr. Esterházy F-né, sz. Illésházy Ilona)
  - 670. arany keretű kép (Gr. Esterházy Ferenc)
  - 671. arany keretű kép (Hg. Esterházy Pálné Thököly Éva)
  - 672. arany keretű kép (Hg. Esterházy Pálné, Esterházy Orsolya)
  - 673. arany keretű kép (Hg. Esterházy Pál)
  - 674. arany keretű kép (Hg. Esterházyné Thököly Katalin)

675. arany keretű kép (Gr. Esterházy Miklósné Nyáry Krisztina)
676. arany keretű kép (Gr. Esterházy Miklós nádor)
677. arany keretű kép (Gr. Esterházy Miklósné Dersfy Orsolya)

22. A 4 kép 5 folyóméteren, a 9 kép 11 méter hosszúságban helyezkedik el.
23. Ősök csarnoka 652. sz.; MTKCs ltsz.: 53.82.
24. Ferenc tárnokmester és László pápai kapitány
25. Eszterházy Erzsébet (Gárdony) ajándéka. Szerinte a kép a pápai várkastélyból került Csesznekre a plébániára, és azt leltárunk nem sorolja fel. A Pápai Helytörténeti Múzeumban ltsz.: 65.96.1.; mérete: 44,8 x 31,7 cm.
26. 21. szoba 581. sz.
27. Pápai Helytörténeti Múzeum ltsz.: 63.118.1.; mérete: 130 x 110 cm
28. Az MTKCs-ben hiányzik. Meg kell állapítani azt is, hogy az MTKCs-ben István képe ltsz.: 53.53. és Mihály képe ltsz.: 53.73. a pápai leltárhoz képest többletnek mutatkozik.
29. *Dornyai Béla*, Bakony. (Budapest 1927) 381–382.
30. *Rómer Flóris*, Bakony. (Győr 1860) 167.
31. *Horváth Elek – Tóth Ernő*, Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. (Pápa 1936) 71.
32. MTKCs ltsz.: 53.59., 53.96., 53.101., 53.102.
33. Ősök csarnoka 674. sz.
34. Ősök csarnoka 663. sz.
35. Esterházy Pál érsekújvári alparancsnok mellképe ltsz.: 67.15.1., méret: 15.5 x 12.8 cm Widemann Illés rajza; István pápai kapitányról kisméretű metszet ltsz.: 77.42.1., méret: 7 x 5.7 cm; Miklós altábornagy 1795-ből ltsz.: 67.15.3., méret 17 x 10.8 cm; Miklós kamarás és őrnagy 1758-ból francia felirattal ltsz.: 67.15.4., méret: 44.7 x 33 cm; Antal kamarás és a Szent István rend vitéze ltsz.: 67.15.5., méret: 33.5 x 23.7 cm; Móric kamarás és v.b.t. tanácsos festett álló képe ltsz.: 63.165.1.; méret: 108 x 96 cm, a kép festője Herz Dávid pápai tanár. Óváry József vízfestménye: A két huszár, 1906-ból, a képen ismeretlen Esterházyak szerepelnek ltsz.: 63.97.1., méret: 87 x 59.8 cm. A közölt vagy csak felsorolt festményeknek művészettörténeti értékelését nem tartottam feladatottnak.

Esterházy-Porträts in Pápa

Die Burg von Pápa (im Komitat Veszprém) wurde von der Familie Graf Esterházy am Anfang des 17. Jahrhunderts in Besitz genommen. Durch Jahrhunderte sammelten sich Gemälden in der Burg. Am Ende der Türkenzeit vermehrten sie sich besonders.

Das erste war ein grosses Gemälde, das aus dem Jahre 1683 stammt. Auf diesem Bild befahl der Burgherr Graf Franz von Esterházy und seine Gemahlin Gräfin Katharina von Thököly nach einer Pestseuche die Burg und die Stadt in die Obhut der Heiligen Jungfrau. Dieses Gemälde und ein kleineres, ovales Bild mit dem gleichen Thema sind heute in der ehemaligen Franziskanerkirche in Pápa zu finden.

Unter den Burginventaren von Pápa ist das erste das vom Jahre 1694, in dem wir bereits einige Esterházy-Porträts erwähnt finden.

Der Palatin Nikolaus, sein Sohn Palatin Paul und seine Gemahlin, die Gräfin Eva von Thököly sind auf den ersten Bildern dargestellt.

Als der Bischof von Erlau (ungarisch Eger), Karl starb wurde von der Burg Pápa wieder ein Inventar zusammengestellt. Dieses Buch stammt aus dem Jahre 1799. Diesem Inventarbuch nach waren in diesem Jahr ausser den Porträts beider Palatinen noch folgende in der Burg: die Darstellungen von zwei Söhnen des Palatins Paul, Ladislaus und Franz, und der Tavernicus Franz in den schönsten und repräsentativsten Salons. Ausserdem waren in einem kleineren Zimmer auf ungefähr 50 m² Wandfläche 24 Gemälde von den Mitgliedern der Familie Esterházy.

Wird sind der Meinung, dass die in dem ersten und im zweiten Inventar erwähnten Bilder dieselben sind, und glücklicher Weise sind eben diese Bilder bis zum Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts in Pápa erhalten geblieben.

In dritten, aus den Jahren 1900/16 stammenden Inventar wurden schon insgesamt 64 Stück Esterházy-Porträts aufgezählt. 54 Bilder wurden

nach 1945 in das Ungarische Nationalmuseum nach Budapest geliefert. Sie befinden sich auch heute in der Sammlung der Abteilung "Ungarische Historische Bildergalerie."

In diesen Inventaren wurde die Grösse der Bilder nicht angegeben, deshalb ist die Identifizierung schwer. Ein Photoalbum half uns einigen Gemälden näherzukommen.

Im Schloss galt 1900 ein bereiter Gang als "Halle der Ahnen". In zwei Reihen übereinander hingen dort 37 Esterhazy-Bilder an der Wand. Es gelang die Bilder der unteren Reihe zu identifizieren.

In der grossen Bibliothek, beim Gang zur Kapelle und in der Sakristei gab es auch Bilder, insgesamt 27 Stücke. Ausser diesen Bildern sind noch zwei Gemälde zu erwähnen: das mit dem Titel "Die Schlacht von Veze-kény" und "Die Familie Esterházy im türkischen Gewand". Es ist möglich, dass die Gemäldegalerie in der schon erwähnten Form zur gleichen Zeit mit dem Herrschaftsarchiv im Jahre 1890 entstand.

Unter den Gemälden befinden sich zwei Bilder, die von dem Künstler Oswald Ferdinand im 18. Jahrhundert gemahlt wurden.

1. Fogadalmi kép. Pápa, 1683.

2. Esterházy Antal, Rákóczi tábornagya

3. Esterházy Miklós nádor

4. Esterházy Pál consiliarius

5. Esterházy Dániel kamarai tanácsos

6. Esterházy Ferenc semptei kapitány

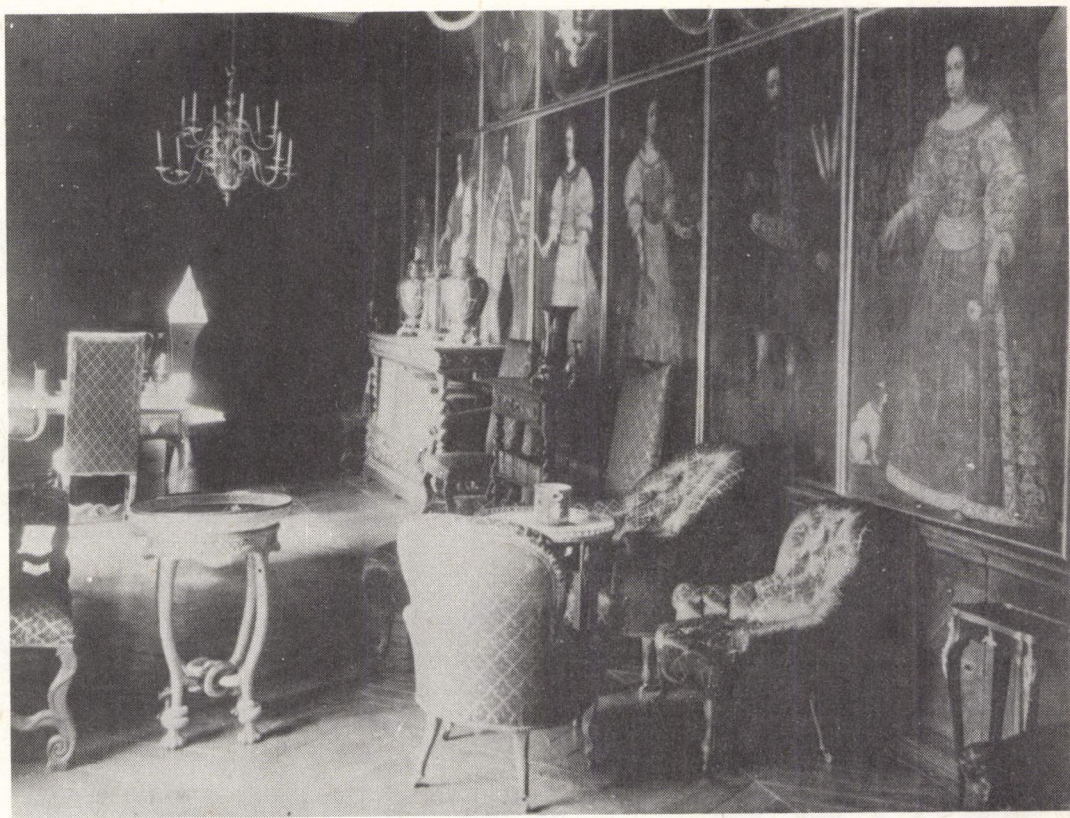

7. Esterházy László pápai kapitány

8. Ősök csarnoka, részlet a folyosó bejáratáról

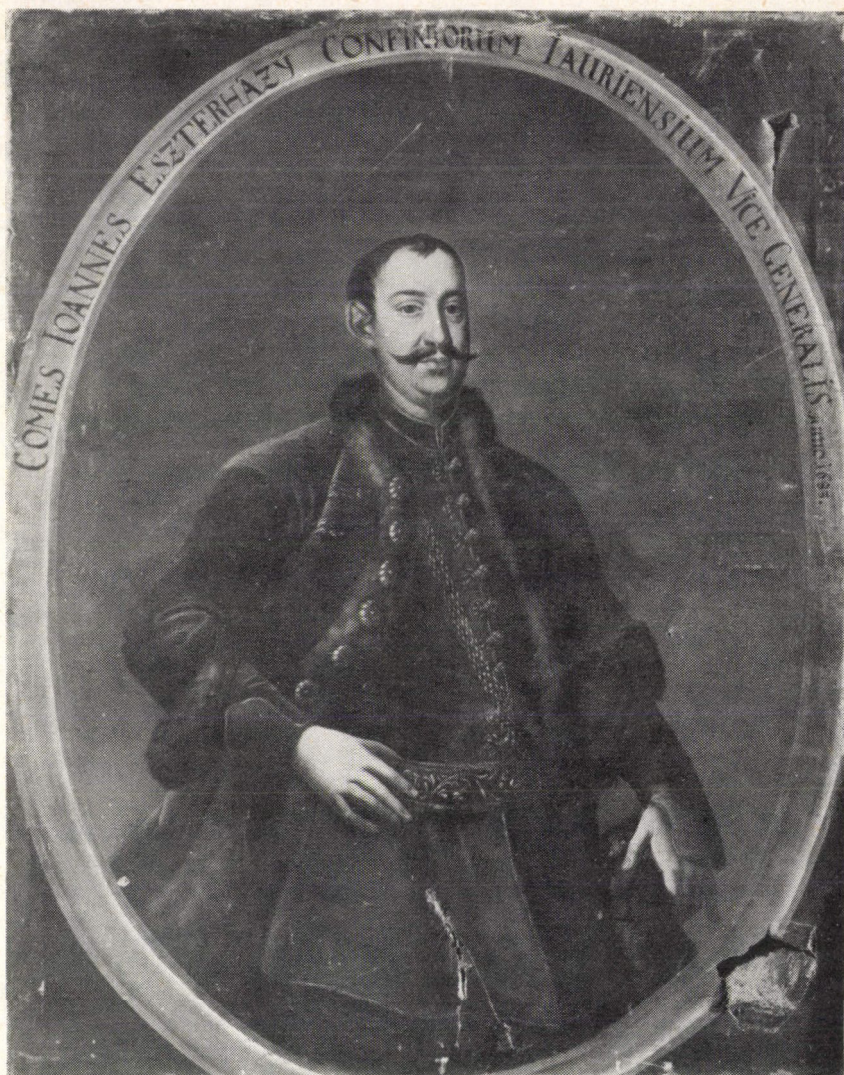
9. Ősök csarnoka folyosója

10. Esterházy István pápai kapitány

11. Esterházy Károly egri püspök

12. Esterházy János győri alparancsnok

13. Esterházy Lászlóné, Batthyány Eleonóra

14. Esterházy Miklós püspök

15. Esterházy Miklósné, Dersfy Orsolya

16. Esterházy Miklósné, Nyáry Krisztina

RÓZSA GYÖRGY

Johann Vincenz Reim és Magyarország

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka 1982-ben kilenc darab kedves, naiv rajzot vásárolt a bécsi Gilhofer antikváriumtól. A rajzok esztergomi, budapesti és pozsonyi városrészleteket ábrázolnak, és mint J. Vincenz Reim művei kerültek a gyűjteménybe. Esztergomból a Szent Anna templom és Kühnel Pál terve alapján a még fel nem épült székesegyház, a budai Várból a múlt század végén lebontott fegyvertár (Zeughaus), Pestről az 1847-ben leégett, majd 1849-ben lebombázott Német Színház és Hild József a második világháborúban elpusztult Lloyd palotája szerepelnek a sorozatban. Pozsonyt a Vár látképe, egy kávéház, valamint a Színház és Irgalmasok tere képviseli. A rajzok közül nyolc 1837 júniusában, a pozsonyi Színház teret ábrázoló 1839 júniusában keletkezett. A rajzokon olvasható feliratok a dátum és sorszám mellett az ábrázolás tárgyát is meghatározzák.

A rajzok első pillantásra elárulják, hogy nem gyakorlott művész, hanem dilettáns munkái, aki azonban szemmel láthatóan aggodalmasan ragaszkodott a látott épületek részleteinek pontos megörökítéséhez. Csak az esztergomi székesegyház képe jelent ez alól kivételt, ahol nem valóságos épületet, hanem a későbbiek során megváltoztatott tervet örökített meg a művész. Az azóta eltűnt vagy átalakított épületek esetében ilyen módon Reim rajzai elsőrendű forrásnak számítanak.

Reim néhány rézkarcával már eddig is képviselve volt a Képcsarnok gyűjteményében. A rajzok megszerzése most jó alkalom az életére vonatkozó néhány adat felsorolására és a történelmi Magyarország helységeit ábrázoló műveinek összeállítására. Reim foglalkozására nézve építész volt. A felső-csehországi Varnsdorfban született 1796-ban. 1836-ban nyert polgárjogot Bécsben és haláláig, 1858. január 14-ig három bécsi lakáscímét ismerjük. Tagja volt Bécs város külső tanácsának, feleségét Amalia Gsanglernek hívták.

500 lapból álló színezett rézkarc-oeuvreje a Monarchia általa nyaranta meglátogatott településeit örökítette meg. A most megvásárolt rajzok között is vannak olyanok, amelyekről rézkarc is készült, de olyanok is, amelyeknél erről nem tudunk. Amikor a rajzot és a sokszorosított grafikát össze tudjuk hasonlítani, megállapíthatjuk, hogy a felvételi rajzok spontaneitása a rézkarcon bizonyos megkomponáltságnak adott helyet, ami elsősorban a staffázsalakoknál érvényesült. Az előtér mozgalmasabbá tételére a rézkarcon gyakran több alakot helyezett az előtérbe, mint a rajzokon. De a rajzainkon látható színjelölések azt bizonyítják, hogy ezek az elsődlegesek és nem a rézkarcok alapján készültek.

A rézkarcoknál a képméret általában 10,3 x 16,2 cm, a lemez 13–13,5 x 18,5–19 cm nagyságú, a lapméret pedig 17 x 22,5 cm méretű. A lapok sorszámot viselnek, és a felirat meghatározza az ábrázolás tárgyát. A művész szignatúrája a következő formákban szerepel: R. — V.R. — I.V.R. — Reim. — I.V.Reim. — Vincenz Reim. Ezeket a jelzéseket a magyar vonatkozású anyagból most egy újabb változattal egészíthetjük ki. A Sopront északról ábrázoló képet "V.Reim dl. et sc." formában jelezte, ezen és a vöröskői lapon önmagát is ábrázolta, amint a szemlélőnek háttal ülve felvételi rajzot készít.

A képek alsó részén, rejtett formában a keletkezés időpontját is feltüntette, rend szerint az éven kívül a hónap és a nap megjelölésével. A dátumok alapján eddig 1834-ben, 1835-ben, 1841-ben, 1842-ben, 1845 és 1851 között minden évben és végül 1853-ban megtett nyári utazásáról volt tudomásunk. A most megszerzett rajzok keletkezési ideje — 1837 és 1839 június — alapján két, eddig ismeretlen utazásának idejét tudjuk meghatározni, amelyek során Magyarországra biztosan eljutott. Reim utazási élményeit valószínűleg saját kezdeményezésére örökítette meg vázlatkönyvében. Nincs tudomásunk róla, hogy a rézkarcsorotnak idegen megrendelője vagy kiadója lett volna, valószínűleg annak létrehozásával is saját passziója kielégítéséről volt szó.

Reim újonnan megvásárolt rajzainak közzétételével és magyar vedutáinak összeállításával egy, művészi tekintetben talán nem elsőrangú, de történeti szempontból mindenképpen fontos művészre kívántuk a figyelmet felhívni.

*

NB. A Reimre vonatkozó legteljesebb adatközlés: J. Vincenz Reim. Ein verschollener Wiener Künstler. Liste 80 Antiquariat Gilhofer, (Wien é.n.) bevezetés és 149–152, 439–466 és 469–489. kat. sz. A katalógus rendelkezésemre bocsájtásáért Rudolf Hoffmann úrnak tartozom köszönettel. V.ö.

még: Die Graz-Ansichten des Johann Vincenz Reim (1796 -1858). Hg. von W. Steinböck u. M. Hiebl. Graz 1977.

Egyes Reim-lapok említése, illetve reprodukciói a következő helyeken találhatóak: *Schoen A.*, Buda-pesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében. (Budapest 1936). 282–287. sz. – *Fejős Imre*, A Nemzeti Múzeum ábrázolásai. In: *Folia Archaeologica VII.* (1955) 219.1.29. sz. – *Csatkai Endre*, Soproni látképek (veduták) 1890-ig. In: *Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás.* (Budapest 1956) 161.1.24–27. sz. – *Katarína Jančová*, Bratislava v grafike minulých storočí. In: *Zo starších výtvarných dejín Slovenska.* (Bratislava 1965) 284–313. sz. – *L'udovit Medvecký*, Devín v máľbe a grafike zo zbierok mestskej galérie v Bratislave. (Bratislava 1969) 45. sz.

KATALÓGUS

BIBERSBURG 1. Vöröskő

BRATISLAVA 1. Pozsony

BUDAPEST

Ansicht der Stadt Pesth.

142.

(A 2. állapoton a hajóhíd helyett a Lánchíd, a három csónak helyett gőzhajók látszanak)

Ansicht der Festung Ofen.

143.

(A 2. állapoton a hajóhíd helyett a Lánchíd látszik)

Die K: Burg in Ofen.

144.

Das K: städt: Theater in Pesth.

145.

(Hozzá készült rajz: K: städt: Theater in Pest am 12^t Juni 837.2/8. Ceruzarajz, papír, 21,4 x 29,1 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka ltsz. 82.285)

Das Casino in Pesth.

146.

(Hozzá készült rajz: Casino am 14^t Juni 837. 4/10. Ceruzarajz, papír, színezve, 21,4 x 28,6 cm. MNM TKcs ltsz. 82.291)

Pesth von Ofen gesehen.

522.

am 15^t Juni 851.

Der Rathhausplatz in Pesth.

523.

am 13^t Juni 851

Der Bahnhof in Pesth.

524.

Am 13^t Juni 851

Die Kettenbrücke in Pesth.

525.

Am 14^t Juni 851

Der Plocksberg und die Sternwarte.

526.

Am 15^t Juni 1851

Das Invaliden-Palais in Pesth.

527.

Am 14^t Juni 1851

Das Ungarische-Theater in Pesth.

528.

Am 14^t Juni 1851

Die Promenade in Pesth.

529.

Am 14^t Juni 1851

Das Museum in Pesth.

530.

Am 15^t Juni 851

Zeughaus in Ofen am 15^t Juni 837. 5/11. Ceruza, papír, színezve,
21,4 x 29 cm. MNM TKcs ltsz. 82.284.

(Erről a rajzról nem készült rézkarc)

ČERVENÍ KAMENŮ 1. Vöröskő

DÉVÉNY

Die Ruine Theben bei Pressburg.

331.

DEVÍN 1. Dévény

EISENSTADT 1. Kismarton

ESZTERGOM

Dom in Gran am 18^t Juni 837. 9/15. Toll, tus és ceruza papíroson,
21,4 x 29 cm. MNM TKcs ltsz. 82.287

(Erről a rajzról nem készült rézkarc)

Neue Kirche zu St Rotonda in Gran am 18^t Juni 837. Fekete és szí-
nes ceruza, papír, 21,4 x 28,5 cm MNM TKcs. ltsz. 82.286

(Erről a rajzról nem készült rézkarc. A képen valójában a Szent Anna
templom látszik)

GRAN 1. Esztergom

FERTŐ-TÓ

Der Neusiedler-See von Wolfs gesehen.

535.

Am 5^t Juni 1851

KISMARTON

Eisenstadt von der Westseite.

536.

Am 7^t Juni 851

Das Schloss in Eisenstadt von der Südseite.

537.

am 8^t Juni 1851

Das Schloss in Eisenstadt von der Nordseite.

538.

Am 7^t Juni 1851

Der Calvarienberg in Eisenstadt.

550.

Am 9^t Juni 1851

NAGYSZOMBAT

Ansicht der Stadt Tyrnau.

339.

NEUSIEDLER-SEE 1. Fertő-tó

OFEN 1. Budapest

ÖDENBURG 1. Sopron

PEST 1. Budapest

POZSONY

Ansicht von Pressburg.

113.

(A 2. állapotban a dóm magas toronnyal. A parton két háromemeletes ház látszik)

Das Kaffeehaus in der Aue bei Pressburg.

139.

(Hozzá készült rajz: Kaffee in der Au Pressburg am 21^t Juni 837. 10/16. Ceruza, papír, 21,3 x 28,5 cm. MNM TKcs ltsz. 82.290)

Der Barmherzigen-Platz in Pressburg.

140.

(Hozzá készült rajz: Barmherzigen-Platz in Pressburg am 21.^t Juni 837. 11/17. Fekete és színes ceruza, papír, 21,4 x 28,9 cm. MNM TKcs ltsz. 82.288)

Die Schlossruine in Pressburg.

141.

(Hozzá készült rajz: Ruine auf dem Schlossberge in Pressburg am 22.ten Juni 837. 12/18. Fekete és színes ceruza, papír 21,4 x 19 cm. MNM TKcs ltsz. 82.292)

Pressburg von der Nordseite.

208.

Der Theaterplatz in Pressburg.

209.

(Hozzá készült rajz: Theaterplatz Pressburg am 6.^t Juni 839. Ceruza, papír, 14,3 x 21,4 cm. MNM TKcs ltsz. 82.289)

Die Tiefenwegkapelle zu Mariaschnee bei Pressburg.

210.

Der Primasplatz in Pressburg.

332.

Das Landhaus in Pressburg.

333.

Der Bahnhof in Pressburg.

334.

Das Marienbad bei Pressburg.

335.

Zur Neuen Welt bei Pressburg.

336.

Das Ferdinandbad (Eisenbrünnl) bei Pressburg.

337.

Die Domkirche in Pressburg.

368.

(A 2. állapoton a tornyot lapos helyett hegyes sisakkal ábrázolta. Felirat: Am 4.^t Augu 843 Neu am 9 Juni 850)

Die Spitalgasse in Pressburg.

369.

Das von Wittmann'sche Haus in Pressburg.

370.

Pressburg von N.Ost.

511.

Am 11^t Juni 850

Der neue Bahnhof in Pressburg.

512.

Am 8^t Juni 850

Der Kohlenmarkt in Pressburg.

513.

Am 11^t Juni 1850

Der Radetzky: Platz in Pressburg.

514.

Am 12^t Juni 850

Das Patzenhäusel zum Hartl bei Pressburg.

515.

Am 11^t Juni 1850 Mittags

Die Kunstmühle bei Pressburg.

516.

Am 11^t Juni 850

Grasalcowitz: Palais in Pressburg.

517.

Am 12^t Juni 1850

PRESSBURG 1. Pozsony

SOPRON

Oedenburg von der Nordseite.

531.

Am 4^t Juni 1851

Oedenburg von der Südseite.

532.

Am 5^t Juni 851

Der Casino-Platz in Oedenburg.

533.

Am 4^t Juni 851

Die alte Pfarrkirche in Oedenburg.

534.

Am 4^t Juni 1851

THEBEN 1. Dévény

TRNAVA 1. Nagyszombat

TYRNAU 1. Nagyszombat

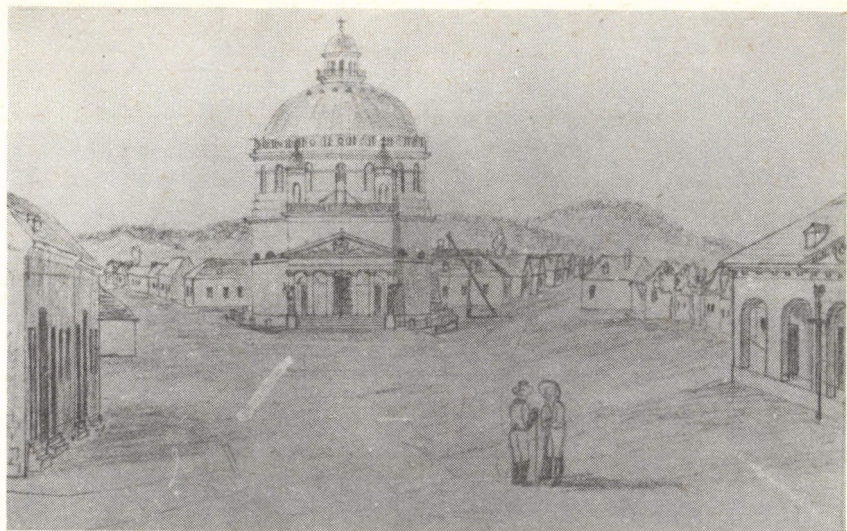
VÖRÖSKŐ

Die Bibersburg bei Pressburg.

338.

Johann Vincenz Reim und Ungarn

Die Historische Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums hat 1982 neun Zeichnungen des Künstlers gekauft, die Ansichten von Esztergom (deutsch Gran), Budapest und Pressburg (ungarisch Pozsony, heute Bratislava) darstellen. Der in Wien tätige Architekt hat in den Sommermonaten viele Reisen in den Ländern der Monarchie unternommen und seine Reiseerlebnisse in naiven, aber genauen Zeichnungen verewigt. Auf Grund dieser Zeichnungen entstand eine Serie von 500 kolorierten Radierungen. Im Katalog werden die Blätter Reims zusammengestellt, die Städteansichten aus dem Gebiet des historischen Ungarn enthalten.

1. Esztergom, Szt. Anna kápolna

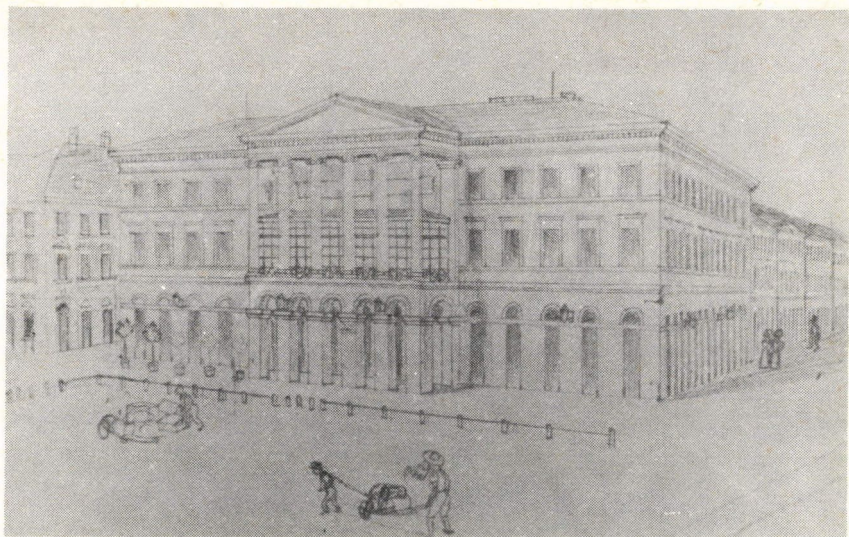
2. Esztergom, tervezett Székesegyház

3. Pest, Német Színház

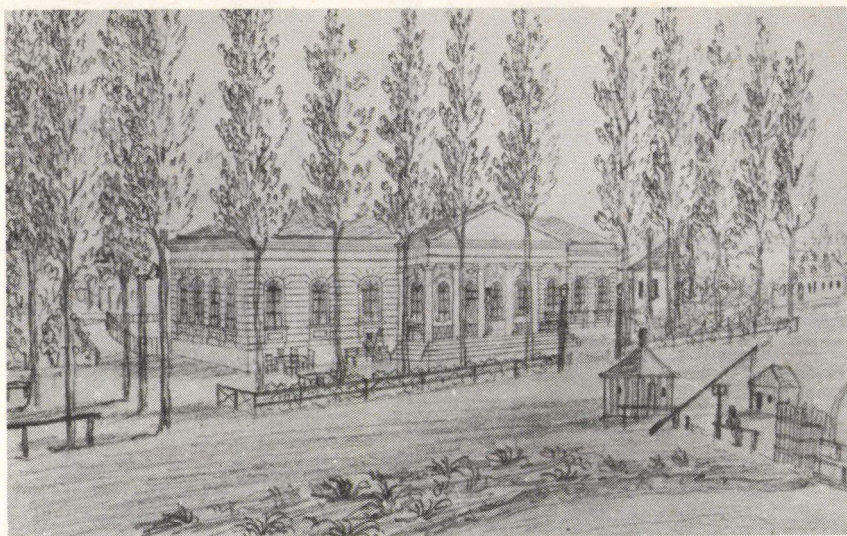
4. Lebontott Fegyvertár a budai Várban

5. Pest, Lloyd palota

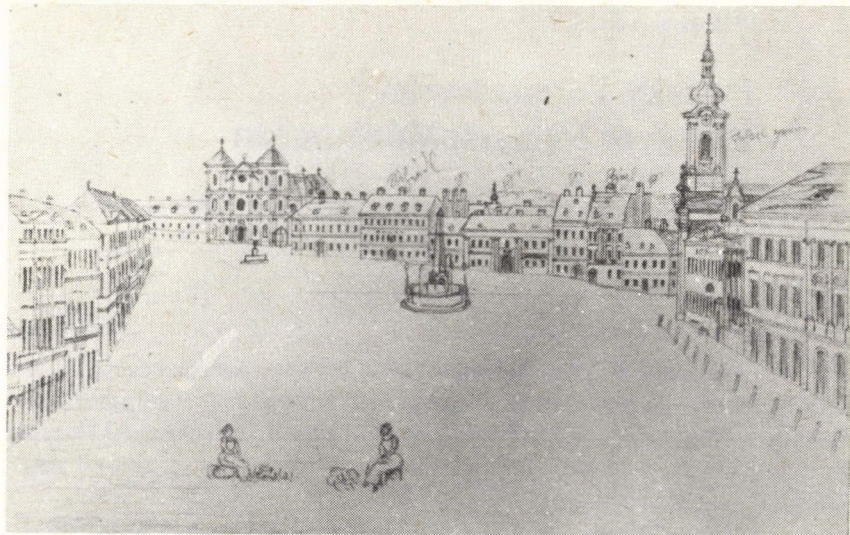
6. Pozsony, a Vár látképe

7. Pozsony , kávéház a városligetben

8. Pozsony , Színház tér

9. Pozsony, egykori Irgalmasok tere, ceruzarajz

10. Pozsony, egykori Irgalmasok tere, rézkarc

VIGH KÁROLY

Pulszky Ferenc levelei a Magyar Nemzeti Múzeumban

A Magyar Nemzeti Múzeum 1982. évi gyarapodása között néhány értékes Pulszky-levél is szerepel. A magyar reformnemzedék nagyjaihoz tartozó Pulszky Ferenc mintegy negyedszázadon át töltötte be a Nemzeti Múzeum igazgatói tisztét, miközben az intézmény az ő vezetésével az európai rangú múzeumok közé emelkedett.

Pulszky művei – és a róla szóló irodalom – sokoldalúan tájékoztatnak bennünket közéleti, tudományos, múzeumvezetői tevékenységéről. A magyar múzeológia és a nemzeti művelődés történetében betöltött kiemelkedő szerepe azonban azt is megérdemelné, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött hallatlanul gazdag hagyatéka (Fond VIII.), benne sokszáz kiadatlan levele alapján végre megszülethessen egy korszerű nagy Pulszky-monográfia.

Ez alkalommal – miközben egész közéleti szerepéről legalább vázlatos áttekintést nyújtunk – elsősorban múzeum-vezetői szerepével összefüggő munkásságáról kívánunk írni.

* * *

Pulszky Ferenc 1814. szeptember 17-én született Eperjesen, jómódú középnemesi családból. A család eredetéről azt tudjuk – ahogy Ferenczy József írja róla – „a kurucvilág idején költözött át Lengyelországból Magyarország északi részére, és a Hegyalján nemzedékeken keresztül bortermeléssel foglalkoztak”. A család egyik ivadéka 1740-ben Mária Teréziától kapott nemességet. A család legismertebb tagja eladdig Pulszky Ferdinánd Dániel, Pulszky Ferenc atyjának testvéröccse, mint altábornagy magyar báróságot kapott s a Mária Terézia rend tulajdonosa volt.

Pulszky Ferenc atyja, Károly második házasságából származott, akit 58 évesen, tehát elég későn ért ez az atyai öröm. A fiatal Pulszky fejlődésére

különösen nagybátyja, Fejérváry Gábor gyakorolt nagy hatást, akiről elmondhatjuk, hogy e nagyműveltségű férfiú a felvilágosodás legjobb hagyományait őrizte s a korabeli magyar nemesség kicsinyes előítéleteitől mentesen, felébresztette érdeklődését az európai kultúra, különösen a művészettörténet és a régészet iránt. Az ő társaságában tette meg az első olaszországi útját, amelynek élményei egy egész életre meghatározták pályáját a tudomány, a művészetek, a múzeum világa felé. Különösen a Firenzében töltött időszak egészítette ki szerencsésen és gazdagította Pulszky előző tanulmányait, a reneszánszról és az olasz művészet fénykoráról. Itt kapta azokat az ösztönzéseket, amelyek őt 1837-ben a Nemzeti Múzeum emelésekor a magyar történeti múlt felé irányították. Ekkor írja naplójába: "A mű- és régiséggyűjtemények gyönyörködtetnek és a szépség érzését ápolják."

Gondolkodására a francia felvilágosodás ideológiája, Voltaire és Rousseau műveinek tanulmányozása gyakorolt hatást. Ezzel magyarázható teljes vallási közömbössége is, pedig atyja buzgó evangélikus volt. Különös, hogy ezzel ellentétben a XIX. század elejének német romantikája is hatott rá. Tőlük tanulta meg, hogy mit jelent a saját nemzetének hagyományaihoz és törekvéseihez kapcsolódni. Mindehhez járult, hogy beleszületett a reformkor élénkülő közéletébe, és 1834 tavaszán a pozsonyi országgyűlésen gyakornokoskodó jurátus Kölcsey lenyűgöző egyéniségének hatása alá került. Rövidesen egyik vezéralakja lesz az országgyűlési fiataloknak.

Pulszkyra – a vele született tehetségen kívül – bámulatos munkabírása és sokoldalúsága jellemző. Írásait pedig rendszerint a nemzeti élet valamely éppen időszerű szükségletének rendeli alá. Ilyen munkája az 1830-as évek végén megjelent "Eszmék Magyarország története philosophiájához", amely cikksorozat formájában látott napvilágot Bajza és Vörösmarty folyóiratában, az Athenaeumban. Első ízben próbálja átfogó elvi szempontok alapján rendszerezni az addig inkább csak a nevezetes események elmondására szorítókozó történetírást. A Metternich-i rendszerben a nemzeti múlt tradícióinak felidézése, az "ősi szokás"-ra és "százados emlékezetek"-re való hivatkozás a magyarság önvédelmi küzdelmét erősítette a Habsburg-birodalomba való beolvasztására irányuló törekvésekkel szemben.

Pulszky egész irodalmi és tudományos munkássága ehhez a küzdelemhez kapcsolódik, akár régészeti stúdiumaira tekintünk, vagy – egyébként nem túl sikeres és színvonalas – szépirodalmi próbálkozásaira. Kitűnő politikai érzékére jellemző, hogy a Széchenyi és Kossuth közti vitában ugyan mindannyiszor félreérthetetlenül Kossuth mellett foglalt állást, de amikor az ellenzéken belül a Kossuth-vezette szárny és a centralisták közti politikai hadako-

zás folyik, Pulszky magatartása már nem ilyen egyértelmű. A nyugat-európai viszonyokat kitűnően ismerve, Kossuthéknál világosabban látja a centralisták-tól propagált, parlamentarizmuson és központosításon alapuló államberendezés előnyeit. Realitás-érzéke azonban visszatartja attól, hogy Eötvösökhöz csatlakozva, olyan időpontban forduljon szembe a vármegye-rendszerrel, amikor az úgyszólván a nemzeti függetlenség egyedüli biztosítója a bécsi önkénnyel szemben. Politikai tevékenységének egyik rendkívül fontos területe az a német nyelvű politikai publicisztika, amellyel tekintélyes külföldi lapokban ismertette – a metternichi rendszert is bírálva – a magyar ellenzék politikai programját.

Pulszky egyénisége, szellemi arculata jellegzetes módon egyesíti magában mindazokat a tulajdonságokat, amelyek a liberális középnemességet a reformkor vezető osztályának szerepére képesítették. Ám osztozik e réteg nem egy hibájában és gyengeségében is. Leginkább a nemzetiségi kérdésre vonatkozó merev és elfogult álláspontja tanúskodik erről. Mindig szemben állt az erősödő nemzetiségi mozgalmakkal, amelyek 1848-ban és azt követően politikai és kulturális jogokért vívták harcaikat. Ez akkor is igaz, ha Bécs ezeket a mozgalmakat – mint ismeretes – a magyar reformtörekvések ellen igyekezett kijátszani.

A szabadságharc alatt Pulszky elsősorban külpolitikai, diplomáciai téren tevékenykedett. Széles nemzetközi látóköre, nyelvismerete és nagy taktikai érzéke egyaránt erre a feladatkörre predesztinálták őt. Hazai szolgálatait után Kossuth kinevezi a magyar kormány angliai képviselőjévé. Hamarosan rá kell azonban jönnie a keserű igazságra, hogy az európai kormányok támogatására nem számíthat a magyar szabadságharc. A világosi katasztrófa után Pulszky életében az emigráció tizenhét esztendejének periódusa következett. Az első évtizedet – egy rövid amerikai utazást leszámítva – Angliában tölti, szorosan együttműködve Kosuthtal. Politikai tevékenysége mellett széles körű publicisztikai és tudományos munkásságot is folytat. Legkedvesebb tudományágának, a régészetnek a területén ezek az évek érlelik őt tehetséges dilettánsból értő szakemberré.

Érdemes megemlíteni, hogy egyik főmunkatársa lett egy 1857-ben Philadelphiában publikált tanulmánykötetnek, amelybe a kor legkiválóbb ethnológusai írtak. Pulszky a kiadványba az emberi fajokra és művészetükre vonatkozó ikonographikus kutatásokról szóló igen terjedelmes fejezetet írta. Eme dolgozatában már filológiailag kimutatható a British Museum gyűjteményeinek módszeres felhasználása. A világhírű londoni múzeum közel állt Pulszky múzeum-ideáljához. A British Museum nemcsak megtekinthető,

csodálatos gazdagságú anyagot nyújtott neki, hanem gyarapította szakmai ismereteit is. A múzeum igazgatósága is méltányolta Pulszky elmélyült tudását, és nem egyszer kérte ki szakvéleményét – különösen a vésett drágakövek vételénél. Európa-szerte elismert szaktekintélye lett a drágaköveknek. Jellemző, hogy Louis Blanc, a híres kispolgári szocialista teoretikus és történétíró is felkéri őt: tekintse meg egyik honfitársa gyűjteményét, mert úgy tudja, hogy Londonban senki sem illetékesebb őnála.

Egyébként a British Museumban nemcsak az anyag érdekelte, hanem a múzeum elrendezése is. Minden csodálata mellett nem tetsző véleményét sem hallgatta el. Amikor például a személye iránt mindig nagy szivélyességgel viselkedő múzeumi munkatársak előadás megtartására kérték fel, az intézmény fogyatékoságairól is említést tett.

Sokoldalú tevékenységében odaadó támasza nagyműveltségű felesége, Walter Teréz, egy gazdag bécsi bankár-család szép és okos leánya, akit 1845-ben vett feleségül. Pulszkyné, aki csak később követte férjét az emigrációba, megírja "Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame (Egy magyar hölgy naplójából)" című könyvét, majd férjével közösen a "White, Red, Black" (Fehér, vörös, fekete) című háromkötetes amerikai útleírását.

A száműzetés évei Pulszky világnézeti fejlődésére alapvető befolyást gyakoroltak: az egykori nemesi reformerből itt lett a francia forradalmi eszméket befogadó radikális polgár. Eszmei fejlődésére nem csupán az angliai környezet, hanem olyan személyiségekkel való találkozásai is hatottak, mint a forradalmi demokrata Mazzini, vagy Herzen és a szocialisztikus áramlatok neves szószólói: a kispolgári-reformista Louis Blanc s az anarchizmus felé hajló Bakunyin. Habár olyan adatok eddig nem kerültek napvilágra, hogy személyes kapcsolata volt-e Marx-szal, vagy Engelsszel, de a marxizmus klasszikusainak a levelezésében szereplő egyes utalásai mindenesetre tanúskodnak róla, hogy figyelemmel kísérték Pulszky politikai tevékenységét.

A szocialista eszméktől távol tartja magát, sőt kritikussal szemmel nézi a Mazzini és Ledru-Rollin típusú, világnézetiileg hozzá sokkal közelebb álló forradalmárok akcióit is. Kifogásolja szemléletük bizonyos fajta utópizmusát, az adott lehetőségekkel nem eléggé számoló doktrinér beállítottságát. A korabeli európai szabadságmozgalmak vezetői közül csupán Garibaldiért lelkesedik fenntartás nélkül, mert benne látja azt az igazi nemzeti politikust, a függetlenség és a társadalmi haladás ügyének azt a kimagasló harcosát, akiben szerencsésen egyesül az alapvető elvekhez való rendíthetetlen hűség a némelykor átmeneti engedményekre is kész helyes taktikai érzékkel. Gábor fia be is áll Garibaldi vörösingesei közé.

Pulszkyban az emigráció éveiben – különösen a III. Napoleonnal kapcsolatos csalódás után – megerősödik egy reális felismerés, ami a kossuthi politikát jellemzi. Nevezetesen az, hogy a minden nemzetközi bonyodalomhoz túlzott várakozásokat fűző magyar emigráció figyelmen kívül hagyja a valóságos európai erőviszonyokat és így illúziókra építi elképzeléseit. Pulszky csupán egyetlen reális lehetőséget lát: Deák Ferenc politikájának támogatását, azaz egy ésszerű, mindkét fél számára elfogadható kiegyezés előmozdítását. Hozzá hasonlóan vonja le az emigráció küzdelmeiből a tapasztalatokat Klapka György, Perczel Mór és az emigráció több más befolyásos tagja.

Pulszky útja az 1860-as évek elején elválik ugyan Kossuthétól, de a "turini remetével" való szakítása után sem áll be soha a Kossuthot és az emigrációt denunciók táborába. Ellenkezőleg: később, az 1867-es kiegyezés után nem egyszer védelmébe veszi Kossuthot tevékenységének forradalomellenes, konzervatív szemléletű bírálóival szemben, és nagyértékű memoárkötetekben is mindenütt a történelmünk egyik legnagyobb alakját megillető tisztelet és megbecsülés hangján szól róla.

Az 1860-as évek közepén Pulszkyt egyre erőteljesebben foglalkoztatja a hazatérés gondolata. Ennek egyelőre egyetlen akadályja volt: hazafias büszkesége nem engedte meg, hogy a rá kimondott halálos ítélet eltörlése végett kegyelemért folyamodjék a királyhoz. Olaszországból figyelmeztet az események alakulását, és családtagjait – akikre az ítélet nem vonatkozott – 1866-ban hazaküldi látogatóba. Nem sokkal később azonban sorozatos családi tragédia következtében ő maga is hazautazik. Feleségének és egyik lányának súlyos betegsége (tifusz) miatt engedélyt kap a hazatérésre, de már csak a ravatalon láthatta viszont szeretteit. Ráadásul néhány hét múlva Gábor fiát is elveszítette. A hármassal való együtt töltött év sok közös emléke fűzte össze feleségével. Ilyen sorscsapás után kellett újra kezdenie életét és beilleszkednie a kiegyezés korának Magyarországaiba.

Röviddel hazajövelete után már 1867. április 24-én a szentesi követválasztó gyűlés Pulszkyt egyhangúlag országgyűlési képviselővé választja.¹ Majd két év múlva, 1869. március 16-án Szécsényben választják meg Szontagh Sámuellel szemben a magyar parlamentbe.² A politikai közszereplésnél számára mégis többet jelentett, amikor régi barátja, Eötvös József, Az Andrássy-kormány kultuszminisztere 1869. március 4-én kinevezi őt a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává. Megtalálva eredeti kinevezési okmányát a Pulszky-hagyatékban,³ az alábbiakban annak teljes szövegét ide iktatjuk.

*Tekintetes Pulszky Ferenc
volt országgyűlési képviselő úrnak*

Ő császári és apostoli királyi Felsege folyó évi február hó 25-én kelt legfelsőbb határozmányával Kubinyi Ágostonnak a magyar nemzeti múzeum igazgatásától való tettleges fölmentését legkegyelmesebben megengedvén, a megürült múzeumi igazgatói állomásra az eddigi illetményekkel tekintetes Uraságotat kinevezni méltóztatott.

Midőn Ő császári s apostoli királyi Felsege ezen legmagasb elhatározásáról örvendetes tudomásul ezennel értesiteném, fölhipom egyúttal, hogy a tiszti eskü letétele végett nálam jelentkezni sziveskedjék.

Tiszti illetményeinek jelesül 1680 ft évi fizetésnek, 420 ft évi pótlék-nak és 10 öl tűzifa váltáságnak a folyó 1868/9-ki idényre leendő kirendelésénél, a hivatalbeli elődje által ugyanezen idényre már felvett összeget tekintetes Uraságod rendelkezése alá bocsássa.

Illetményeinek kiegészítő részét természetbeli szállás képezvén a múzeum épületében, aziránt hívom föl egyúttal Kubinyi Ágoston urat, hogy a jelenleg általa bírt természetbeli szállást folyó évi ápril 1-től kezdve tekintetes Uraságod rendelkezése alá bocsássa.

Az imént nevezett igazgató kezei közt levő hivatalos iratok, tárgyak és pénzek átvétele legczélszerűbben fog kettős párban kiállított átadási illetőleg átvételi okmány kicserélése mellett tekintetes Uraságod és hivatalbeli utódja közt eszközöltethetni, miről Kubinyi Ágoston urat egyúttal értesítem.

Egyébiránt arra kívántam tekintetes Uraságotat már ezúttal is figyelmeztetni, hogy a Széchenyi országos könyvtár rendezése ügyében kiadott rendeleteim, melyek folytán a rendezésre alkalmazott személyzet némileg kivételes állást foglal, további intézkedésig épségben maradnak.

Budán, 1869. évi március hó 4-én.

B. Eötvös József s.k.

Parlamenti szerepléseiből e cikk keretében csupán a Nemzeti Múzeummal kapcsolatos felszólalásairól adhatunk képet. Joggal írta róla Marczali Henrik, hogy igazi ünnepe volt a háznak és hallgatóságának, ha a Nemzeti Múzeumról szólhatott. Amikor például a költségvetési vitában kért szót 1871-ben, két évi múzeumigazgatói tevékenysége után örömmel számolhatott be a kiállítások sikeréről: "Büszkén mondhatom, hogy mint Olaszországban, még az alsóbb néposztály is szívesen jár oda és ott jól viseli magát!"

(Még a bécsi Neue Freie Presse is elismerte: "Öntudatos, szabadságára büszke nemzet fiait lepik el a termeket s folyosókat.")⁴ De a múzeum nincs fűtve – hangoztatja – vízvezetéke sincs és gyakran alig megközelíthető a sár miatt. Ezért kér nagyobb anyagi támogatást. A Ház még többet is hajlandó megszavazni, mint amennyit kért! Ugyanis a fenti problémákon kívül felemlíti a képtár rendezését, a régiségtár hasonló természetű kincseinek a feldolgozását.

Alig egy évvel később – 1872 júniusában – kijelenti, hogy nem az igazgató feladata a rendezés, hanem olyan szakemberek kiválogatása, akik a kiállítás-rendezéshez értenek. "A múzeumi gyűjtemények – hangoztatta – ne legyenek rejtett kincsek, mint a bank aranya; legyen azokból bankó is, mely közforgalomba jő."⁵ Egyéniségéhez hozzá tartozott, hogy ha valahol hiány mutatkozott, amiről a költségvetés nem gondoskodott, azt a magából pótolta. Munkáját ugyan odahaza és külföldön is elismerték, de a múzeum dotációját nem emelték, sőt a kezdeti bőséges juttatás után megnyírbálták. "A múzeum úgy van, mint az egészséges gyermek a családban. Senki se törődik vele. Pedig nemcsak anyagában, hanem szellemében is fenn kell tartanunk azon fokon, melyet eddig el tudtunk érni."⁶

Ezt követően a miniszter esztendőkön át a legnagyobb dicséretben részesítette a múzeumot és annak igazgatóját, de a dotációt mégsem emelte fel. Ebben az időszakban Pulszky már pártokon felül állt, de a kiegyezéshez és Deákhoz végig hű maradt. A Tisza Kálmán érában ismét tagja a pártnak és számos fontos kérdésben hallatja a szavát. Így – amint a publikált levelekből is kiderül – a zsidókérdésben is. Ezen a téren képviselt szabadelvű nézeteit mind a magyar, mind a német szabadkőműves páholyok is elismerik.

Már 1874. július 4-i beszédében "nagy és nemes nemzetségnek" mondja a zsidóságot, majd 1887. január 22-én szenvedélyes hangon állapítja meg: "Kiabálhatnak akármennyit, az igazság és a szabadság mindig győzni fog s az egyenlőség szelleme túl fogja élni önöket mindnyájukat, kik most az antisemitasággal kokettiroznak." Viszont a zsidókat is figyelmeztette a haza iránti kötelességeikre.

Utalva az alább publikált levelekre, azt is érdemes kiemelnünk, hogy Pulszky mindig küzdött a korrupció, különösen a választási visszaélések ellen. Csatlakozik az ellenzék vezérének, Tisza Kálmánnak ama javaslatához, hogy az etetést és itatást éppen úgy kell büntetni, mint a pénzzel történő vesztegetést.

Kulturális tevékenységére visszatérve, ki kell emelnünk, hogy nagy súlyt helyezett Magyarországnak kulturális, szellemi kapcsolatainak a kiépítésére és ápolására. Már a nyugaton töltött emigrációs évei alatt ő maga nem csupán neves politikusokkal, hanem a tudományok és művészetek számos kiváló kép-

viselőjével ismerkedett meg. Hazatérése után sem szűnt meg a külfölddel való érintkezése. Régi barátai meglátogatták és azokhoz újak is csatlakoztak. Olyanokat, mint Virchow, a sejtktörtan világhírű felfedezője és Mommsen, a nagy történettudós, nemcsak Pulszky személye, hanem az általa igazgatott Nemzeti Múzeum is Budapestre vonzott.

Pulszky lakása is híres szalonjává vált a magyar szellemi életnek, ahol neves magyar tudósok és művészek szívesen adtak egymásnak találkozót. A házi kisasszonyi szerepet bájos és művelt leánya, Polyxena töltötte be, aki később Hampel Józsefnek, a neves archeológusnak lett a felesége.

Pulszkyt a pályáján olykor gáncoskodás is érte. Így pl. a képviselőházban 1872. január 13-án P. Szatmáry Károly ilyen szavak kíséretében támadta meg: "Pulszky, aki előtt a tudomány terén nagy tisztelettel hajlok meg, országos képviselő is, a mellett több pénzügyi társaság elnöke és igazgató tagja – nem numismatikát értek. Nekem mindez ellen észrevételem nincs, ez csak az igazgató úrnak sokoldalúságát és fényes képességeit mutatja, de mégis azt hiszem, hogy ha a nemzeti múzeum ezen sok fényes képességet egyedül bírná, mihamarabb elérünk az intézetnek felvirágzásához, melyet mindnyájan ohajtunk."

Pulszky nyomban felelt: "Azt mondta a képviselő úr, hogy igen sok helyen vagyok elfoglalva. És felelős vagyok a miniszternek, nekem pedig felelősök az örök. A kérdés nem az, hogy én több helyen vagyok-e elfoglalva, hanem hogy ezen a helyen megteszem-e kötelességemet. Én a legboldogabb ember volnék, ha a múzeumnak élhetnék egészen s ha önök adhatnának annyi pénzt, hogy ott munkásságomat teljesen kifejthetném."

Néhány nappal később Szathmáry azt indítványozta, küldessék ki egy képviselőkből álló bizottság az országos gyűjtemények célszerűbb elrendezésére és szervezésére. Pulszky örül ugyan az érdeklődésnek, de az országgyűlést ebben nem tartja illetékesnek. A bizottság gróf Mikó Imre elnöklete alatt mégis összeült és tanácskozásaiban s határozataiban csaknem kivétel nélkül Pulszky felfogása jutott érvényre, ki azután az akkor megállapított programot lépésről lépésre végre is hajtotta.⁷

Munkásságának eredményei, a Nemzeti Múzeum élén véghezvitt kulturális tevékenysége még a becsületes kritikát is elnémította. Maga Szathmáry Károly írja a Pulszky-Albumba 1884-ben: alig van férfiú műveltségünk történetében, ki magát jobban tudta volna érvényesíteni, mert jelenben úgyszólván összes tudományos működésünknek élén áll. Elnöke az akadémia archeológiai bizottságának, a régészeti társulatnak, a képzőművészeti tanácsnak; tagja az akadémia igazgató-tanácsának, a műemlékek országos tanácsá-

nak s legújabbban kineveztetett a múzeumok és könyvtárak országos fő-felügyelőjévé.

Ugyanazon albumban Henszlmann Imre, régi barátja, de politikai ellenfele, így méltatja érdemeit: "A múzeum harmadik korszakát Te inau guráltad, kedves Barátom! Itt egyedül a régiségi osztályt tekintve, gondoskodásodnak köszönheti, hogy a praehistoricumok tárlata Európában elsőrangú lett, hogy a római feliratos emlékek tára, s azok magyarázata a többi európaival versenyre lépett. Fejérvártól örökölt jeles régészeti könyvtáradat nagylelkűen az akadémiának és múzeumnak ajándékozván, megvetetted könyvtáraink azóta tetemesen megszorodott szakosztályának alapját."⁸

Bármennyire is nagy tekintélynek örvendett a közéletben, a reakció még Pulszkyt is sárba akarta rántani — a reformkorszak szabadelvű hagyományával együtt. Éppen a Nemzeti Múzeum kárára elkövetett visszaélésekkel vádolták be az országgyűlésen. A kiküldött bizottság azonban — beható vizsgálatok után — kimutatta e vádak teljes alaptalanságát. Pulszky maga kijelentette az *Orient* című szabadkőműves lapban, hogy ez a reakció támadása, amely rajta keresztül az egész szabadkőműves mozgalom ellen irányul.⁹

Pulszky töretlen erővel folytatta munkásságát. Tudományos pályájának kiemelkedő eseménye, hogy 1891. február 1-én a magyar pogány sírleletekről tartott akadémiai előadása utat nyitott számára nagy munkája: Magyarország archeológiája megírására, melyet 1895-ben nyújtott be az Akadémiának.¹⁰

Amilyen sikeresnek tekinthető Pulszky egész életpályája, családi élete annyira tele volt tragédiákkal. Már említettük felesége és két gyermeke halálát, amelyet az akkor még népbetegségnek számító tífusz okozott. Pulszky csak 72 éves korában, 1886-ban nősült meg másodszer, és nőül vette a nála jóval fiatalabb Geszner Rózát. A kortársak egybehangzó véleménye szerint — amit egyébként az alább közölt levelek is bizonyítanak — Pulszky második házassága is kitűnően sikerült. Élete alkonyán — amint egyik levelében maga Pulszky írja — "szerelmének napja aranyozta meg."

Életének utolsó éveit megkeserítette az a rágalomhadjárat, mely az apa után most a fiút: a kitűnő művészettörténész Pulszky Károlyt vette célba, képtárigazgatói minőségében állítólag elkövetett visszaélések miatt, az állam megkárosításával gyanúsítva meg őt. Ám attól megkímélte az öreg Pulszkyt a sors, hogy a tragikus végkifejletnek: a méltatlan hajsza eredményeképpen idegileg összeroppant fia öngyilkosságának tanúja lehessen. Néhány hónappal fia öngyilkossága előtt hal meg 1897-ben, mint a nagy reformnemzedék utolsó nagy képviselője.

JEGYZETEK

Pulszky Ferencről, a Magyar Nemzeti Múzeum negyedszázadon át volt igazgatójáról mind a nyomtatott, mind a levéltári jellegű irodalom rendkívül gazdag forrásanyagot nyújt. Portréja felvázolásához elsősorban magának *Pulszkynak* híres "Életem és korom" című kétkötetes memoárját, valamint *Oltványi Ambrusnak* e műhöz írt rendkívül magvas és színvonalas bevezető tanulmányát használtam fel. A kiadvány a Magyar Századok sorozatban 1958-ban látott napvilágot. Ezen felül főleg az alábbi műveket forgattam haszonnal:

Ferenczy József, Pulszky Ferenc életrajza. (Budapest-Pozsony 1889) 123.

Pulszky Ferencnek ötvenéves írói működése jubileumára 1834–1884. (Bp. 1884) 170.

Bereviczy Albert – Marczali Henrik – Nagy Géza, Pulszky Ferenc százados emlékünnepe. Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémiai tagjai fölött. (Bp. 1915)

* * *

1. OSZK Kézirattár Fond VIII/2013.
2. Uo.
3. Uo. VII/270.
4. Neue Freie Presse, 1871. február 22.
5. Uo. 1872. jún. 25.
6. Uo. 1885. jan. 27.
7. Pulszky Ferenc százados emlékünnepe. Fent i.m. 494–495.
8. Uo. 495–497.
9. Uo. 497.
10. Tudományos működésével kapcsolatban külön kell szólnunk a Nemzeti Múzeumról írt tájékoztató füzetéről: *Eine skizze von Franz Pulszky*, (Budapest 1878) 31 lap. Megjelent a "Literarischen Berichten aus Ungarn", 1878. I. Heft. c. kiadványban.
A szerző bevezetésként rövid áttekintést ad a Magyar Nemzeti Múzeum létrejöttéről, majd megemlíti, hogy a Múzeum költségvetése először az 1870. évben szerepelt a Kulturális és Közoktatásügyi Minisztérium büdzséjében. Az intézmény állami dotációjára 90 ezer forintot tett ki. 1872-ben a Múzeum megvásárolta a híres Eszterházy Képtárat, és azt a múzeumigazgatóság felügyelete alá helyezte.
A továbbiakban Pulszky ismerteti a Nemzeti Múzeum felépítését, amely szerint az ő igazgatása alatt az alábbi gyűjtemények léteztek:
  1. Könyvtár és levéltár.
  2. Régiségtár, érmek és gipszmások.

3. Néprajzi,
4. Állattani,
5. Botanikai és
6. Ásvány-gyűjtemény.
7. Modern képek galériája.
8. Az Eszterházy Országos Galéria és rézmetszet-gyűjtemény.
9. Iparmúzeum.

A szerző tájékoztatást nyújt az egyes gyűjtemények anyagáról is. Bennünket különösen a 2. és a 7. pont érdekel. A régiségtárról szólva kitér a fegyver-, ötvös- és porcellángyűjteményre is. A modern képtár galériáját ismertetve, Mányokitól és Kupeczkytól Lotz Károlyig ad áttekintést a gyűjtemény anyagáról és külön a szoborgyűjteményről.

*

A magyar Nemzeti Múzeum Újkori osztályának Újkori Dokumentum-gyűjteménye 1982-ben nyolc darab Pulszky Ferenctől származó levéllel gazdagodott. Ltsz. Udgy 1982.10.1–8. Habár az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára százsámra őrzi a Pulszky-levelezést, mégsem lehet azt állítani, hogy ez a néhány, most előkerült levél csak jelentéktelen forrásértéket képez. Egy kivételével a levelek két témakört ölelnek fel: közéleti, gyöngyösi országgyűlési képviselői szereplésére vonatkozó adalékokat, valamint második feleségéhez, Geszner Rózához küldött négy levelét. A Baross Gábor kereskedelmi miniszterhez intézett levele ajánlólevél a Nemzeti Múzeum titkárnak lánya állásba helyezése ügyében.

Különösen a feleségéhez intézett négy levele – az egyik közülük Párizsból datálódott – érdemel figyelmet, mert Pulszky témáiban nem csupán a házastársak közt akkor is szokásos keretekre szorítkozott. Így az 1884. április 22-i levele kortörténeti szempontból is érdekes képet nyújt a zsidó emancipáció és asszimiláció problémájáról az ő bácskai képviselői ambíciójával kapcsolatban. Az 1886. július 20-án kelt levele vidéken nyaraló feleségéhez szól, de egyben publicisztikai tevékenységéről, valamint Dutka Ákosékhoz fűződő szívélyes kapcsolatairól is tájékoztat. Az 1889. augusztus 25-i párizsi levelében nemcsak összehasonlítást kapunk a korabeli Párizs és Pest között, de a világ régészeinek ottani konferenciájáról is ad némi ízelítőt. Az utolsó, 1892. augusztus 25-én írt levele érdekes információkat nyújt oroszországi régész-kapcsolataira vonatkozólag.

* * *

Pest, Múzeum, Jan. 3-ik, 1872.

1. Pulszky levele

Tekin. Kozmáry János Urnak

Gyöngyösön.

Dr. Szalardy Mór barátom leveléből tudom hogy Uraságod szíves volt magára vállalni a választásra szükségelt pénz kezelését, miért fogadja szíves köszönetemet. Ezenel ide zárok 1000 az az egyezer forintot, melyből tessék a szükségést Dr. Káldazy(?) utalványára kiszolgáltatni, a pénz vételéről kénnék tudóstást.

Teljes tisztelettel maradok

Uraságodnak honfitársa

Pulszky Ferenc

Pest, Jún. 14-iki, 1872.

2. Pulszky Ferenc levele Kozmáry Jánosnak

Gyöngyösön.

Ide zárva küldök egy ezer forintot, legyen szíves engem ezeknek vételéről tudósítani.

Baráti tisztelettel

*honfitársa
Pulszky Ferenc*

Dátum nélkül

3. Pulszky levele

Tekintetes Kozmáry János Urnak

Gyöngyösön.

Uraságodnak január 2 óról költ levele folytán küldött ide zárva 2000 ft-ot méltóztassék engem posta fordultával ezen összeg vételéről tudósítani.

Tisztelettel

*honfitársa
Pulszky Ferenc*

Múzeum, 28/V/91.

4. Pulszky Ferenc levele Baross Gábor kereskedelmi miniszterhez

Kegyelmes Uram

Bocsásd meg, hogy ez egyszer én is, ki a minisztereknek nem szokott alkalmatlankodni, meleg ajánlattal forduljak hozzád, Czanyuga Jolán érdekében, kinek atyja a múzeumi titkár, s kit, mondhatom, gyermekége óta ismerek. Letette a vasúti pénztárnoknői vizgát, szorgalmas, minden tekintetben megbízható, folyamodik egy üresedésbe jövő pénztárnoki állásra a központi pályaudvarnál, ajánlatomnak minden tekintetben meg fog felelni.

Tisztelő híved

Pulszky Ferenc

5. Pulszky Ferenc levele feleségéhez, Geszner Rózához.

Múzeum, April 22-ik, 1884.

Édes Angyalom,

Póli végre egészen jól van, most már semmi baja. Tudom hogy a választások is érdekelnek, a zsidók nem fogták fel elég tüzzel az én jelöltségemet, természetesen a gazdagokat értem, s így történt, hogy az Erzsébetvárosban Eötvöst állították fel a kormányparti Matlekovics ellen, ki elfogadta Mendelék ajánlatát, mert Apatinban egy antisemita ellen meg fog bukni, s valószínűleg itt is bukik. A Terézvárosban Gróf Keglevics (sic!) Istvánt léptették fel, Gyöngyösön pedig Gróf Batthyányi (sic!) Lászlót. Azt hittem már hogy nem lépek fel sehol, s íme a Bácskából jó egy küldöttség képviselőt keresni, mert Kármánt megúnták, nem kell senkinek, – nekik olyan kell, ki lutheránus, zsidóbarát s minden tekintetben liberális, de nem kormányparti, tehát épen olyan mint

én vagyok. Épen most várom őket, azt sem tudom, melyik kerülete Bácskának, Guszti beszélt velök, öt óra előtt itt lesznek, megírom Neked kik, s mit mondtak.

Épen most itt volt a küldöttség, gazdag német parasztok, magyar kálvinisták, van rácz és zsidó köztök, a kerület Verbáczai, most Kármán a képviselő, s előttek Budapestre képviselőt keresni; Gusztit akarták, de az Szécsényben marad, e szerint hozzám fordultak. Beszéltem nekik, most haza mennek s hírül viszik hogy találtak jeletet. Majd annak idején még egyszer jönnek s innepélyesen meghívnak, menjek le s tartsak programbeszédet, ez nem nehéz.

Most pedig álmos vagyok, lefekszem, s majd álmodok Rólad. Szeretettel mint mindig

híved
Pulszky Ferencz

Ápril 23.

Csókollak, vágyva vágyom a viszontlátásra, hólnap este indulok, hétfőn itt vagyok s öllelek.

6. Pulszky Ferenc levele feleségéhez, Geszner Rózához.

Múzeum, július 20-án, 1886.

Édes kedves Galambom

Vigyázz egészségedre! ne hanyagold el azt, én jól vagyok, nem is volt itt túlságos hőség, ma első nap, hogy izzadunk. A Hírlap csak ma adta cikkemet, mert a Danszki ügy szorította azt ki vasárnap. Itt is nagy az izgalom, Tisza Geszten van, nem lehet még tudni miként fogja ő fel a pofot (sic!), melyet kapott, még a kormánypárti képviselők is lármáznak, Edelsheim pedig egyszerre roppant népszerűvé lett.

Cikkesorozatomat a zsidó nép történelméről, úgy a mint tanácsoltad nem a Szemlének, hanem a Nemzetnek adtam, ott többen fogják olvasni, csakhogy most tárczája más cikkek számára egy darabig el van foglalva, csak egy hét múlva fog tehát az én művem megjelenni. Aigner is csak szeptemberben adja ki könyvem harmadik füzetét, mert nyáron nem igen szoktak könyveket olvasni, s még kevésbé megvenni.

Irtam egy cikket a Salon számára, Augusztus elsején jelenik meg, a kiállításról, mely 19-kén nyílik meg. Ha eljössz, be fogjuk jární a műtermeket, múltkor megnéztem Aggházyét, jó képet fest az őszi kiállításra, Zala is erősen készül az Aradi szoborral, az Arany-szobrot pedig csakugyan a Múzeum lépcsőháza előtt fogják felállítani, úgy a mint ezt mindjárt kezdetben terveztem. Most írják ki a pályázatot.

Köszöntöm a Dutkáékat, Tégedet öllelek, csókollak, írjal minél előbb, már aggódni kezdtem, hogy leveled elmarad, midőn ma délben megjött s részben megnyugtatótt.

Szeretlek most és mindig

Ferid.

Paris 25|VIII. |89.

7. Pulszky Ferenc levele feleségéhez, Geszner Rózához.

Édes lelkem galambom

Holnap akartam elutazni, de holnapután oly felolvasást hirdetnek, mely rendkívül érdekel, szerdára pedig egy népvándorlási sírmező felátására meg vagyok híva, e szerint csak csütörtökön indulok, pénteken Mainzban maradok, szombaton Nürnbergbe

megyek, vasárnap ott maradok, hétfőn Bécsbe érkezem, kedden ölellek. Ez a mostani terv, de Mainzból még minden esetre írok, meglehet hogy az úti terv még változik.

Itt az egész régész világ ismer, sokan személyesen, sokan nevenről. Az idő kellemetlen, de nem esik, szél fű, még pedig oly hideg mint nálunk novemberben. A kiállítás kimondhatatlanul gazdag, lehetetlen mindent látni, arra két hónap kellene, a Múzeumok is oly nagyok mint sehol a világon, csak keresztül futottam rajtuk, mindent tanulmányozni lehetetlen. Annyit járok mindennap s többet mint Budapesten két hét alatt, ugyanezért este hét órakor fáradtan haza jövök, s úgy alszom mint már régen nem aludtam. A mi leginkább érdekel, azt mind megnéztem, a többivel nem gondolok, bár mily szép legyen. Vettem számodra napernyőt, csipkével borítottat, szépnek tartom, de drága volt ám. Vettem hat zsebkendőt, oly nagyok, hogy nem kell kettő, egy is elég két napra, karperecet is vettem, két brochet, fülbevalót, Ríta, Doctorné és Fáni számára, majd elosztod köztük a mint akarod.

A nők itt az utcán mind egyszerű fekete ruhában járnak, elegánsak, de egyszerűbbek mint Budapesten, kalapjaikra egész virág kertet viselnek, jövő évre ez lesz a divat nálunk. Jól gazdálkodtam, de még is fogy a pénz, nem annyira ugyan mint hittem, mert sok tekintetben Páris olcsóbb mint Budapest, kétlovas fiakert még nem láttam, mind egy lovas és olcsóbb mint a comfortlink(?), ebédem is olcsóbb mint Szikszaynál, a tej jobb mint nálunk.

Tegnap az egész régész társaság gőzöszön ment a Saint Germaini Muzeumba, hol sokat láttam, sokat találtam. Még is jó, ha az ember legalább egyszer tíz évben, megfordul külföldön.

Szíves köszöntésemet a Doktornénak, ki bizonyosan jó gondolat viseli, a Doktornak, Rizinek; Neked számtalan csókot, melyet egy hét múlva ajkaidra rakok.

Hű

Ferkód.

8. Pulszky Ferenc levele feleségéhez, Geszner Rózához.

Múzeum 25/VIII, 92.

Édes kedves Lelkem

Épen írni akartam Neked, midőn a leveled megjött s megörvendeztetett. Azt akarod tudni mikor megyek hozzád, hát azt én is akarnám tudni, most még nem tudom. A moszkvai Congressus be lett zárva, Chantre tehát most legközelebb visszautaztában Budapestre érkezik. Tizenöt esztendő óta várom már, nem akarnám tehát elszalasztani az alkalmat hogy a régiségekre nézve az ő tapasztalatait megtudjam, tehát csak akkor irhatom meg hogy mikor láthatlak, ha Chantre elment, most pedig még el sem jött.

September 18-ikára meg vagyunk hívva Zichy Jenőhöz Fejérvárra, és jószágára Szent Ivánra, régészeti ásatásokra. Oda tehát elmegyünk, Te is jól fogsz mulatni. Vendége van oroszországból, a kaukaszus volt kormányzója, ki régiségekkel is foglalkozik, ennek tisztelőtetre rendezi Jenő az ásatásokat.

Én szépen a hűvös irodában dolgozom, mert az utcán csakugyan megsül az ember, még este is, midőn a kertben a szabadban vagyok, meleg a levegő, hiába várjuk a zivatart, mely mindig kerülget, de nem jó meg.

Egyébiránt most is mint mindig szeretlek, vágyódom utánad, százezerszer csókollak. . .

Szíves köszöntésemet Doktoréknak.

Hű szerető

Ferid.

Megjegyzések a levelekhez

Ad 1–2–3. levél: A bevezető életrajzi portré-vázlatban kitértem Pulszky korábbi országgyűlési képviselői mandátumaira, és a jegyzetek között lekötöltem az 1867-i szentesi és az 1869-i szécsényi megválasztásával kapcsolatos dokumentum OSZK-beli jelzetét. A szécsényit követte gyöngyösi megválasztása. A közölt három rövid levél bepillantást enged a képviselőválasztások anyagi ügyeibe.

Ad 4. levél: Mint ismeretes a dualizmus idején, de ezt követően a Horthy-korszakban is elterjedtek az ún. protekciós levelek. A miniszterek és más közéleti személyiségek levelezésének jelentős hányadát képezték az ilyen jellegű iratok. Pulszky nem tartozott a protekció-kérők közé. Tekintélye és széles körű kapcsolatai révén inkább hozzá fordulhattak volna ilyen kérelmekkel. Éppen ezért személyi titkára lányának, Czanyuga Jolánnak érdekében írt levelét a kivételek közé kell sorolnunk.

Ad 5. levél: Az 1884. április 22-én a feleségéhez intézett levele érdekes keresztmetszetet ad a választásokkal kapcsolatban a magyar belpolitikáról. Bécskai jelölését, illetve felkérését annak köszönheti Pulszky, hogy liberális, sőt szabadkőműves felfogása közismert volt. És egy olyan heves lakosságú területben, mint a verbászi, ez előnynek számított más jelöltekkel szemben.

A levélben szereplő nevek legfontosabb életrajzi adatai:

Eötvös Károly (1842–1916) író, hírlapíró és híres, liberális felfogású ügyvéd, a Függetlenségi Párt politikusa.

Matlekovits Sándor (1842–1925) közgazdasági író, az MTA tagja, államtitkár, szabadelvű párti országgyűlési képviselő.

Gróf Keglevich István (1840–1905) operaházi, színházi intendáns, a Vígszínház egyik létrehozója.

Gróf Batthyány László (1870–1931), orvos, az MTA tagja. Neves szem-sebész.

Kármán Mór (1843–1915) pedagógus, művelődéspolitikus, az Országos Közoktatási Tanács titkára, a Magyar Tanügyi szerkesztője.

A levélben szereplő "Gusztai" Szontagh Gusztáv, aki a Nógrád megyei Szécsény országgyűlési képviselője volt.

Ad 6. levél: Az 1886. július 20-i levele sokirányú publicisztikai tevékenységről tájékoztat. Utalás történik Pulszky Pesti Hírlap-beli cikkére, amely a levél dátumának időpontjában jelent meg. Egy cikksorozatáról is olvashatunk, amit a zsidó nép történetéről írt a Nemzet számára. A képzőművészeti témákkal kapcsolatban megtudjuk, hogy Zala György már készíti a 49-es mártírok aradi szobrát, és, hogy kúriák az Arany-szobor pályázatot. Ez utóbbiról megírja, hogy az ő javaslatára kerül majd a szobor a Múzeum lépcsősi elé.

Ad 7. levél: A párizsi levélből megtudjuk az ottani gazdag programját és, hogy elutazása után milyen sűrű program vár rá. Az sem érdektelen, hogy Pulszky, akit a világ vezető régészei annyira ismertek, csak kb. tízevenként jutott ki külföldre. . .

Ad 8. levél: Érdekes, amit a levélben oroszországi kollégájáról, a Kaukázus volt kormányzójáról ír, akinek a tiszteletére Zichy Jenő, a híres Ázsia-kutató és több oroszországi expedíció vezetője, Székesfehérvárott régészeti ásatást rendez.

Ferenc Pulszky-Briefe im Ungarischen Nationalmuseum

Die Gelegenheit zu diesem Artikel über das Lebenswerk des Ferenc Pulszky, einer bedeutenden Persönlichkeit des ungarischen Reformzeitalters im 19. Jahrhundert, der ein Vierteljahrhundert lang der Direktor des Ungarischen Nationalmuseums war, ergab sich für den Autor durch die Erwerbung von acht Pulszky-Briefen im Jahre 1982. In der Studie wurde seine Tätigkeit als Museumsdirektor in den Vordergrund gestellt.

Ferenc Pulszky wurde am 17. September 1814 in der oberungarischen Stadt Eperjes (heute Prešov Slowakei) geboren. Seine Vorfahren stammen aus Polen, Familie wurde 1740 von Maria Theresia in den ungarischen Adelstand erhoben.

Unter Einfluss der während seiner italienischen Reisen bekommenen Anregungen zeigte der Museumsdirektor Pulszky von seiner Jugend an eine grosse Interesse für Archäologie und Kunstwissenschaft. Seine Denkart wurde aber durch die Ideologie der französischen Aufklärung geprägt. Als Sohn des Reformzeitalters, junger Jurist stand er im Frühjahr 1834 auf den Pressburger Landtag unter dem Einfluss von Ferenc Kölcsey und Lajos Kossuth. Als hochgebildeter Vertreter des liberalen niederen Adels war er während des ungarischen Freiheitskrieges 1848/49 in erster Linie auf dem Gebiet der Aussenpolitik, der Diplomatie tätig. Nach seinen heimatlichen Diensten betraute ihn Kossuth mit der Vertretung der ungarischen Regierung in England. Auch nach dem Sturz des Freiheitskrieges blieb er in England und 17 Jahre lang lebte er in der Emigration. In diesen Jahren führte er eine weitläufige publizistische und wissenschaftliche Tätigkeit. Während der Emigrationszeit reifte der begabte Dilettant zum Fachmann im Gebiet seines beliebtesten Wissenschaftszweiges: der Archäologie. In London untersuchte er hauptsächlich die Sammlungen des British Museums und bei dieser Arbeit machte er die Bekanntschaft mit prominenten Archäologen.

In der Emigration lebend sah Pulszky einen einzigen realen Ausweg, und zwar die Unterstützung der Politik von Ferenc Deák: den österreich-ungarischen Ausgleich von 1867. Dabei blieb er ein Verehrer von Kossuth. Als er aus familiären Gründen (seine Gemahlin und einer seiner Söhne starben an Typhus) schon 1866 heimkehren durfte, ernannte ihn der Kultusminister der Andrassy-Regierung, der Zentralist Baron Jozsef Eötvös im Jahre 1869 zum Direktor des Ungarischen Nationalmuseums. Durch die Erwerbung von zahlreichen wertvollen Sammlungen (z.B. die Esterházy-Bildergalerie) sowie infolge seiner museumsorganisatorischen Tätigkeit erhob er das Ungarische Nationalmuseum auf das Niveau der modernen Museen im europäischen Sinne. Daneben führte er auf politischem Gebiet weiterhin eine Rolle und als Abgeordneter sprach er im Parlament öfters für das Ungarische Nationalmuseum. Ausserdem kämpfte er für die Judenemanzipation, die Vollendung der bürgerlichen Entwicklung, die Schaffung eines modernen Ungarns.

Sein Haus wurde zum Salon des ungarischen Kulturlebens, wo sich nicht nur namhafte ungarische Wissenschaftler und Künstler, sondern auch berühmte ausländische Gelehrten trafen. Kein Wunder, dass er Vorsitzender der akademischen Komitee für Archäologie, der Archäologischen Gesellschaft, des Rates für bildende Künste, sowie Mitglied des Direktionsrates der Akademie und des Landesrates für Denkmalschutz wurde. Von seinem Gesamtwerk seien hier die Bücher "Magyarország archaeológiája" (Die Archäologie Ungarns) und "Életem és korom" (Mein Leben und meine Zeit — eine Selbstbiographie in zwei Bänden) — letzteres eines der besten ungarischen Memoiren erwähnt.

Der Direktor des Ungarischen Nationalmuseums, eine bedeutende Persönlichkeit des öffentlichen Lebens starb nach einem tätigen Leben im Jahre 1897.

Die in dieser Studie publizierten acht Pulszky-Briefe — mit einer Ausnahme — berühren zwei Themenkreise, und zwar Angaben zu seiner öffentlichen Tätigkeit als Abgeordnete von Gyöngyös, sowie persönliche Briefe an seine zweite Gemahlin Roza Geszner. Die letzteren enthalten viele wichtige Angaben zu den damaligen innenpolitischen Verhältnissen, sowie zur archäologischen Konferenz vom Jahre 1889 in Paris.

1. Pulszky Ferenc

KERÉNYI A. MÁRIA

”Pesti polgár és férjfi szabó”: Kostyál Ádám

Jókai regényeinek visszatérő alakja a művelt, polgári erényeit a közjó érdekében kifejtő mesterember. Ezeknek az eszményített alakoknak eleven mintái éltek, dolgoztak a reformkorban, mint Tóth Gáspár szabó, aki Petőfi mecénása volt, vagy Klaszy Vencel, a magyar ruha egyik újraalkotója. Kostyál Ádám kortársai közül is kimagaslik, mivel tevékenysége túlnőtt mestersége körén, s alakja az érdekegyesítés és a polgárerény példájává vált.

A Kostyál-család tagjai Trencsén megyei nemesek voltak, első adatunk szerint Kostyál István és fia 1656-ban hirdették ki Trencsénben nemeslevelüket.¹ Kostyál Ádám 1792. február 2-án született Alsó-Motesicen; szüleiről semmit sem tudunk. Mivel szülőhelyén iskola nem volt és családjá szegény, nem járt iskolába. Megélhetése és iskoláztatása nem lévén biztosítva, mint akkoriban több elszegényedett nemes család gyermeke, polgári boldogulást keresett: szakmát tanult. Szabólegényként végigjárta a mesterré válás több évszázada kialakult útját, és 35 évesen megszerezte Pesten a mesterjusst, mint német szabó. Nevével először 1827-ben találkozunk a Hazai és Külföldi Tudósítások hirdetési rovatában. Hirdetéséből megtudjuk, hogy Bécsben és más külföldi nagyvárosokban tökéletesítette tudását, hazatérve mester lett, és a Kígyó utcában báró Brudern házában üzletet nyitott *A külföldihez* címezve. Lakása a Hatvani utca 59-ben, dr. Eckstein házában volt.² Pesti polgárjogot 1828. jún. 14-én nyert iparüzési jogon, ezért 12 forintot fizetett.³ Nemességét jóval később, 1843-ban honosíttatta Pest megyében.⁴ Műhelye Pest egyik legnagyobb szabóműhelye volt, fénykorában 50 segéddel is dolgoztatott, így Kostyál a város legtehetősebb polgárai közé tartozott.⁵ Vagyonát teljes egészében nemzeti és jótékony célokra fordította. Gyermeke nem lévén 21 gyermeket fogadott örökbe és valamennyit kitaníttatta. Ezek közül két fiúról tudunk: az egyik már gyermekkorában táncolt a budai magyar színházban, 1833-ban⁶, a másik fogadott fia, Soós Imre, nevelőapja példáját követve szabó lett, s 1838-ban mutatkozott be a Honművész hasábjain.⁷

Kostyál szülőföldjéről sem feledkezett meg. Alsó-Motesicen harminc hold földet vásárolt, iskolát építtetett és alapítványt tett szegénysorsú tanulók számára beszerzendő iskolakönyvekre.⁸

1948–49-es szereplésére sajnos nincs adatunk, neve a korabeli sajtóból hiányzik.

A forradalomnak és a szabadságharcnak Kostyál mégis aktív résztvevője lehetett, mert az 1850-es években teljesen visszavonult. Utolsó közéleti tette az volt, hogy az 1860-as években ingyen tanította a fiatal szabókat a magyar ruha készítésének fortélyaira. Utolsó éveit szegénységben töltötte, inkább mestertársai, mint fogadott gyermekei által támogatva. 1863. augusztus 2-án halt meg a Rókus kórházban,⁹ ami a szegénység legnagyobb bizonyítéka: kórházba csak a mindenkitől elhagyott betegek kerültek abban az időben. Két nap múlva temették el a Kerepesi temetőben. Négy céh, a pesti és budai német, illetve magyar szabó céhek és még sok tisztelője kísérte ki a temetőbe fáklyákkal a hatlovas gyász kocsi.¹⁰ Haláláról megemlékezett a Magyar Sajtó (1863. aug. 4.), a Hölgyfutár (aug. 6.) és a Nefelejts (aug. 9.), a Vasárnapi Újság pedig arcképét és rövid életrajzát közölte nagy magyarokról szóló sorozatában.¹¹ (1. kép)

Ez a közmegebecsülés nem jótékonyságáért, hanem elsősorban kiemelkedő szakmai munkájáért övezte. A szabómesterség három területén vált híressé: egyenruhái és díszruhái egész Európában elismertek voltak, az újkori magyar viselet megteremtőjeként őt tartják nyilván, és a magyar jelmeztörténetben betöltött szerepe is kimagasló.

Első divatképe 1829-ben, pesti megtelepedése után egy évvel jelent meg a Tudományos Gyűjteményben.¹² Gróf Apponyi Antalnak a február 9-i párizsi bálról szóló tudósítását kiegészítve, férfi és női magyar ruha metszetét és leírását adta. (2. kép) Érdekesség és az első színházi kapcsolatot jelentette Kostyál munkájában, hogy a metszetet Wándza Mihály a festő-színész-díszletfestő készítette. Wándza 1828-ban rendezett egy kiállítást Pesten, valószínűleg akkor ismerkedtek össze, hiszen egyébként Wándza nem élt Pesten.¹³ Kostyál 1830-ban újabb divatképpel jelentkezett,¹⁴ és ugyanebben az évben egy bécsi divatlapban is közölt magyar ruhát.

Minden újság örömmel fogadta Kostyál kezdeményezését, aki metszeteinek közlésével a magyar divatlap kialakulásához is nagymértékben hozzájárult. Vele párhuzamosan tűnt fel a Tudományos Gyűjtemény hasábjain Klaszy Vencel pesti magyar szabó, aki egy évvel Kostyál után telepedett le a városban. A Hasznos Multságok külön felhívta a figyelmet Klaszy divatképeire: "Nem akarunk eféle művészeink közül senkinek botránkozást

szerezni, de azzal tartozunk az igazságnak, hogy e tárgyban, mind újabb szabások feltalálásában, mind összeszerköztetésben különös szorgalommal s feláldozásokkal fáradozik *Klaszy Vencel* pesti magyar szabó . . . *Klaszy Vencel* tett a maga körében annyit, amennyit csak tehet egy fáradhatatlan polgár, aki a nemes közönségnek figyelmét méltán vonta magára.”¹⁵

Kostyál Ádámnak ez az – egyébként jogos – dicséret mégis ”botránkozást szerzett”. Önérzetében megsértve, a mellőzés miatt – szintén jogosan – felháborodva tollat ragadott, és egy *Jelentésben* válaszolt a vélt támadásra: *A Magyar Öltözetek Rézmetszései*¹⁶ ”Ha az értekező azt állítja: *hogy a magyar öltözetek eddig renddel nem közöltettek*, kövesse meg magát, mert én szinte tulajdon költségemen . . . oly világosan érthető rézmetszéseken közlöttem többféle valósággal divatban lévő mint férfi mint asszonyi magyar öltözeteket, hogy azok szerent kiki akárhol is készíthet magának olytat. . . kinek alkalmatossága volt öszvehasznítani készítményeimet az övéivel, mellyek még eddig sokkal csekélyebb számúak, hogy sem részrehajlás nélkül lehessen csak azt mondani: ”*hogy Klaszy tett a maga körében annyit, a’ mennyit csak tehet egy fáradhatatlan polgár. . .*” – Hogy pedig én (hogy a’ közlőnek szavaival éljek) *nem Magyar szabó létemre* tettem azt, talán előbb válik dicséretemre, mint gyalázatomra; . . .”

A csípős hangú *Jelentésre* hamarosan megjött a válasz. *Klaszy* 1832-ben egy nem kevésbé haragos röpiratot tett közzé becsülete és szabó-hírneve védelmében¹⁷: ”. . . Azt mondja Kostyál *Jelentésében*, hogy én magamat a Közönség bizodalomra érdemesebbnek vélem (t.i. többi Polgár társaimnál). De én ezt: Többi Polgár Társaimnál nem mondtam, ezen szavakat Kostyál Ádám tevé hozzá. Hanem értettem s’ értem Kostyál Ádámot, kinél mint Német Ruha Szabónál, minden jól gondolkodó ítélete szerent s’ minden tekintetben, méltóbb vagyok a’ Magyar Ruhák készítésében a’ Bizodalomra, mint külömben is tanult, remekelt s’ gyakorlott Magyar Ruha Szabó. Az is tiszta igazság, hogy a’ Magyar öltözetek *rendel* mind eddig nem közöltettek a’ Publicummal; mert a’ Párisi Tántz öltözet egy két formájának, Német Szabó Mester által előmutatódni: Rendes magyar journált korántsem jelent.”

Klaszy nemcsak az üzletét féltette a kontártól, hanem az egész ”társaság rendét”, a céhes kereteket látta veszélyben. Ugyanígy érthető lenne, ha a magyar vagy német szabó céh valamilyen intézkedéssel megtorolta volna a határsértést, esetleg megtiltotta volna a magyar ruhák készítését *Kostyálnak*, aki ezzel a nemzeti érzelmektől vezérelt tettével céhen kívüli konkurenciát teremtett a magyar szabóknak. A céhen kívül működő, semmiféle jussal nem rendelkező kontárok a reformkori Pesten nagyon elszaporodtak. A hatóságok

ugyan nem engedélyezték, de eltűrték a kontárkodást. Az 1848-ban készült összeírás 485 német szabómester mellett 480 kontárt tart számon; a 21 magyar szabómester pedig 15 kontárral volt kénytelen versenyezni.¹⁸ A céhmesterek ezeket a kontárokat sem tudták – részben azok nagy száma, részben a hatóságok passzivitása miatt – kikapcsolni a termelésből; érthető, hogy Kostyál, aki céhmester volt, a konkurens Klaszy Vencelen kívül senkit sem botránkoztatott meg. Tóth Gáspár, aki a magyar ruha harmadik nagy mestere volt, nem is tartotta fontosnak, hogy a vitában megszólaljon. Kostyál céhmester volt, de már nem érezte kötelezőnek szigorúan a céh keretei között dolgozni, így átmenetet képezett két termelési mód között.

Klaszy vetélytársát még egy ponton támadta röpiratában, a Kostyál által bemutatott ruhák hitelességét illetően: „. . . a' prémes frakk és sinoros pantallon, a' milyet ő szerentse próbára, magyar Ruha helyett előállított, nem nagy ditséretet s' nem nagy bizodalmat vonhat maga után.” Éppen azt kifogásolta a bemutatott képeken Klaszy, ami miatt később Kostyált ünnepelték. A régi magyar viseletet a szabásvonalak, díszítések minél nagyobb megtartásával, jellegét megőrizve, sikerült a korabeli európai divathoz alkalmaznia. Valószínűleg a magyar szabók szemében a változtatások – a mente lerövidülése, a nadrágon és dolmányon zsinórozás helyett a finomabb hatású hímzés alkalmazása, társaságba illő cipő a csizma helyett – egy-egy árulásnak tüntek, a magyar ruhának mégis ezen a metamorfózison kellett átesnie, hogy megmaradhasson és megtarthassa helyét a polgárosodó magyarság ruhatárában. Ezt az új formát egy hagyományos képzésen átment magyar szabó nem tudta volna kialakítani, ehhez olyan mester kellett, aki egyaránt járatos az európai feladathoz. Kostyálról tudjuk, hogy elmélyülten tanulmányozta a magyar viselet történetét. A XIII. századtól kezdve összegyűjtötte a magyar ruhákat ábrázoló metszeteket egy albumban,¹⁹ és azok alapján tervezte modelljeit. Törekvése nem volt egyedülálló. Vetélytársa, Klaszy, szintén gyűjtötte a régi ruhákat ábrázoló metszeteket, s ezekből közre is adott a Honderűben. „A ruhaművészséget tudományi oldaláról is különös szenvedéllyel művelvén” Hunyadi János és Zápolya János díszruháit mutatja be az országgyűlés közelgő üléseire való tekintettel.²⁰ Kostyál metszeteit szinte folyamatosan közölte, melyek között utcai, alkalmi viseletet, sőt egyenruhát is találhatunk.²¹

A magyar ruha és egyenruha szabásának megújításán kívül technikai újítással is a közönség elé lépett. Találmányát 1831-ben a Hazai és Külföldi Tudósításokban, 1833-ban pedig a Társalkodóban és a Hasznos Mulatságokban közölte.²² A férfiruhák tartásának kialakításához eddig használt párizsi

merev vászon helyett a magyar kenderszőszvászmat ajánlja, mert "1. a véle készült ruhák szebben állók, tartósabbak – ezen vászon a levarráskor puha s illegethető lévén; 2. a nyomást jobban kiállván, behajtogatáskor utakon nem törnek össze, rugékonyságok (elascitás) igen jeles lévén; 3. ezen vászon réfe 9 sőt 12 krajccárral olcsóbb amannál, s így ha a posztóruhások számát egymillióra tesszük, s ha mindenkik közülök csak egy új ruhát csináltat évenként 9 sőt 12 millió krajccár marad a honban, azaz 150 vagy 200 ezer forint, mely hasznot azonban az új forrás-nyitás a hazai szorgalom számára végtelenül felülmúlja." Az újítás nem korszakalkotó, azonban Kostyál érvelése nagyon érdekes. 1833-ban, majd 10 évvel a védegyeleti mozgalom előtt a magyar termék használatából származó előnyöket nem a természetesen várható üzleti szempontból elemzi, hanem a nemzeti haladással érvel. Széchenyit követő gondolatmenete már előlegezi a Védegyelet megalakulását és a védegyeleti propaganda érvrendszerét.

Kostyál Ádám munkásságának harmadik ága a jelmezeknek az újkori magyar viselethez hasonló megújítása. A már említett, sajnos elveszett album alapján az első történeti hitelességű magyar jelmezt is ő készítette Körner Zrínyijéhez Bartha János számára (1833). A történetiségre való törekvés halvány nyomait ugyan már a második pesti színtársulat inventáriumából is kiolvashatjuk,²³ ám azok a *régi magyarnak* nevezett ruhák valójában semmiben sem tértek el a szokásos magyar ünnepi viselettől. A Zrínyi-jelmez szabása (felálló spanyolos gallér, tömött ujjak, keleties hímzés) alapos történeti tanulmányok után hitelesen utánozta a Zrínyi-korabeli viseletet. Hatása megdöbbentő volt. Mikor Bartha megjelent az új ruhában "a nézőktől éljenhangokkal üdvözöltetett". Ezt a jelmezt később Kostyál a budai társulatnak ajándékozta,²⁴ és Bartha mindvégig ebben adta elő a szerepet. 1837-ben a Pesti Magyar Színház megnyitására maga és segédei egy hónapi munkáját ajánlotta fel teljesen ingyen, így segítve a színházat jelmeztára megalapozásában.²⁵ A munka nagyságáról képet kapunk, ha összehasonlítjuk a Pesti Magyar Színház gerincét alkotó budai társulatnak 12 darabos jelmezlistáját az 1837 szeptemberében készített inventárium adataival, mely szerint a Pesti Magyar Színház ruhatára 252 tételből, összesen 2326 darabból állott.²⁶

A színház megnyitása elhozta a megbékélést a két ellenségnek is: az *Árpád ébredése* magyar ruháit Kostyál Ádám, az utána következő tánc jelmezeit Klaszy Vencel készítette. A nagy vetélytárs maga is több ruhát adományozott a színház számára,²⁷ valószínűleg ezt hálálták meg a táncöltözetek készíttetésével. Többé nem is találkozunk nevével a színház iratai között, Kostyáléval viszont annál többször. 1837–38-ban a színház főszabójaként

dolgozott. Ezért 1837 júliusától 1838 februárjáig kisebb-nagyobb összegekben 2570 forintot kapott, nem részletezett munkákra.²⁸ A két év alatt 16 darab jelmezeit készítette el, orosz, ókori római, régi magyar ruhákat.²⁹

A bemutatás sorrendjében:

1837. aug. 22. Vörösmarty Mihály: *Árpád ébredése* (prológ a Pesti Magyar Színház megnyitásán)
1837. szept. 23. Ch. Blichpfeiffer: *Kegyencek* (színmű)
1837. szept. 30. L.J.F. Héroid–A.H.S. Mélesville: *Zampa* (opera)
1837. okt. 8. Munkácsy János–Pály Elek: *Garabonciás diák* (tündérbohózat)
1837. okt. 14. Th. Körner: *Zrínyi* (színmű)
1837. okt. 16. Villeneuve, Th.F.–Vanderburch, E.L.–Desforges, J.B.: *IV. Henrik magánélete* (vígjáték)
1837. okt. 23. A. Dumas père: *Monaldeschi* (tragédia)
1838. jan. 27. J. Nestroy: *Földszint és első emelet* (bohózat)
1838. febr. 2. J.H. Collin: *Horatiusok és Curiatiusok* (tragédia)
1838. márc. 10. L. Bechsein: *Lázadó zsidók* (színmű)
1838. márc. 13. V. Bellini–F. Romani: *Beatrice di Tenda* (opera)
1838. máj. 12. Jósika Miklós: *Adorjánok és Jenők* (tragédia)
1838. jún. 5. Hopp Ferenc: *Aranykirály, a madarász és az uszkárnyiró* (tündérbohózat)
1838. jún. 10. Szigligeti Ede: *Gyászvitézek* (színmű)
1838. júl. 28. K.M. Weber: *Büvös vadász* (opera)
1838. aug. 5. Munkácsy János: *Tündér Ilona* (tündérbohózat)

A szorosán egymást követő bemutatókat végignézve elképzelhetjük, milyen nagy feladatot rótt ez a tisztség Kostyálra. Az utána következőknek könnyebb dolguk volt már, egy évben 5–6 darabhoz kellett új jelmezt készíteni, a többit a már meglévő jelmeztárból állították ki. Ebből viszont azt a következtetést vonhattuk le, hogy a Pesti Magyar Színház jelmeztára szinte teljesen Kostyál munkája. Ezek a jelmezek már a Zrínyi jelmez elveit követték, a romantikus historizmus elvét.

Kostyál Ádám kora kulturális életében fontos szerepet töltött be. A magyar ruha és jelmez nem egyszerűen viselet volt, hanem ideológiai állásfoglalás, a magyar viselet megújítása, terjesztése pedig politikai tett. A reformkorban a nemzeti törekvések igenlésének megjelenési formája; a szabadság-

harc bukása után pedig a kivívott társadalmi értékek megőrzésének külsősége, a passzív ellenállás eszköze. Így kerülhetett a kor leghíresebb szabója a Vasárnapi Újság Nagy magyarok sorozatába, így válhatott neve fogalommá. Halála után a Vasárnapi Újság megemlékezése azt írta róla: ". . . neve nemcsak a pesti szabó cég, hanem az újabb magyar viselet történeteibe is díszes betűkkel van beírva."

JEGYZETEK

1. *Nagy Iván*, Magyarország családi címerekkel. (Pest 1857) 381.
2. Hazai és Külföldi Tudósítások 1827. 28. sz. (Hirdetések)
3. *Illyefalvy Lajos*, Buda és Pest polgárjogot nyert lakosai. (Kézirat. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény) 174.
4. *Kőszeghy Sándor*, Nemes családok Pest vármegyében. (Budapest 1899) 190.
5. *Szinnyei József*, Magyar írók élete és művei. (Budapest 1899) 1142–43.
6. *Bayer József*, A nemzeti játékszín története II. (Budapest 1887) 104. (Kostyál Vencel fiáról ír, tévedésből Kostyál Ádám és Klaszy Vencel szabók neveit összekeverve)
7. Honművész (1838) 704. és 44. Divatkép. Ugyanott beszámol részletesen útirányáról is, mely művelődéstörténeti szempontból rendkívül érdekes:
1833: Pest, Bécs, Graz, Laibach, Triest, Ancona, Velence, Verona, Firenze, Brescia, Milano, Luzern, Bern, Genf.
1834: Marseille, Lyon, Dijon, Orleans, Paris.
1837: Boulogne, Calais, London, Canterbury, Paris.
1838: Strassburg, Stuttgart, Ulm, München, Regensburg, Linz, Bécs, Pest.
8. *Szinnyei József*, i.m. (5.)
9. Vasárnapi Újság 1863. 44. sz. 385.
10. Vasárnapi Újság uo.
11. Vasárnapi Újság uo.
12. Tudományos Gyűjtemény 1829. V. 129.
13. A metszet szignált, de nem szerepel Wándza műveinek listáján.
14. Tudományos Gyűjtemény 1830. III. 137.
15. Hasznos Mulatságok 1831. 2./nro. 1. július 7–8.
16. Tudományos Gyűjtemény 1831. VII. 126.
17. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, B.687./1/1832.

18. *Dóka Klára*, A pesti céhrendszer válságának kibontakozása az 1840-es években (Budapest 1970) 165–170.
19. Kiadatlan. Hollétét nem ismerjük, utoljára Szinnyei említi, de az adatot maga is a Vasárnapi Újság 1863. 44. számából vette.
20. Honderű 1843. 12. sz. 424. és képmelléklet
21. Rajzolatok 1835. I. 24. sz. (melléklet); Honművész 1841. 51. sz. 409.; Pesti Divatlap 1843. 14. sz. 281.; 1846. 52. sz. 1059.
22. Hazai és Külföldi Tudósítások 1831. február 2. (Hirdetések); Társalkodó 1833. május 11. 151.; Hasznos Mulatságok 1833. jún. 15. 383–384.
23. *Bayer József*, Adatok a régi magyar színpad felszerelése történetéhez ItK 1891. 175–90.
24. Honművész 1833. 52. sz. 418–19.
25. Az adatok eltérőek: a Vasárnapi Újság idézett cikke szerint egy hónapig 20, a Magyar Sajtó nekrológja azt írja, hogy 1 hónapig 40 legénnyel dolgozott ingyen, a Hölgyfutár megemlékezése szerint pedig magyar díszruhákat készített ingyen a színháznak.
26. Pest megye Levéltára, a továbbiakban: PmL, Pest megye Színészeti Választmányának iratai I. doboz
27. PmL i.h. inventárium 270, 271. tétel
28. PmL uo.
29. *Bayer József*, A Nemzeti Játékszín története II. (Budapest 1887) 96–97. és a Pesti Magyar Színház színlapjai alapján, OSZK Színháztörténeti Tár.

Ein "Pester Bürger und Herrensneider": Ádám Kostyál

Der Artikel beschreibt den Lebensweg und die Tätigkeit des in Pest ansässigen Schneidermeisters Ádám Kostyál (1792–1863). Er war einer der typischen Vertreter in derjenigen zahlenmässig kleinen bürgerlichen Schicht der ungarischen Gesellschaft, die obwohl noch im Rahmen der Zünfte, doch bereits im Sinne des Liberalismus, durch ihre praktische gewerbetreibende Tätigkeit an der Verwirklichung des Werdens zur Nation sich beteiligte. Die Gestaltung des ungarischen Festgewandes und der betont ungarischen Uniform, die im Sinne des romantischen Historismus gefertigten Bühnenkostüme bedeuteten ein neues, bürgerlich gewordenen Niveau der gesellschaftlichen Öffentlichkeit in der ungarischen Modegeschichte. Aufgrund bisher nicht publizierten Archivalien, sowie Modebilder, Bilder und Diskussionen in der Presse stellt der Autor die Umriss von Kostyál's Lebensweg in seiner Umwelt dar und bestimmt seine Rolle und Bedeutung in der Mode- und im allgemeinen in der Kulturgeschichte fest.

1. Kostyál Ádám arcképe. Vasárnapi Újság 1863.

2. Magyar öltözet Párizsban. Tudományos Gyűjtemény 1829.

3. Kostyál tervezte Zrínyi jelmez. Honművész 1833.

ACZÉL ESZTER

A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei

II. rész: Mesterlevelek

*"Főmester: Felém tt.: a jellel,
Utánnam a tapssal!
Felügyelő tt.:! Hirdessétek
ki oszlopaitok alatt, hogy a
tt.: a ma fölvavatott N.N. t.:t
a kir.: műv.: mestere gyanánt
elismerjék, szeressék és támogassák."*¹

A szabadkőműves páholy iránt érdeklődő, a páholyba belépni kívánó ún. "kereső" felvételétől "tanonckénti" felavatásán, "legénnyé" tételén keresztül hosszú út vezetett a mesteri fokra emelés fenti utolsó mozzanataihoz. E szertartás színterét és menetét a szertartáskönyvek segítségével rekonstruálhatjuk,² az avatás nyomán kiállított, azt egyúttal dokumentáló díszes mesterlevelek azonban személyhez és páholyhoz kötetten vallanak a szabadkőműves páholyok belső életéről, díszítményeik nyomán annak szimbólumrendszeréről.

Elsőként vessünk egy pillantást a páholyház e célra kijelölt helyiségére! A páholy falait, az oltárt, az oszlopokat stb. a mestermunkán fekete kelme borítja. A testvérek vagy fekete ruhában jelennek meg, vagy fekete talárokat öltenek a munka tartamára. A szertartásos szőnyeg (tápisz) alapszíne fekete. Rajta fekete szövettel leterített koporsó áll; a koporsó födelén hímzett vagy valódi akácág látható. A templom fekete falain (a keleti falat kivéve) fehér halál-fő-rajzok láthatók. Ha a páholy csontváz birtokában van, ez a kelet közelében helyezendő el. Ha a világítás könnyen szabályozható, a templom a felavatandók fölvavatásának pillanatáig félhomályban tartandó, közvetlen a fölvatás előtt azonban teljesen megvilágítandó.³

A helyiség előkészítését a mesterfokra avatás meghatározott szöveg elmondásával kísért tevékenységek sorozatából álló szertartás követte.

A Magyar Nemzeti Múzeum Auer Miklós hagyatékából vásárolt szabadkőműves gyűjteménye gazdagon rendelkezik szabadkőműves szertartáskönyvekkel, főként a XIX. század második feléből (skót ritusú és szimbolikus ritusúakkal egyaránt), iratanyaga azonban sajnálatos módon nélküli a páholyban folyó tevékenységek, az ún. "páholy munkák" jegyzőkönyveit; joggal figyelemre számottartó darabjai azonban a szám szerint kis gyűjteménycsoportot alkotó, a kutató számára viszont több vonatkozásban is információt hordozó mesterlevelek.

Az együttes legkorábbi darabja egy 1745-ből származó, német nyelven íródott szabadkőműves mesterlevél,⁴ zöld selyembe foglalt, bordó selyemripsz-szalaggal szegett bőrhártyára, díszes formában kiállítva. Erősen megkopott, megsárgult, szövege emiatt rendkívül töredékesen – összefüggései nélkül – olvasható. Sárga és rózsaszín selyemszalagon függő, fatokba nyomtatott vörösviasz pecséttel lett megerősítve.

Sokkal többet árul el magáról a Bécsben működött "Hoffnung" elnevezésű páholy 1771-ben kiállított mesterlevele,⁵ díszes formában bőrhártyára írva, a páholy tisztségviselői aláírásával ellátva. Szürke téglalap alakú, sarkain ovális címerpajzson nap, hold, kalapács és vakolókanál rajzával díszített, az egység kötelével körbevont keret – felül középen felhőkkel övezett egyenlőszárú háromszögben Jahve felirat héberül, alul középen három lépcsőfok tetején faragott kövel, előtte derékszög –, a keret által közrefogva az alábbi szöveg olvasható:

Wir Ehrwürdiger Meister vom Stuhl, Vorseher, Beamte, und Meister der Sehr Ehrwürdigen der Hoffnung gelegen am Morgen, in Wienn an einem Orthe wo Friede, Wissenschaft, und Tugend mitten unter unterdrückung Laster und der Unwissenheit herrschen bekennen hiemit, das wür dem Bruder Joseph Sauvigue um seinen Eyfer für unsere königliche Kunst zu belohnen nach denen vorhergegangenen Proben der Standhaftigkeit zu dem erhabenen Grade eines Maurer Meisters haben gelangen lassen.

Wir ersuchen alle Brüder Ihme als Solchen den Zutritt zu denen Geheimen Arbeithehen dieses Grades nicht versagen wenn die Ihn dazu würdig finden die Nebel zu zerstreuen, die lange vor seinen Augen den

Eingang zu unseren Allerheiligsten verduncklen wurden.

Wür versprechen solches als rechtmässige Kinder der Witwe zu erkennen, um an allen Brüdern zu erwidern die sich bey uns von ihrer Seithe anmelden werden.

Zu mehrer belaubigung haben wir obbemeldtem Bruder in versamelter Maister gegenwärtiges Patent ausfertigen lassen, und solches eigenhändig unterschriben, auch mit dem petschaft der untersigelt. Gegeben am Anfang des Lichts Wienn den 18ten april No 5771.

(A páholy fő tisztségviselőinek nem teljes pontossággal olvasható aláírásával megerősítve; függőpecsétje levágva.)

Mi, az Igen Tiszteletreméltó Hoffnung páholy tiszteletbeli nagymestere, felügyelői, tisztségviselői és mesterei – Bécs Keletén, hol béke, tudomány és erény tartják elnyomás alatt a bűnt és tudatlanságot – ezúton elismerjük, hogy Joseph Sauvaigue testvért királyi művészetünkben tanúsított szorgalmának jutalmául szilárdságának előzetes próbáit kiállván szabadkőműves mester fokára emeljük.

Kérjük valamennyi testvérünket, hogy mint ilyenek, ne tagadják meg tőle e fok titkos munkáinak látogatását, ha őt arra alkalmasnak találják, hogy eloszlassa a ködöt, amely szeme elől sokáig elfedte szentélyünk bejáratát.

Igérjük, hogy az özvegy törvényes gyermekének ismerjük el, s minden testvért fogadunk, ki az ő oldalán jelentkezik nálunk.

A páholy mestereinek gyülekezetében a nagyobb hitelesség kedvéért fentvezett testvér részére jelen okiratot kiállítottuk és sajátkezűleg aláírtuk, s a páholy pecsétjével is lepecsételtük. Kiadva a Világosság kezdetén Bécs 1771. április 18-án.

A mesterlevél létezésével, szövegformájával és díszítésével egyaránt tagadhatatlanul a középkori céhes mesterleveleket idézi, az ábrázolt szerszámok pedig kifejezetten a kőműves mesterségre utalnak. A bécsi Hoffnung páholy mesterlevelét a későbbiekben gazdagabb díszítésű mesterlevelek követték, ám szövegük fokozatosan veszít egyediségéből, egysíkúvá, tekintélyes mértékben rövidebbé válik, míg el nem jut a pusztán kitöltésre való, előre nyomtatott mesterlevelekig.

De kanyarodjunk vissza a XVIII. századhoz, s ismerkedjünk meg további ránk maradt darabokkal!

1782. február 17-én **kelt** az eperjesi Zum Tugendhaften Sarmaten szabadkőműves páholy mesterlevele,⁶ a főbb tisztségviselők aláírásával és alul a páholy nagyméretű vörösviasz **pecsétjének** maradványaival. Hajtásainál kissé szakadozott, szövegrésze a **hajtások** mentén erősen megkopott, másutt megfakult, egészét tekintve nem olvasható.

Szintén német nyelvű a **pesti skót páholy mesterlevele**⁷ Anton Graff Haller nevére kiállítva 1784-ből. Rózsaszín selyemripsz szalaggal keretelt bőrhártya oklevél, amelyet rányomott és selyemszalagon függő fatokba ágyazott pecséttel erősítettek meg.

Wir Schotischer OberMeister deputirter Meister und OberAufseher der gerechten Schotischen zu Pesth in Orient Geben Allen S:S: B:B: M:M: unse-
ren Gruss und Umarmung Bezeugen hiermit das wir den sehr ehrwürdigen Bruder **A n t o n Graff H a l l e r** von HallerKő K: K: Kämerner in den Gradt der meister gefunden und seinen seltenen Eigenschaften wegen nach gewenlicher Prüfung ihme den Schotischen Meister Grad erthelet haben. Ersachme oben auf den hl: Erdboden zur streuten B: B: **S : S : M : M :** so wir alle vereinigte S: S: selben als S: B:r: und Meister zu erkenen ihme den freyen eintritt in die S: S: zu vergonen empfe-
len anbey den Selben in allen felen der Liebe und Freundschaft der wir uns allen gelegenheiten wexel-
seitig **Ur**betig (?) machen. Gegeben in Pesth aus der S: S: von 16 im Jahre 57

IV 84.

Leopold F.H. Schaffrath
M.v.S.

Frantz Graf Csáky
S.M. und Secretaire

Mi skót FőMester deputált Mester és FőFelügyelő a törvényes skót páholytól Pest Keletén üdvözetünket és ölelésünket küldjük minden skót testvérnek mesternek. Ezúton tanúsítjuk, hogy az igen tiszteletreméltó Hallerkői **A n t o n Graff H a l l e r** testvért cs. és kir. kamarást mesterfokra érde-
mesnek találtuk és kivételes tulajdonságai miatt a szokásos vizsgálat után a Skót Mester Fokra emeltük. **Fent** a szent földön szétszórt igaz testvérek skót

mesterek miként mi egyesült skót páholyok valamennyien fentnevezettet mint skót testvért és mestert ismerjék el és engedjenek szabad belépést számára a skót páholyokba, emellett bármikor nélkülözné a szeretetet és barátságot ajánljuk, hogy az adandó alkalmakkor (szokásunkhoz híven) valamennyien kölcsönösen részesítsük ezekben.

Kelt Pesten a skót páholyban 1784. év IV. 16.

Leopold F.H. Schaffrath
főmester

Frantz Graf Csáky
skót mester és titkár

Míg az oklevélre nyomott pecsét töredezett és hiányos, addig a fatok őrizte vörösviasz pecsét teljes épségben és szépségben látható. A pecsét bal oldalán kezében kalapácsot tartó gyermek faragott kockára halálfejet, s alatta egymáson keresztbe fektetett csontokat vés. Lábainál egymáson keresztbe fektetett félig nyitott körző és derékszög; az alkotó, építő (kőműves) munka s egyben a mulandóság, a halál szimbólumai. Jobboldalt templom emelkedik, hét lépcsőfokán elnyúló oroszlán alakjával. Fent sugárzó nap, hold s egyetlen sugárzó ötágú csillag. A pecsét alsó részén keskeny sávval elválasztott mezőben MAGNANIMITAS/RESTITVTA/ A MDCCLXXXVI.

A sort három, a pesti Grossmuth szabadkőműves páholy részéről egy esztendőben: 1789-ben kiállított mesterlevél folytatja, melyeken talán pusztán a véletlen játéka folytán azonos személyek szerepelnek – különböző pozícióban; mindhárom darab bőrhártyára íródott, világoskék selyemripsz szalggal keretelve.

A kiállítás keltét tekintve első a Nemes Zsigmond mesteri fokra emelését igazoló oklevél.⁸

Wie Meister vom Stuhl, deputierte Meister, Aufseher, Beamte, und Mitglieder der in Ungarn rechtmässig constituirten und vollkommenen zur Grossmuth erbiethen allen unseren auf dem Erdboden zerstreuten BB herzlichen Gruss – Erkennen den ehrwürdigen B. Sigmund Nemes als Freymaurer Meister, und Mitglied unserer ; empfehlen ihn als solchen zur brüderlichen Liebe, zur Unterstützung gegeben in Orient von Pest am 14 des III 5789

(a fő tisztségviselők aláírásával, ezek közül csupán egy olvasható!)

Anton v. Festetich
Secrétaire

Mi, a Magyarországon törvényesen alapított és tökéletes Grossmuth páholy Főmestere, deputált mesterei, Felügyelők, tisztségviselők és tagok szívből üdvözljük valamennyi a földön szétszóródott testvérünket — Tanúsítjuk, hogy **S i g m u n d N e m e s** tiszteletreméltó testvér szabadkőműves mester, és páholyunk tagja; s mint ilyent ajánljuk őt testvéri szeretetük és támogatásuk elébe

kiadva Pest Keletén 1789 III 14-én

Festetich Antal
titkár

A mesterlevelet a fő tisztségviselők aláírásán túl fatokba ágyazott vörösviasz — az előzővel azonos — pecséttel erősítették meg.

A következő, 1789. május 11-én kiállított mesterlevél⁹ a fent titkárként szereplő Festetich Antal részére készült, s ezt többek közt a titkár távollétében az 1784-ben mesterfokra emelt Anton G. Haller erősítette meg aláírásával. Függőpecsétje levágva.

Wir Meister vom Stuhl, deputierte Meister, Aufseher, Beamte und Mitglieder der in Orient in Ungarn rechtmässig constituirten, und vollkommenen zur Grossmuth entbieten Allen unseren Brüdern herzlichen Gruss. Erkennen den ehrwürdigen Bruder **Anton von Festetich** Secretaire bei der hochl (öblichen). Stelle der König. Statthaltereien als Freymaurer, Ritter, Meister, und Mitglied unserer empfehlen ihn als solchen zur brüderlichen Liebe, und Unterstützung in allen und der in der Welt zerstreuten BBMM. Gegeben in Orient von Pest am 11 des 5. 1789.
Stephan Muslay   Leopold F: H: v Schaffrath
1ter Aufseher   Meister v Stuhl
Ludw. Bathyány   Anton Gr. Haller
2ter Aufseher   in Abwesenheit des Secreters

Mi, a Magyarország Keletén törvényesen alapított és tökéletes Grossmuth páholy Főmestere, deputált mesterei, Felügyelők, tisztségviselők és tagok szívből üdvözljük minden testvérünket. Tanúsítjuk, hogy **Anton von Festetich** tiszteletreméltó testvér, a nagytekintélyű királyi helytartóság titkára szabadkőműves, lovag, mester és páholyunk tagja s mint ilyent

ajánljuk őt minden páholy és a világon szétszóródott testvérek és mesterek testvéri szeretete és támogatásuk elébe

Kiadva Pest Keletén 1789 5.11

Stephan Muslay első felügyelő / Leopold F.H. von Schaffrath főmester / Ludvig Bathyány második felügyelő / Anton Gr. Haller a titkár távollétében.

Julius Gabelhofer, a pesti magyar királyi egyetem profeszszorának mesterfokra emelését adja hírül a pesti Grossmuth páholy 1789. VI. 8-án kelt mesterlevele,¹⁰ amely szintén bőrhártyára, német nyelven íródott, szövege a név és tisztség megjelölése kivételével teljesen egyező Festetich Antal mesterlevelével.

Az előzőektől külsejében és nyelvében eltérő, ám tartalmát és a tisztségviselők személyét, valamint a megerősítő pecsétet tekintve rokon a Becker József báró nevére latin nyelven zöld selyemripsszel keretelt bőrhártyára kiállított mesterlevél.¹¹

Nos Magister Scotensis Substitutus Ceterique F:F: Assistentes, legitimi et antiquissimi Scotensis, Provincia Hungarica Stricioris Observantia dicti ad Magnanimitatem-, Scotensibus, salutem, oscula, et pacem. Præsentium Vigore significamus, quod F: Josepho Beckers, virtute, animo, et caractere profano nomine Illustrissimo S:R:I: Baroni Iosepho Beckers Cohortis Dimachorum Capitaneo Sabandica in ordine Magistri latorum constituto, gradum Magistri Scotensis, omnium Magistrorum Scotensium votis fultum, contulerimus: manifestando Ei omnia arcana ad sune Excelsum gradum spectantia, unde supplicamus, et oramus omnia Scotensia, per Orbem terrarum dispersa; ut Hunc tamquam Fratrem, Magistrum Scotensem, agnoscere, comerciarum, et in omnibus, quo ad sum gradum quoquo modo pertinent, morem genere, et Iuribus Magistri Scotensis gaudentem in Domino Teranuncupato in Oriente Pestini 1 57–90.

12

Leopoldus Baro Schaffrath
Magister Scotensis

G: Antonius Haller
Magister Scotensis
et Secretarius S.

Urkund dessen haben Wir unserm genannten Br.:
das gegenwärtige Zeugniß unter dem Siegel unserer
E.: L.: ausgestellt und empfelen ihn der Liebe und
der Achtung aller Br.: Br.: ein gleiches gelobend
allen mit regelmässigen Zeugnissen ausgestatteten
Br.: Br.:

(a páholymester, az első és második felügyelő, a
levéltáros és a titkár aláírásával s a Humboldt páholy
körbélyegzőjével megerősítve).

A Világ Egyetem Nagy Építő Mestere

Magyarország Nagy-Oriense nevében és védelme alatt

Minden rendes szabadkőművesnek

ÜDVÖZLET ERŐ EGYESÜLÉS

Mi, a Pest Keletén működő Humboldt páholy páholy mestere, tisztségviselői
és mesterei bizonyítjuk, kinyilvánítjuk és elismerjük ezúton, hogy **Karl
Felger** igaz testvérünk építőcéhünk tagja a Világosság 1870 évében IX hó
14 napján érdemeinek elismerése és jutalmaként mesterfokra emeltetett.
Ennek igazolására állítottuk ki jelen oklevelet igaz páholyunk pecsétje alatt
és minden testvérünk szeretetébe és figyelmébe ajánljuk őt hasonlót fogadva
minden rendes igazolvánnyal ellátott testvérrel szemben.

A mesterlevelet igazolványméretű kék borítású könyv formájú tok
foglalja magába. Fedelén aranybetűs felírásban Carl Felger 3.:

Díszítésében, szövegében és anyagát tekintve is egyszerűbb formát
képvisei a debreceni Haladás páholy mesterlevele¹³ Mándoky Béla részére
1879-ben kiállítva. Néhány szimbólum (Salamon király temploma, oszlopfő,
vakolókanál, csákány, kalapácsok) elmarad, szövege nyomtatott, kitöltött,
anyaga papír.

A.: V.: E.: N.: É.: M.: D.:

Magyarország Nagy-Oriense nevében és védelme
alatt.

Minden rendes sz.: k.: -nek

ÜDVÖZLET ERŐ EGYESÜLÉS

Mi Világosságai a Debrecen keletén dolg: Haladás
című t.: és i.: [ ] -nak

tisztünk erejénél fogva bizonyítjuk, hogy **Mándoky Béla** kedv.: testvérünk t.: és i.: [ ] -
unkban az i.: v.: 000879. év X. 5. napján mester-

nek avattatott fel. (A páholy fő tisztségviselői aláírásával és a páholy bélyegzőjével ellátva.)

A mesterlevél hátulján Magyarország Nagy-Oriense helyettes Nagy-Mesterének Németh Miklósnak aláírásával megerősítve.

A harmadik skót mesterlevél az előbbivel megegyező kitöltetlen példány.¹⁴

Ismét három azonos díszítésű mesterlevél következik Magyarország Jánosrendi Szabadkőműves Nagypáholya, majd Magyarország Symbolikus Nagypáholya kiadásában. A mesterlevél díszítését oszlopos épület képe adja, mely egyúttal a szöveg és a szimbólumok helyéül is szolgál. Timpanonjában lángnyelvekkel körülvett Dávid-csillag, közepében G betű, alatta a páholy neve, melyet jobbról és balról a felügyelő nagypáholy magyar és német elnevezése fog közre. Alatta az épület vonalát követve az egység kötele, mely az alatta félkörívben húzódó sávval ívelt alapú háromszögben sugárzó nap alatt gonosszal viaskodó angyalkát, jobboldalt a hold és három ötagú csillag fényénél nyugvó angyalpárt fog közre. A félkörív sávjában balról jobbra haladva három-három ötagú csillaggal tagolva a kos, bika, ikrek, rák, oroszlán, szűz, mérleg, nyilas jegye látható. Az alattuk díszített sávhoz a mesterlevél közepe felé haladva szélesebb ívelt sáv csatlakozik, melyben három körben három nőalak: fent középen Hungaria, balra lent az Erő és jobbra lent a Szépség allegorikus figurái. Közöttük kapott helyet az oklevél szövege a hitelesítő aláírásokkal. Ezután jutunk el a középponthoz: apró ötagú csillagokkal övezett, csaknem teljes körben hátulról sugárzó naptól megvilágítottan Salamon király temploma, balra tőle a múlt, jobbra a jelen: nyers kő, ifjú nő és férfi alakja, mögöttük piramisok és kockává faragott kő, gyermekektől körülvett férfi, s mögötte klasszicista épület. Salamon király temploma előtt a kikövezett részen két oszlop által közrefogva lángoló oltár, előlapján egymásba forgatott derékszög és félig nyitott körző. Az oklevelet alul dátum, irattári szám és középen kőműves szerszámok és akácágak alkotta keretben a páholy pecsétje zárja le.

Scholler Fülöp lovag testvért a Sokrates páholyban emelték mesterfokra 1879. június 12-én, Pozsonyban. A mesterlevelet¹⁵ vörösviasz pecséttel erősítették meg. Kis méretűre összehajtogatva fekete könyv formájú bőrkötésben nyert elhelyezést.

Eckermann Ede testvért a budapesti Galilei páholyban avatták mesterré, erről igazolást is nyert 1884. január 7-én.¹⁶ A páholy szárazpecsétjével ellátva.

Riesz Zsigmond testvér 1888. május 14-én a budapesti Eötvös páholy tagjaként lett mesterré. Mesterlevelén¹⁷ már Magyarország Symbolikus Nagypáholya szerepel főhatóságként; a páholy bélyegzője és a fő tisztségviselők aláírása szolgál hitelesítőül.

A Jánosrendi majd a Symbolikus Nagypáholy által hitelesített mesterlevelek rendkívül színpompásak, míg a XIX/XX. század fordulóján és később kiállított mesterlevelek őriznek valamit a korábbi mesterlevelek nemes egyszerűségéből. Pergamenre, majd papírra készültek, barnított betűkkel és díszítéssel, szimbólumaik egyszerűsödtek és bővültek egyidejűleg.

Ismét három azonos formátumú mesterlevelet áll módunkban bemutatni: Pikler Gyula részére három nyelven – magyar, latin és német – a Demokrácia páholy 1896. december 28-án Budapesten kiállított mesterlevelét,¹⁸ Dr. Kiss Sándor a Világosság páholy örökös tiszteletbeli főmesterré választásáról tanúskodó oklevelet 1903-ból,¹⁹ valamint Auer Róbert, a Humboldt páholy tagja, 1912-ben kiállított mesterlevelét.²⁰

Díszítésük teljesen megegyező: mozaiklapon jobb- és baloldalon egy-egy korinthusi oszlop J és B betűvel, az oszlopok mellett csatlakozó külön talapzaton nőalakok profilban, felettük az oszlopfőn háromlábú tartóban láng. A lángoktól közrefogva a díszítmény oromzata, balról mitológiai, bibliai és történelmi alakok végtelenbe nyúló vonulata, farkába harapó kígyóval körbefont földgömb közepén, jobbról pedig egyiptomi templom, szfinx, nyers és faragott kő, kalapács, könyv, tervrajz és babérág.

Pikler Gyula mesterré avatását így igazolja a Demokrácia páholy mesterlevele:

Ü.: Ü.: Ü.:

Ezen okmánnyal igazoljuk, hogy Pikler Gyula t.: -ünk rendes szabadkőműves-tanoncnak fölavattatott, legénnyé lett és 0896 év deczember hó 21-ik napján a Demokrácia t.: és t.: páholyban a mesteri fokra emeltetett. Minek hitelül jelen okmányunkat a □ világosságainak és a nevezett t.: aláírásával ellátva kiadtuk.

Kelt Budapesten 0896 év decz hó 28 napján.

(a fő tisztségviselők aláírásával és a páholy bélyegzőjével ellátva.)

Auer Róbert részére ugyanilyen szövegű mesterlevelet állítottak ki 1912. január 24-én Budapesten a Humboldt páholy tagjaként.

Későbbről ismert mesterleveleink megőrzik a fenti szöveget, díszítésük azonban tovább egyszerűsödik. A mozaik két oldalán álló oszlopon J és B betű, az oszlopfőn virágfüzerek. A szövegmező felett felhőkkel övezve az egység láncával átfont földgömb lép az emberi alakok és szabadkőműves szimbólumok helyére. A bélyegző helyét halotti koszorú kereteli kétoldalt egy-egy lángoló méccsével, s kőműves szerszámokkal közrefogva.

Vencell Bélát 1914. október 6-án az Eötvös páholy tagjaként emelték mesterfokra Budapesten.²¹

Braun Vilmos 1915. március 8-án emeltetett mesterfokra a Reform páholyban.²² Mesterré avatását a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy szárazpecsétje, a helyettes nagymester és a helyettes főtitkár aláírásai erősítik meg, míg a Reform páholy illetékes tisztségviselőinek aláírása hiányzik.

A magyarországi szabadkőművesség harmadik, rövidke (1945–1950) közötti korszakából fennmaradt mesterlevelek a legutóbb ismertetett formanyomtatványok örökösei. Egy napon, 1946. dec. 20-án állították ki dr. Obláth Károly²³ az Eötvös páholy tagja és Auer Miklós,²⁴ a Neuschloss a régi hívek páholy tagja – a Nemzeti Múzeumban őrzött szabadkőműves gyűjtemény jelentős részének egykori gazdája – mesterlevelét.

Rövidítések

A szabadkőművesség sajátos szimbólumvilága, jelrendszere áthatóan érvényesül a mozgalom történetét dokumentáló tárgyakon és írásos emlékeken, a szabadkőművesség irodalmában. Utóbbiak, a szövegben gyakorta ismétlődő szokatlan, sőt beavatatlan számára érthetetlen rövidítések és a mozgalomban éppen a titoktartás céljából kialakított külön szókinccs miatt "szabadkőműves szótár" ismerete nélkül tartalmilag nem megfoghatók. Ezért hadd nyújtsunk vezérfonalat a tanulmányban szereplő idézetek pontos olvasásához az előforduló rövidítések feloldásával!

t.: = testvér

tt.: = testvérek

kir.: = királyi

műv.: = művészet

= szabadkőműves páholy

= szabadkőműves páholyok

3.: = a mester foka

A.: V.: E.: N.: É.: M.: D.: = a világegyetem nagy építőmesterének dicsőségére

sz.: k.: = szabadkőműves
t.: és t.: = tökéletes és törvényes (páholy)
t.: és i.: = tökéletes és igaz (páholy)
Ü.: = Üdv
munka = szabadkőműves gyűlés

Barcsay Adorján "A szabadkőművesség bűnei" címmel 1921-ben megjelent (Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Budapest 12–17.l.) könyve kellő részletességgel mutatja be a leggyakrabban előforduló elnevezéseket és rövidítéseket, s csaknem valamennyi, a szabadkőművesség történetével foglalkozó irodalom tartalmazza a megértéshez szükséges magyarázatot.

JEGYZETEK

1. Magyarországi Symbolikus Nagypáholy. A harmadik fok szertartáskönyve. (ideiglenes). Budapest 1904.18.
2. A Magyar Nemzeti Múzeum szabadkőműves gyűjteménye több, különböző korból származó – francia, német és magyar nyelvű – szertartáskönyvvel rendelkezik, ezek részletes bemutatása, elemzése egy későbbi fejezetben történik.
3. Magyarországi Symbolikus Nagypáholy. A harmadik fok szertartáskönyve. (ideiglenes). Budapest 1904.5.
4. Leltári száma (a továbbiakban Ltsz.): 1981.131.555.
5. Ltsz.: 1981.131.556.
6. Ltsz.: 1981.131.558.
7. Ltsz.: 1981.131.560.
8. Ltsz.: 1981.131.566.
9. Ltsz.: 1981.131.565.
10. Ltsz.: 1981.131.567.
11. Ltsz.: 1981.131.568.
12. Ltsz.: 1981.131.576.
13. Ltsz.: 1981.131.581.
14. Ltsz.: 1981.131.595.
15. Ltsz.: 1981.131.583.
16. Ltsz.: 1981.131.584.b.
17. Ltsz.: 1981.131.584.a.
18. Ltsz.: 1981.131.587.
19. Ltsz.: 1981.131.590.
20. Ltsz.: 1981.131.592.

21. Ltsz.: 1981.131.593.

22. Ltsz.: 1981.131.594.

23. Ltsz.: 1981.131.597.

24. Ltsz.: 1981.131.598.

•

Freimaurer-Sammlung im Ungarischen Nationalmuseum II. Teil. Meisterbriefe

„Lieber Bruder! Die Meisterloge ist von ihrem Wunsche verständigt und sie ist bereit demselben zu willfahren, da sie überzeugt ist, dass der Wunsch nach Erhebung in den Meistergrad bei Ihnen nur der Ausfluss Ihres Trachtens nach Selbstveredlung sei. Ist dem nicht so? – (Bejahende Antwort) – Nun, dann werden Sie recht bald den Grad erreichen, durch dessen Annahme Sie sich auf Leben und Tod unserem Bunde weihen. Die bisherigen Grade hatten den Zweck, Sie durch Ihre Vervollkommnung des höchsten maurerischen Grades würdig machen. Ich muss Sie nun prüfen, ob Sie in Ihrer Vorbereitung gehörig vorgeschritten sind.“ – das sind die ersten Worte des „Vorbereitenden Bruders“ zum Kandidaten, der nach der Vorbereitungszeremonie in den freimaurerischen Meistergrad erhoben wurde. In verschiedenen Sprachen – französischer, deutsch und ungarisch – geschriebene Ritualbücher erhellen die Zeremonien unterschiedlicher ungarischer Logen (der Johannis-Grossloge, der Symbolischen Grossloge von Ungarn). Über die Erhebung der „Brüder“ in den Meistergrad berichten uns die schön ausgestalteten, den mittelalterlichen Zunftbriefen ähnlichen Meisterbriefe aus drei Jahrhunderten ungarischer Freimaurerei.

Der Artikel stellt die im Ungarischen Nationalmuseum verwahrten freimaurerischen Meisterbriefe in chronologischer Reihenfolge dar. Das älteste Stück stammt aus dem Jahre 1745; deutschsprachig, auf Pergamen geschrieben, wegen Verletzungen und Vergilben sehr schwer und nicht zusammenhängend lesbar.

Demgegenüber ist der Meisterbrief des Bruders Joseph Sauvaigue aus dem Jahre 1771, gegeben in der Loge der Hoffnung in Wien, ganz deutlich zu lesen. Der Artikel bietet den vollständigen Text des Meisterbriefes und gibt auch eine Übersetzung in ungarischer Sprache.

Aus der zweiten Periode der ungarischen Freimaurerei (2te Hälfte des 19. Jh.) sind auf Papier gedruckte Meisterbriefe erhalten, die kaum Unterschiede aufweisen; ihr Text wurde im Vergleich zu dem Vorfahren aus dem 18. Jh. bedeutend kürzer, sie wurden aber prachtvoll verziert, mit freimaurerischen Symbolen reichlich geschmückt und ganz bunt gefärbt.

Nach dem zweiten Weltkrieg entstanden ganz einfache (kaum verzierte und gefärbte, kurzgefasste) Meisterbriefe, u.a. der von Miklos Auer (gegeben am 20.12. 1946), dessen etwa 1500 Stück zählende Sammlung von freimaurerischen Gegenständen (Denkmünzen, Mitgliederzeichen, Medaillen, Dokumente, Bücher, Stiche, Photographien, Gläser, Textilien) das Ungarische Nationalmuseum von seinen Erbsolgnern durch Ankauf erwarb.

TEMESVÁRY FERENC

Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből IV.

A Magyar Fegyver- és Gépgyár Rt., valamint a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. egyesítését vizsgálva utalnunk kell arra, hogy a Fegyvergyár fejlődését az 1930-as évek elejéig több tanulmányban követtük nyomon.³⁴⁴ Bár a közzétett kimutatások és levéltári adatok a gyár struktúrájával, gazdasági helyzetével behatóan foglalkoztak, elkerülhetetlen, hogy a fúzió előkészítésének felvázolásakor néhány alapvető kérdést az összefüggések jobb megértése miatt ne említsünk ismételten.

Korábbi tanulmányainkban hangsúlyoztuk, hogy a Magyar Fegyvergyár a Magyar Általános Hitelbank – MÁH – érdekkörébe tartozott. A bankon keresztül egy fokozódó állami beavatkozás figyelhető meg, főleg azt követően, hogy a pénz- és hitelválság Magyarországot is elérte.

A huszas években felvett külföldi kölcsönök visszafizetése a nyabankokat, tőkés érdekeltségeket egyaránt érintette. A hitelek gyors felmondása biztos bukással fenyegette még az anyagilag függetlennek látszó vállalatokat is. Hogy mindez mérsékeltebben éreztesse hatását, az állam életbe léptette a transzfermoratóriumot, vagyis letiltotta a külföldi tartozások szokásos módon való kiegyenlítését, s ezzel jelentős szerepet vállalt a pénzügyi válság enyhítésében.³⁴⁵ A gazdasági válság következtében tehát megerősödött az állam szerepe. S hogy ez az első világháborút követő évekkel szemben tartóssá is lett, nem választható el attól, hogy "A közép- és keleteurópai országok kormányai – közöttük a magyar kormány – ugyanis a fasiszta hatalmak, a hitleri Németország és Olaszország egyre fokozódó fegyverkezése, háborús készülődése nyomán maguk is *időszerűnek tartották a felfegyverkezés megindítását.*"³⁴⁶ Ennek ellenére a válságból való kiút a Fegyvergyár részére nem bizonyult egyszerűnek, mivel a depresszió leszűkítette a piacokat. E megállapítást kell tennünk annak ellenére, hogy 1932-ben a gyár 200 000 P-t értékcsökkenési tartalékba helyezett, s mégis a kimutatott tiszta nyeresége – bár súlyos veszteséggel zárt – 338 382,20 P volt.³⁴⁷

Az üzleti jelentések szerint a harmincas évek elején tetszést arattak vadászfegyverek közül a felső kulcsosak, a kétsővű külsőkakasos sörétes fegyverek és a sikeresen kifejlesztett 12-es ürméretű dzsungel puszkák, amelyek a sörétet és a golyót egyaránt lötték. Nagy eredményeket értek el a FÉG jelű, kis kaliberű fegyverekkel, s tovább fejlesztették a Champion puszkákat. "Különleges madarászó fegyverünk, különféle ifjúsági puszkáink, továbbá 6,35 mm-es önműködő pisztolyaink a lefolyt esztendőben a viszonyoknak megfelelő kereslettel találkoztak."³⁴⁸ Némileg forgalmazni tudták a Dieselmotorokat, szerszámgépeket, háztartási mérlegeket és rajzeszközöket. Megfelelő mennyiségben szolgált az energiát az Erőtelepek Rt., amelynek 50%-a a Fegyvergyár tulajdonában volt.³⁴⁹ Ugyancsak kedvezően fejlődött a Fegyvergyár érdekkörébe tartozó Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt. is.

1932-ben az igazgatóságban báró Harkányi János, dr. Scitovszky Tibor, Bláthy Ottó Titusz, dr. Egyr Aurél, Ervin Kálmán, gr. Forgách János, Frommer Rudolf, b. Hazai Samu, dr. Kelemen Ferenc, b. Kornfeld Móric, Marcus Hugó, Szinyei-Merse István, dr. Ullmann István és b. Weiss Jenő képviselték a gyárat.³⁵⁰

Az 1933-as év 1 412 826,11 P veszteséggel zárult. Okát a gyár vezetése ezúttal is abban látta, hogy megrendelésekkel nem voltak megfelelően ellátva. Egyes üzemszerek szüneteltetését műszaki felkészülésre használták fel.

1933-ban az igazgatóság összetételében lényeges változás nem történt. A vezér- és műszaki igazgató továbbra is Frommer Rudolf, míg az ügyvezető igazgató Ullmann István maradt. A vezetésben helyet kapott még két osztály-, négy h. igazgató és 5 cégvezető.

A Fegyvergyár helyzete 1933 végén

A Fegyvergyár a jelzett időben 25 160 □-öl területen feküdt, mivel a korábbiakban a Hazai Fésűsfonó Részvénytársaságnak 11 200 □-ölnyi területet átengedett. Egy 1925-ben felvett becslés szerint egy □-öl 14 aranykoronát, vagyis a telek egésze 352 000 aranykoronát ért. A kitűnően megépített és karbantartott épületek a válság miatt üzemen kívül álltak. Az említett becslés alkalmával értéküket 3 580 000 aranykoronában állapították meg. 1925 és 1933 között gépészeti berendezésekre a gyár 816 000 P-t fordított. 1926-ban 19 000 P a befektetés, de 1928-ban 520 000 P-vel elérte a csúcspontot. Ez évben 10 000 P kivételével az investíció a géppuskagyártást szolgált. 1929-ben, ugyanezen program 275 000 P-t kapott. 1930–1933-ban a beruházás mindössze 2000 P volt.

Nagy befektetésnek számított a Fegyvergyár életében a Magyar Stíriai Szerszámgyár Rt., amelyet a Schöller-Bleckman céggel 1924-ben alapítottak, de a rossz üzletmenet miatt 1927-ben kénytelenek voltak felszámolni. Ekkor a Fegyvergyárnak 141 000 P követelése volt, amely behajthatatlannak bizonyult. Ezt az összeget nem írták le, hanem átvették a megszűnő cég értékesíten, reszelőgyári célokat szolgáló gépi berendezését, de üzembe nem helyezték, s valós értékét még 1934-ben sem állapították meg. A Fegyvergyár könyvviteli tranzakciót alkalmazott, hogy elkerülje a hitelezési veszteség kimutatását.

A gyár történetében több ilyen tranzakcióval találkozunk. Példának hozhatjuk fel az 1925-ös évet, amikor 120 000 P nyereséget mutattak ki, pedig a valóságban 604 000 P veszteségük volt. Ezt a hiányt nagyrészt a berendezési tárgyak és Diesel-motorok felértékelésével küszöbölték ki. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a gyár az első mérlegében kimutatott bizonyos veszteséget, mert Frommer ragaszkodott a valós helyzethez. Viszont a Hitelbank nyereségkimutatást követelt. Az ügyvezetőség tiltakozása ellenére átdolgozták a mérleget úgy, hogy 20 000 korona osztalék fizethető legyen.³⁵¹ Hasonlókat láthatunk 1933-ban is, amikor a mérleg szerinti veszteség 1 400 000 P volt, holott az ténylegesen elérte a 2 193 000 pengőt. A megoldás kulcsát – legalábbis részben – a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyárnak eladott ingatlanokból befolyt 580 000 P-ben kell keresni, amelyet, hogy a veszteség mértékét csökkentsek, nem akkor számoltak el, amikor az ténylegesen befolyt és társulati adó alá esett, hanem 1933-ban. Az egész tranzakció csak úgy volt lehetséges, hogy ezek a kötvények névérték nélkül szerepeltek, illetve voltak rejtett tartalékban.

1925 és 1933 között a gyár értékpapírokon is jelentős veszteségeket szenvedett. Az osztrák hitel részvényeken 36 000 P-t, a magyar hitel részvényeken 417 000 P-t, a Hazai Fésűsfonó részvényeken 443 000 P-t és az 1700 darab fegyvergyári részvényen 380 000 pengőt.³⁵² Értékpapírokon tehát a kimutatott veszteség 1 276 000 P volt. A megjelölt időszakban a pénzadósok a Fegyvergyárnak 843 000 P-t nem fizettek ki. Ennél lényegesen fontosabb az áruadósok összetételének vizsgálata, ugyanis ebből kitűnik, hogy a Kincstár 11 893 000 P-vel, míg az egyéb áruadósok mindössze 71 000 P-vel tartoztak. A két tétel szétbontása arra a körülményre világít rá, hogy a Fegyvergyár csaknem teljesen a Kincstár rendelkezéseinek függvénye. A magánkereskedelem összege úgyszólván elenyésző.

A Fegyvergyár könyvei szerint a Kincstár hátraléka az alábbiakból keletkezett:

Az 1930. december 31-ig eszközölt géppuska szállítások hátralékos tőkeértéke	4 200 000 P
Hátralékos kamata	2 300 000 P
Az 1931. évi szállítások hátraléka	0 100 000 P
Az 1932. évi szállítások hátralékos tőkeértéke	5 100 000 P
A régi különbözetek számlája	0 100 000 P
összesen:	11 800 000 P

A Fegyvergyár álláspontját a Kincstár visszautasította, és az említett összeget tartozásként nem ismerte el. A tartozások ugyanis az 1927. február 21-én kelt szerződés alapján eszközölt szállításokból keletkeztek, s ennek lényegét a fizetési formák értelmezése határozta meg. Az említett, és a korábbiakban részletesen ismertetett szerződés 6. pontja ugyanis kimondta: "A szállított géppuskák kifizetésének módozata a részletrendelések kiadásával kapcsolatban minden megrendelésnél külön lesz megállapítva, annak szemmel tartásával, hogy a gyár a történet szállítások arányában késedelmes fizetés által károsodást ne szenvedjen."³⁵³ E fogalmazás rendkívül homályos volt, és így érthető, hogy a Fegyvergyár igazgatósága e pont világosabb körülrására törekedett, amely azonban a Kincstár ellenállásán meghiúsult. Később a részletrendelések beérkezésekor sem tértek ki a fizetési feltételekre.

A Fegyvergyár a kiadott rendelések számlaösszegét 12 egyenlő részre osztotta fel, és már a gyártás alatt, tehát az átvétel és szállítás előtt számlázott a Kincstár terhére. Ezeket az összegeket ". . . a Magyar Általános Hitelbank által számított kamat alkalmazása mellett kamatozóvá tette."³⁵⁴ A Kincstár viszont a szerződés megkötése után négy évvel — 1931-ben — álláspontját az alábbiakban szögezte le: ". . . ha a megfelelő átvétel után a Fegyvergyár esedékes követelését 30, illetve 60 napon belül nem egyenlitem ki, úgy a késedelmi kamat felszámításának helye van. Ezen cím alatt azonban csak a mindenkor Nemzeti Bank-i kamatláb és 1% számítható fel."³⁵⁵ A leirat világosan meghatározta, hogy a megrendelések kiadásakor kell a kifizetések formájáról dönteni, hogy a Fegyvergyarat károsodás ne érje, de ez nem jelentheti azt, hogy a gyár havi részleteket követeljen, mert kifizetések alkatrészek arányában nem teljesíthetők. Egyébként is — ismerve a katonai átvételt — kétséges, hogy a megrendelt géppuskákat minőségileg kifogástalanul találják-e?

A vitában a Fegyvergyár alul maradt, mert konkrét megállapodást nem tudott elérni, s annak hiányában jogokkal csak a leszállított és átvett termékekkel kapcsolatban léphetett fel. Természetesen más kérdés volt a kamatigénye, ugyanis a Fegyvergyár károsodása nem annyi volt, amennyit a Kincstár megjelölt, hanem annyi, amennyit az előlegek után a Hitelbank felszámított. Ennek igazolására a Fegyvergyár negyedévi kamatozású folyószámlakivonatokat küldött a Honvédelmi Minisztériumnak. A HM ezekre észrevételt nem tett, de nem is fizetett. A vitás kérdések tisztázását személyesen kívánta a gyár megoldani, s ezért felkeresték dr. Jakab Oszkár államtitkárt, aki ezúttal csupán az iránt érdeklődött, hogy a kamatok nagyságát mi határozza meg? Erre a HM egyértelmű választ kapott, miszerint ". . . ugyanolyan kamatokat számítunk fel a Kincstárnak, aminőket a Hitelbank számít fel nekünk."³⁵⁶ Később az államtitkár a kamatokra vonatkozó szerződést bekérte. E kívánságnak 1933. január 25-én a gyár eleget tett. Az államtitkár válaszlevelében az összecszerűséget elkerülte, és nem vitatta az igény jogosságát. 1934-re változott meg a helyzet, miszerint a Pénzügyminisztérium Költségvetési Osztályának főnöke kijelentette, ha a gyár nem engedi el, vagy legalább is lényegesen nem mérsékli kamatigényét, a tőkére sem fognak fizetéseket teljesíteni. Ezt a megnyilatkozást a Fegyvergyár "Macht vor Recht"-nek tekintette.

Elvben nagyobb lehetőséget jelentett a Fegyvergyár számára a begéért megrendelések késése miatti kártérítési igény. Ugyanis az alapszerződésben a HM kötelezettséget vállalt arra, hogy 1927 és 1932 között évi 400 darab gépfegyvert fog, mindig az előző év december 31-ig, megrendelni. Ennek azonban a HM 1928-ban 9 havi, 29-ben 10 havi, 30-ban 12 havi, míg 1931-ben 4 havi késedelemmel tett csak eleget. Ez a késés a gyár termelésében tetemes fennakadásokat eredményezett. Ennek alapján a Fegyvergyárnak megnyílt a kártérítési lehetősége a Kincstárral szemben, de az igényét a gyár nem érvényesítette. A szakértők szerint e címen nagyobb összeg lett volna megállapítható, mint amilyent a szóbanforgó kamatkülönbözet jelentett. A szakértők másik része ezt az álláspontot nem fogadta el, s érveiket éppen Tibor Iván jelentésével támasztották alá, miszerint ". . . a Hadügyminisztérium és a gyár között még áldozatok árán is meg kell teremteni azt az atmoszférát, mely egy nagyobb megrendelés elnyeréséhez elengedhetetlenül szükséges."³⁵⁷

A Honvédelmi Minisztérium a szerződés egyéb vonatkozásait sem tartotta be. Ugyanis a géppuskaszerződés 5000 darabra szólt, s erre szerszámozta a gyár fel magát. Ebből a HM 2400 darabot azonnal megrendelt, viszont 2600 darabnak megrendelését csak kilátásba helyezte. Ugyanakkor

kötelezte a gyárat a szükséges anyagok beszerzésére. A 2600 db-ot azonban a HM nem rendelte meg, s ekkor fordult a gyár a Kincstári Jogügyi Igazgatósághoz, amely a sérelmet nem orvosolta, hanem egyoldalúan a szerződést felbontotta. Hogy a Fegyvergyár emiatt sem lépett fel kártérítési igénnyel, az valójában nem mulasztás, hanem az összes figyelembe veendő körülmény alapos mérlegelésének egyedüli eredménye volt.

1932. április 19-én a Kincstár és a Fegyvergyár között megállapodás jött létre az új fizetési feltételekről. Ez azonban csak az 1931. és 1932. évi szállításokkal foglalkozott, s nem érintette az 1930 előtti követeléseket.

A kamatokkal kapcsolatban a szerződés határozottabban fogalmazott, amikor egyértelműen leszögezte: ". . . ámbár a Hadügyminisztérium a Fegyvergyár által benyújtott 1931. évi követelési összeg után járó kamatokat *a szerződéstől teljesen függetlenül* jelen megállapodás alapján elismerte, ez a körülmény *nem képezhet* precedenst, vagy jogalapot a Fegyvergyár részére az esetleges későbbi, más vonatkozású elszámolások megejtésénél, *a szerződés 6. pontjában foglaltaknak analóg értelmezését illetően.*"³⁵⁸

E megállapodás egyrészt azt jelentette, hogy a Fegyvergyár érvelését a Kincstár az új fizetési kedvezmények ellenében tudomásul vette, de ugyanakkor szabad kezét biztosított magának az 1930. december 31. előtti kamatokkal kapcsolatos viták újratárgyalásához.

A jelzett időpontig a szállítások tőkeértéke 13,6 millió volt, amelyre 2,8 millió kamatot számítottak fel. Az így keletkezett 16,4 millióból kifizettek 9,4 milliót, jóváírtak az ún. Steyr anyagért 0,5 milliót, és így hat és fél millió pengő adósság maradt, amelynek törlesztését – bár nagyobb részét nem a kamat, hanem a tőke tette ki – a HM lényegében megtagadta. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Kincstár helyzetét kihasználva az 1931-től leszállított fegyverzeti anyagért sem fizetett szabályosan, sőt 1933-ban új megállapodást tudott elfogadtatni, miszerint tartozását a havi 200 000 P helyett a jövőben 100 000 P-vel törleszti.

A mondottak ellenére az 1930 előtti követeléseket teljesen elveszettek nem lehetett tekinteni. A Pénzügyminisztérium a régi, illetve új tartozásokból 4 és fél milliót átvállalt és 1934 végére 700 000 pengőt ki is fizetett. Valójában a Pénzügy egyezkedni igyekezett, és kamatengedményeket kért a Honvédelmi Minisztérium összes hitelezőitől. Az engedményt, illetve a kamatok elengedését a Fegyvergyár kivételével mindenkitől megkapta, ami azzal az eredménnyel járt, hogy ezek a vállalatok, köztük a Wolfner börgyár, Vadásztölténygyár, Weiss Manfréd követelését kifizette. A mondottakból adódik, hogy a Fegyvergyár, ha lassan is, de kénytelen volt álláspontját megváltoztatni.

A fegyvergyári gyártmányok 1925 és 1933 között

1. Az 1895 M. jelzésű puska leltárának forgási sebessége, leltári és eladási árak viszonya az alábbi táblázatból tűnik ki, ezekben:

1	2	3		4		5	6	7	8	9
		Leltár csökk. szállítás folytán:		Leltár emelkedés gyártás miatt						
Év	Leltár	P	%	P	%	Maradt leltár dec. 31-én	Forgalom haszon	Tényleges leltári érték	Bruttó haszon	%
1925	1014	528	52	—	—	486	1282	—	—	—
1926	486	126	26	—	—	360	2214	—	—	—
1927	360	—	—	74	20	434	36	—	—	—
1928	434	24	5	—	—	410	40	—	—	—
1929	410	61	15	—	—	349	96	—	—	—
1930	349	256	73	—	—	93	681	417	264	39
1931	93	—	—	262	28	355	—	—	—	—
1932	355	200	56	—	—	155	1237	771	466	38
1933	155	—	—	71	46	226	191	119	72	38
		1195		407			5777			

E táblázat adataiból levonható következtetés, hogy 1925–1933-ig a leltár 1 014 000 P-ről 226 000 P-re csökkent, s mint azt a harmadik számú rovat igazolja, a forgási sebesség megfelelő volt. A raktári anyag minősége jó, mivel az 1933-as készlet legyártása az utolsó három évben történt. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a pénzügyi szakemberek számításai szerint az 1930–1933 között kiszámlázott fegyverek leltárértéke megközelítőleg 38%-kal alacsonyabb, mint a piaci ár.

2. A gép- és szerszámgyártás két nagy egységet alkotott. A Diesel-gépek leltári értéke 1925-ben 435 000 P volt, amely 1933 decemberében 418 000 P-re módosult. 1926-ban fel-, 1928-ban leértékelték. 1925 és 1928 között forgási sebessége csekély, míg 1928-tól egy teljes mozdulatlanság állt elő. Ennek oka nyilvánvalóan abban rejlett, hogy a nehéz fegyvergyári szeriát könnyebb típusok váltották fel. A másik egység a tömeggyártás, amely a különböző készülékeket, szerszámokat, félkészgyártmányokat foglalta magában. 1925-ben a leltári érték 274 000 P volt, és csaknem mozdulatlan maradt mindaddig, amíg új gyártás nem kezdődött el, amely a piacon vevőre talált.

3. A pisztolygyártás, illetve annak leltári helyzete ismételten bővebb adatközlést igényel, ezekben:

1 Év	2 Leltár jan.1.	3 Leltárcsök- kenés szá- lítás miatt		4 Leltár- emelkedés gyártás miatt		5 Leltár- maradék decem- ber 31-én	6 For- ga- lom	7 Tény- leges leltári érték	8 Bttó ha- szon	9 %
		P	%	P	%					
1925	865	—	—	14	2	879	83	—	—	—
1926	879	65	7	—	—	814	162	—	—	—
1927	814	9	1	—	—	805	17	—	—	—
1928	805	16	2	—	—	789	27	—	—	—
1929	789	20	3	—	—	769	36	—	—	—
1930	769	37	5	—	—	732	69	38	31	44
1931	732	9	1	—	—	723	43	21	22	31
1932	723	2	—	—	—	721	38	18	20	52
1933	721	9	1	—	—	712	22	10	12	54
		167		14			497			

Látható, hogy a leltár az említett 9 év alatt 150 000 P-vel, azaz 17%-kal csökkent. A csökkenés mértéke rendkívül alacsony, s ebből adódik, hogy az 1933-ban kimutatott 712 000 P értékű raktári készlet a piaci szükséglethez képest aránytalanul sok.

Az eladási árak tehát átlagosan 50%-kal magasabbak a raktári, tényleges leltári értéknél. Így indokolt lett volna, hogy az eladási árakat csökkentsek a forgalom növekedése érdekében.

4. A pisztolytöltények leltári értéke 1925-ben 297 000 P, míg 1933. december 31-én 137 000 P volt. A következtetés levonásához tudnunk kell, hogy 1929-ben 36 000, míg 1932-ben 38 000 P értékű leértékelést hajtottak végre. 1930 és 1932 között a gyári leltári értékhez viszonyítva a bruttó haszon 17–29% között mozgott, s csupán 1933-ban érte el az 50%-ot, vagyis abban az évben, amikor az eladás mindössze 10 000 P volt. Természetesen nem választható ez el a pisztolyok alacsony forgalmától.
5. A vadászfegyverek mutatóinak közlése előtt ki kell hangsúlyoznunk, hogy 1928-ig a gyár csak alsókulcsos, 1928–1931-ig alsó- és felsőkulcsos, míg 1931-től alsó-, felsőkulcsos és kakasos vadászfegyvereket gyártott. 1925-höz viszonyítva egy nagyarányú leltári emelkedés figyelhető meg, ezekben:

1 Év	2 Leltár jan.1.	3 Leltárcsök- szállítás miatt		4 Leltáremelke- dés gyárt. miatt		5 Leltár- maradék dec. 31-én	6 For- galom ha- szon	7 Tényl. lelt. érték	8 Bttó ha- szon	9 %
		P	%	P	%					
1925	17	—	—	225	1324	242	19	—	—	—
1926	242	—	—	354	146	596	48	—	—	—
1927	596	—	—	121	20	717	144	—	—	—
1928	717	—	—	203	28	920	233	—	—	—
1929	920	—	—	75	8	995	130	—	—	—
1930	995	—	—	252	25	1247	128	94	34	27
1931	1247	—	—	323	26	1570	124	87	37	29
1932	1570	—	—	94	6	1664	37	28	9	24
1933	1664	<u>5</u>	—	<u>—</u>	—	1659	<u>25</u>	17	8	32
		5		1647			888			

A leltári áron kiszámított leltáremelkedés adatai tehát csaknem minden évben a kutatott periódusban több volt, mint az eladási áron kiszámított forgalom. Ez esetben egy tudatos leltárgyártást kell feltételezni, amelyet az Igazgatóság azzal magyarázott, hogy a megjelölt időszakban az "entente missziók előtt igazolni kellett, hogy az eddig *katonai* fegyvergyártás célját szolgáló gépek *kereskedelmi* célokra használatnak fel; a gépek kiszolgáltatása csak így volt elkerülhető".³⁵⁹ Természetesen a leltáremelkedés összefüggött a szűk hazai piaccal, amin egy 25–30%-os ár-csökkenéssel valamelyest változtatni lehetett volna.

6. A vadásztöltények gyártása 1928-ban indult meg, és egy viszonylag egyenletes eladási forgalmat eredményezett. E cikken kevesebb volt a haszon, vagyis az utolsó négy év eladási ára átlagosan 10%-kal haladta meg a leltári értékelést.
7. Messzemenő következtetést nem kell levonni az 1933. évi alacsony forgalomból, mert e fegyver kifejezetten a sikerfegyverek közé számított, és a hamarosan megszülető variánsok a forgalom ismételt fellendülését eredményezték, olyannyira, hogy a gyárnál esetenként szállítási nehézségek is jelentkeztek.

A kiskaliberű ifjúsági fegyverek gyártását a Fegyvergyár 1926-ban kezdte meg. A népszerű és a kormányzat által nagymértékben támogatott, leveletoztatás céljára felhasznált fegyvereken a gyár, 8 év alatt 2 378 000 P forgalmat bonyolított le. Táblázatunk ezekben:

1 Év	2 Leltár január 1.	3 Leltárcsök- kenés szá- lítás miatt		4 Leltáremel- kedés gyár- tás miatt		5 Leltár- mara- dék dec. 31-én	6 Forga- lom, haszon:	7 Tényl. lelt. érték	8 Bttó ha- szon	9 %
		P	%	P	%					
1926	—	—	—	340	—	340	244	—	—	—
1927	340	—	—	217	64	557	249	—	—	—
1928	557	117	21	—	—	440	593	—	—	—
1929	440	—	—	72	16	512	150	—	—	—
1930	512	176	34	—	—	336	756	466	290	38
1931	336	—	—	153	45	489	117	78	39	33
1932	489	51	10	—	—	438	249	161	88	38
1933	438	14	3	—	—	424	20	8	12	60
		358		782			2378			

8. A géppuska gyártásának alapjául a korábbiakban már érintett HM megrendelések, mindenekelőtt az 1927. február 27-én kelt megállapodás szolgált. A szerződés első pontja kimondta, hogy "az 1927-től 1932-ig terjedő években a Fegyvergyárnál évente 400 db. 7/12 M. géppuskát tartalék alkatrészekkel együtt fog megrendelni."³⁶⁰ Ennek tükrében a forgalom és a leltári helyzet az alábbiak szerint alakult, ezekben:

1 Év	2 Leltár január 1.	3 Leltárcsök- kenés szá- lítás miatt		4 Leltáremel- kedés gyár- tás miatt		5 Leltár- mara- dék dec. 31-én	6 Forga- lom, haszon:	7 Tény- leges leltári érték	8 Bttó ha- szon	9 %
		P	%	P	%					
1927	—	—	—	—	—	—	4711			
1928	—	—	—	681	—	681	4714			
1929	681	—	—	1052	154	1733	4586			
1930	1733	—	—	500	28	2233	4179	1492	2687	64
1931	2233	330	15	—	—	1903	4720	1930	2790	59
1932	1903	389	20	—	—	1514	3275	1341	1934	59
1933	1614	—	—	279	18	1793	7			
		719		2512			26192			

A számadatok mindenekelőtt azt tükrözik, hogy a leltári egységárak mindössze 40%-át tették ki az eladási áraknak. A Kincstár végeredményben kötelezettségét teljesítette, ugyanis a konkrét megállapodás 28 millió pengőről szólt, s ebből gyakorlatilag 26 milliót megrendelt. A hiányzó két

millió fejében egyéb fegyvergyári cikkeket igényelt. 1933. december 31-én a gyár leltárában 1 793 000 P értékű géppuskát tüntettek fel, ami azt jelentette, hogy 1932 után sem állt le a gyártása. Ez az eredeti, 1927-es szerződés 2. pontjával magyarázható, miszerint "A Hadügyminisztérium kilátásba helyezi, hogy évek folyamán folytatólagos gyártásban körülbelül 5000 db géppuskát fog a Fegyvergyárnál megrendelni."³⁶¹ Ennek alapján a gyár a kilátásba helyezett megrendelést a fix megrendeléssel egyidőben munkába vette, de a Kincstár a kész termék átvételét megtagadta.

1933. április 20-án a Fegyvergyár és a Kincstár újabb szerződést kötött, amelyben a Kincstár kikötötte, hogy a géppuska alkatrészek átvételére nem kötelezhető, majd kijelentette egyúttal, hogy a Hadügyminisztérium a 7/12 M. és 31 M. élelőtényre átalakított 7/12 M. gépfegyver alkatrészekben a jövőben felmerülő teljes szükségletét egyedül és kizárólag a Fegyver- és Gépgyárnál fogja beszerezni.³⁶²

Kétségtelen, hogy a szerződés említett pontja ismételten egyoldalú és a HM érdekeit szolgálta, ugyanis ebben a Kincstár kötelezettséget nem vállalt megrendelésre. A dolgok háttéréhez hozzátartozik, hogy a tárgyalásokat vezető Scitovszky Tibor arra kérte a miniszterelnököt, hogy a határozatlan ígéretések helyett évenként 3 millió értékben biztosítsanak megrendelést a Fegyvergyárnak.³⁶³ Ezt a gyár vezetése elérni nem tudta, s még az is kétséges volt, hogy a géppuska igényeket illetően a Kincstárnak milyen tervei vannak a jövőre nézve. A gyár így kénytelen volt megelégedni pillanatnyilag azzal, hogy a HM 550 géppuska felújítására megrendelést adott ki, amely mintegy 500 000 P-t meghaladó üzletnek bizonyult, s így a legyártott alkatrészek felhasználása megkezdődhetett.³⁶⁴

9. A konyhamérlegek gyártása tovább folyt a vizsgált időszakban, de különösen nagy forgalmat, illetve hasznot nem jelentett. Lényegében ugyanez mondható el az 1925-ben megindult körzőgyártásról is. Ezeknek a cikkeknek ára viszonylag magas, és így nem versenyképesek a piacon.

1930 és 1933 között a raktári készletgyártás a következőképpen alakult:³⁶⁵

1930: 310 000 P, 1931: 379 000 P, 1932: 531 000 P készletcsökkenés állt elő, míg 1933-ban 91 000 P-vel emelkedett.

Az üzem nyereségét gyártmányokra lebontva az alábbi táblázat mutatja:

	1930						1931					
	Eladási			Gyártási			Eladási			Gyártási		
	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%
1895 M. fegyver	681	264	39	161	149	93	—	—	—	262	120	46
Pisztoly	69	31	44	—	—	—	43	22	51	10	7	70
Pisztolytöltény	17	5	29	2	1	50	23	3	13	10	—	—
Vadásztöltény	74	7	9	108	—	—	110	8	7	94	10	10
Vadászfegyver	128	34	27	346	104	30	124	37	29	410	202	49
Kiskaliberű és sportfegyver	756	290	38	290	182	63	117	39	33	231	149	64
1907/12 M. géppuska	4179	2687	64	1992	1458	73	4720	2790	59	1600	1275	80
Javítás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb	319	106	33	210	—	—	149	77	51	72	—	—
	6223	3424	55	3109	1894	61	5286	2976	56	2689	1763	67

	1932						1933					
	Eladási			Gyártási			Eladási			Gyártási		
	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%	Forga- lom	Ha- szon	%
1895 M. fegyver	1237	466	38	571	327	57	191	72	38	190	71	37
Pisztoly	38	20	52	16	14	87	22	12	54	—	—	—
Pisztolytöltény	23	4	17	12	3	25	10	5	50	2	1	50
Vadásztöltény	76	3	4	97	9	8	66	9	13	7	—	—
Vadászfegyver	37	9	24	122	21	17	25	8	32	12	12	100
Kiskaliberű és sportfegyver	249	88	35	110	71	64	20	12	60	—	—	—
1907/12 M. géppuska	3275	1934	59	952	745	78	7	4	6	282	218	77
Javítás	—	—	—	—	—	—	430	249	58	—	—	—
Egyéb	68	32	47	36	—	—	14	12	85	—	—	—
	5003	2556	51	1916	1190	63	785	383	49	493	302	60

Nyereségek (Bevételek) összesítése, ezekben

	1930	1931	1932	1933
I. Az eladási forgalom eredménye	3424	2976	2556	383
II. A gyártási forgalom eredménye	1894	1763	1190	302
III. Egyéb nyereség	123	29	482	586
	5441	4768	4228	1271
lekerekítésből származó eltérések	4	—	19	—
Összes nyereség könyvek szerint	5437	4768	4209	1271

A Fegyvergyár kiadásai a vizsgált időszak utolsó négy évében, ezekben:

	1930		1931		1932		1933	
	Lét-szám	Kiadás	Lét-szám	Kiadás	Lét-szám	Kiadás	Lét-szám	Kiadás
I. Egyenes kiadások								
a) Ügyvezetők fizetése renumerációja	2	73 162	2	72 102	2	71 54	2	70 24
b) Igazgatók és cégvezetők fizetése renumerációja	13	137 34	13	137 34	13	123 33	11	117 28
c) Havidíjas kereskedelmi tisztviselők fizetése renumerációja	38	146 37	37	144 37	37	144 36	36	141 33
d) Hetidíjas kereskedelmi tisztviselők fizetése renumerációja	19	44 4	19	42 5	17	40 4	17	40 4
e) Műszaki havidíjasok fizetése renumerációja	20	110 27	20	105 27	19	99 26	17	91 22
f) Műszaki hetidíjasok fizetése renumerációja	7	15 2	6	14 2	5	10 2	4	10 1
g) Havidíjas művezetők és mesterek fizetése renumerációja	23	112 30	20	103 26	19	93 24	16	83 21
h) Hetidíjas mesterek és mesterhelyettesek fiz. renumerációja	45	161 20	41	134 19	25	98 15	25	98 11
i) Havidíjas gépkocsivezetők, tüzohtók, szolgák fizetése renumerációja	15	35 9	14	33 9	14	33 8	15	34 8
Átvitel:	182	1158	172	1045	151	913	143	836

	1930		1931		1932		1933	
	Lét- szám	Kiadás	Lét- szám	Kiadás	Lét- szám	Ki- adás	Lét- szám	Ki- adás
Athozat:	182	1158	172	1045	151	913	143	836
k) Hetidíjas szolgálk és altisztek fizetése és renumerációja	2	5	2	5	2	5	2	5
l) Orvos	1	2	1	4	1	4	1	4
m) Örök	8	15	7	18	7	17	7	14
<i>Allandó alkalmazottak létszáma összesen:</i>	193		182		161		153	
n) A bennlakó alk. fűtése és világ.		9		8		6		4
Aktív alkalm. kapcs. egyenes kiadások		1189		1080		945		863
o) Nyugdíjasok gyári költség számlán		62		61		64		78
<i>Összes egyenes kiadás</i>		1251		1141		1009		941
II. Indirekt kiadások								
Szociális és adóterhek		375		328		273		239
<i>I. és II. összesen:</i>		1626		1469		1282		1180
Allandó alkalmazotti létszám:	193		182		161		153	
Átlagos munkáslétszám:	759		647		493		351	
Munkás és alk. együtt:	952		829		654		504	
Egy alkalmazottra jutó munkás:	3,93		3,55		3,06		2,29	

A gyár az arányok javításán fáradozott, és 1934-ben újabb 15 alkalmazottat nyugdíjazott, köztük 5 igazgatót és cégvezetőt. A mondottak ellenére az alkalmazotti rezszi igen magas maradt.³⁶⁶

Ezrekben kifejezve az arányok az alábbiak szerint alakultak:

Gyártási forgalomban	3109	2689	1916	493
Alkalmazotti rezszi	<u>1574</u>	<u>1431</u>	<u>1262</u>	<u>1162</u>
	51	53	65	237

fillér alkalmazotti rezszi esik a gyártás minden pengőjére.

	1930	1931	1932	1933
Az eladási forgalomban	6223	5286	5003	785
Alkalmazotti rezszi	<u>1574</u>	<u>1431</u>	<u>1262</u>	<u>1162</u>
	25	27	25	148

fillér alkalmazotti rezszi jutott az eladási forgalom minden pengőjére.

Összeseítve, a Fegyvergyár mérlegeredménye a vizsgált négy esztendőben:

	1930	1931	1932	1933
Nyeresség	5437	4768	4209	1271
Veszteség	<u>3857</u>	<u>3744</u>	<u>3340</u>	<u>2803</u>
Nyeresség, illetve veszteség	1580	1024	869	-1532

Már a korábbiakban utaltunk arra, hogy 1932-ben az év valójában veszteséges volt. A kimutatott nyereség miatt 40 000 P-vel több társulati adót kellett fizetni, ugyanakkor az állami kedvezmények különleges beállítása révén 1925–1933 között 930 000 pengőt megtakarítottak.³⁶⁷

A Fegyvergyár és a HM között – a két fél érdeke folytán – a vitás kérdések ellenére a kapcsolat nem szűnt meg. Mindez összefüggött a jelentkező háborús konjunktúrával. A GyOSz elnöke Chorin Ferenc 1937-ben ugyan úgy nyilatkozott: "Magyarország nem tartozik azok közé az országok közé, amelyek a háborús konjunktúrából kivették részüket", de másutt kénytelen volt bevallani "Az üzemek mindenütt – nálunk is – a nemzetvédelem, a katonai felkészültség szükségleteihez próbálnak alkalmazkodni. . . Káros volna . . . a honvédelem irányban való helyes fejlődést zavarni."³⁶⁸

A katonai felkészülésben nagy szerep jutott a Honvédelmi Minisztérium közvetlen irányítása alatt álló Hadianyaggyárra, amelynek irányítását a gyár vezérigazgatósága, közismert nevén HAGYVIG végezte. Működése összefüggött a békeszerződéssel, amely csak egy hadianyaggyárat engedélyezett Magyarországon. Hivatalosan ez a gyár volt bejelentve, s a többi, mint alvállalkozó szerepelt. Működésére jellemző, hogy már 1928-ban felvette a kapcsolatot a fegyvergyártásra alkalmas gyárakkal.³⁶⁹ Bár ezek között a Weiss Manfréd volt a legnagyobb, a Fegyvergyár is részét képezte a katonai koncepciónak. E megállapítást támasztja alá az a szerződés, amelyben a HM géppuska szükségletét a Fegyvergyárnak biztosította 1931–1935 között, – bizonyos kiegészítő megrendelésekkel – megközelítőleg 4 millió P értékben.³⁷⁰ 1936–37-ben, vagyis két év alatt ez a megrendelési érték 16 millió pengőre emelkedett fel.³⁷¹

A kutatási időszakunkon belül érdemes említést tenni arról a tárgyalásról, amelyet 1934. március 7-én folytattak az 1.c osztállyal. A HM kívánságának megfelelően már március 8-án jelentették a Kincstárnak, hogy a pisztolytölténygyártó üzem napi kapacitása 25 000 db, de újabb befektetés nélkül, 3 műszakkal ez 50 000 db-ra emelhető. Amennyiben a HM ragaszkodik a napi kapacitás 160 000 db-ra való felemelésére, úgy 62 új gép beállításával

kell számolni. A 10 húzógép, 2 ólomsajtoló, 8 levágó, 4 lövedéksajtoló, 10 fenéksajtoló, 20 fenékeszterga, 4 hüvelylyukasztó, 2 gyutacsoló, 2 töltőgép és az ezideig nem említett 93 különböző készülék befektetési értéke mintegy 300 000 P-t tett ki. A programhoz az ólmot a csepeli Tölténygyár, a gyutacsokat a Vadásztöltény-Gyutacs- és Fémárugyár, míg a lőport a Kincstár szállította.³⁷²

1934. május 15-én a Fegyvergyár megkereste Gömbös Gyulát, hogy az amszterdami fegyvergyári fiók a délamerikai államokkal felvehesse a kapcsolatot. Egyben a francia kormánnyal is tárgyalásokat akartak folytatni. Csatolták a miniszterelnöknek a tárgyalási alapot képező szabadalmi jegyzéket.³⁷³ Szerep jutott itt a Magyar Vasművek Országos Egyesületének is, amely a külföldi kapcsolatok koordinálását vezette ezekben az években.³⁷⁴

1934-ben a megrendelések ellenére a gondok sűrűsödtek. Ezt sejteti a november 28-án kelt jelentés is, amelyben a gyár beszámolt arról, hogy a beérkezett 100 000 db 1895 M. puskából 86 000 db elkészült, de "Ha a kiállításba helyezett 25 000 db levágott puskát nem kapjuk meg, a munkások új csoportjának elbocsájtása elkerülhetetlen."³⁷⁵

December 8-án újabb jelentés készült, amelyben az 1935 M. és az 1895 M. puska gyártási lehetőségével foglalkoztak. Az 1935 M. puska első 20 mintadarabját a nyersanyag megkapását követő 8. hónapra vállalták. Az első hónapban a kapacitás napi 10 db, ami a 8. hónap végére a 200 db-ot is eléri. Egy esetleges 300 000 darabos megrendelésnél a gyár évi 50 000 db szállítására tett kötelezettséget, db-onként 100 pengős áron.³⁷⁶

Tekintettel arra, hogy e fegyver a későbbiekben nagy szerepet kapott a magyar hadsereg felfegyverzésénél, érdemes utalni arra, hogy a puskát Frommer mutatta be Petneházy őrnagynak a HM delegált szakértőjének és a miniszterelnöknek. Az utóbbi felszólította a gyárat, hogy a modelltől 26 mintadarabot készítsenek el 1935. január 1-re, hogy azokat január 6-án Várpalotán, a csapatoknál ki lehessen próbálni. A Fegyvergyár a kívánságnak eleget tett, és a nagygyakorlaton 15 000 éles lövés leadása után megállapították, hogy a fegyvereken legcsekélyebb elváltozás sem keletkezett. A puskák annak ellenére kifogástalanul működtek, hogy a lövések tartama alatt nem tisztították, olajozták, illetve raktározták el éjszakánként, vagyis teljesen harctéri helyzetet teremtettek, és gyakorlatlan napszámosokkal lövettek.³⁷⁷

Az említett 1895 M. puska gyártásával is hajlandó volt a Fegyvergyár foglalkozni. Napi kapacitása 150 darab, de hangsúlyozták, hogy a meglévő berendezésekkel a 200 fölé emelés nem oldható meg.³⁷⁸

A jelentés foglalkozott még a HM 122706/Eln.3a/1934. számú rendeletében előírt géppuskaátalakításokkal is, amelyek csak az 1929-től gyártott fegyverekre vonatkoztak. Így is több mint 1000 db géppuskát kellett átalakítani 1931 M. hegyescsúcsú töltényre.³⁷⁹ Mellettük természetesen nem maradt el a használatban levő géppuskák folyamatos nagyjavítása és a "B" kategóriájú fegyverek felújítása sem.

Ugyancsak tárgyalások folytak a 1923/35 M. pisztolyok szállításáról is. Az első tételt – napi 20 darabot – a megrendelést követő 6. hónapra vállalták, de jelezték, hogy ez a mennyiség a 9. hónapra napi 150 db-ra emelkedik. Folyamatos szállításra ajánlották azonban a jól bevált 7,65 mm-es és a 9 mm-es Frommer Stop öntöltő hadseregi, valamint a hasonló ürméretű, 5 töltényes Frommer-Baby öntöltő pisztolyokat.

1934-ben is erőltették a "Cowboy" védjegyű mérlegek, valamint a körzőkészletek forgalmazását, de a beigért – viszonylag magas – eladási kedvezmény is azt igazolja, hogy nem sok sikerrel.³⁸⁰

A gyár 1934. évi leértékelési mérlegén Ullmann megállapította, hogy a népszerűvé soha nem vált alsókulcsos vadászfegyverektől még nagy árengedmény esetén sem tudnak megszabadulni.³⁸¹ Az alapvető baj azonban ott keresendő – írta –, hogy a különböző és reményt keltő tárgyalások ellenére az üzemet megfelelően nem foglalkoztatják. Jellemző, hogy amikor a HM egy jónévű puskaművest – Böszörményi Józsefet – felvételre ajánlott, a gyár a kérést elutasította, mondván: ". . . mert megrendelések híján, régi bevált munkásainknak is csupán egy kis részét foglalkoztathatjuk."³⁸²

A Magyar Fegyver- és Gépgyár vesztesége 1934-ben 5 845 940,05 P-t ért el. A hiányok egy részét a töketartalékból, tartalékalapból kívánták fedezni, de szükségessé vált, hogy az alaptőkét 2 millióval leszállítsák, és ugyanakkor új részvények kibocsátásával 2 millióval ismét megemeljék.³⁸³

1935 májusában a Honvédelmi Minisztérium Anyagi Csoportfőnöksége közölte a gyárral, hogy nyolc egymást követő esztendőben, évenként 15 000 db 1935 M. ismétlőpuskát kívánnak megrendelni. Ennek számlaösszege másfél millió pengőt tett ki. ". . . a megrendelési összeg azonban – hangsúlyozta a gyári vezetés – elégtelen ahhoz, hogy üzemünket a mai keretek között fenntarthassuk és képviselhessük a géppuska, ismétlőpuska és ismétlőpisztoly gyártás tekintetében azt a készenléteket, amit a magos Kincstár céljainak szemmel tartásával történt kifejlesztésünk a nagyméltóságú m. kir. Honvédelmi Minisztériumnak jelent."³⁸⁴

A válaszlevél utalt azokra az ágazatokra, amelyeknek kifejlesztése a HM kívánságára történt. Ezek közül első helyen a puszkagyártó berendezést

kell kiemelniünk, majd a pisztolygyártás modern felszerelését. Jellemző, hogy a géppuska-gyártó berendezés számára 2645 szerszámgépet tartalékolnak.³⁸⁵ A gyár e bejelentésének fontosságát azzal támasztotta alá, hogy utalást tett az első világháborúra, amikor is ilyen előkészületek után a puskagyártásban a napi 100 darabos teljesítményt napi 1200 db-ra lehetett fokozni. Hogy a Fegyvergyár a HM elvárásainak megfelelően, saját hatáskörében pótolta azt a 4000 darab szerszámgépet, amelyet a románok 1919-ben elvittek. Az új gépekkel ". . . lövegalkatrészeket, lövegzávarzatokat, lövegirányító gépeket, aknavetőket, mindenfajta motorokat stb. és pedig mindezeket elsőrangú minőségben vagyunk képesek előállítani, ezt e helyütt is bátorkodunk tisztelettel hangsúlyozni. Készenlétünk fenntartása azonban attól függ, hogy a Kincstár céljait szolgáló gépkeret és szakmunkás állomány mennyire lesz kihasználva."³⁸⁶ Az igényelt 3 millió kiegészítő megrendelésre ugyan ígéretet nem tettek, de október 19-én már arról értesülünk, hogy a gyár 11 754 db 9 mm-es, 1929 M. pisztolyra megrendelést kapott, amelynek teljesítési határidejét 1936. március 1-ben állapították meg.³⁸⁷

A nagy gazdasági válság, amelynek következményeit a Fegyvergyár a legnagyobb körültekintéssel sem tudta kikerülni, arra készítette a gyár mögött álló Hitelbankot, hogy egy nagyszabású, külföldi szakemberek bevonásával végrehajtott vizsgálatot rendeljen el. Első lépésként 1935. május 28-án Scitovszky Tibor a Fegyvergyár Igazgatóságának tagja engedélyt kért Petneházy államtitkártól, hogy a Fegyver- és Gépgyár Rt.-ot egy német szakértő műszaki szempontból tanulmányozhassa. Miután az államtitkár az engedélyt megadta, június 24- és 25-én a Gesellschaft für elektrische Unternehmungen Ludwig Loewe et Co. Berlin képviselőjében Loewe és egy német szakember megtekintette a gyárat, nevezetesen a gyalogsági puska-, ismétlőpisztoly-, valamint a gépfegyvergyártás berendezését, és megállapították: "A gépberendezés műszaki értelemben teljesen elavult, a gépek életkora átlagban meghaladja a 30 évet. Ennek dacára a gyártott gyalogsági fegyver minősége jó, ami elsősorban Frommer vezérigazgató kivételes hozzáértésének és több évtizedes tapasztalatának, valamint néhány mester hozzáértésének tulajdonítható."³⁸⁸ Frommer tapasztalata nélkül a jelenlegi műszaki berendezéssel az elért minőség előállítása elképzelhetetlen. A gyalogsági fegyvernek a szerkezetében rejlik értéke és nem a "gyártási munkarendszerben", amely nem tud eleget tenni a modern műszaki követelményeknek. Loewe azt is megállapította, hogy egy korszerűbben berendezett gyár cikkei jobban megfelelnek az átvételi előírásoknak, ugyanis ezek az előírások a gyakorlati követelményeknél lényegesen szigorúbbak. Rámutatott arra, hogy az átvételi ellenőrzéshez elő-

írt mérőeszközök és azok előállításához igényelt műszerek nem állnak rendelkezésre. Hiányzik a munkamenetek írásbeli lerögzítése és az üzem megfelelő organizációjához elengedhetetlen üzemi könyvelés. ". . . a vezetőség e helyett saját és a vezető mesterek tapasztalataira és hozzáértésére támaszkodik."³⁸⁹ A gyártáshoz szükséges szerszámok és készülékek közönséges szerszámacéliból kivitelezettek. Különleges – Magyarországon is beszerezhető – acél felhasználásával a munkafolyamatok felgyorsíthatók lennének.

A gépi berendezés elavult ugyan Loewe szerint, de jó karban van tartva, aminek oka nyilvánvalóan az, hogy a megrendelések hiányában a visszatartott szakember gárdát a gépek tisztítására használták fel.

Loewe egy új, gazdaságosabb gépsor beállítására tett javaslatot, amivel évi 15 000 darab puskát lehetne előállítani, de 3 műszakban ez 45 000 darabra fokozható. Ennek költségei megközelítőleg eléri a 3–4 millió pengőt, de a produktív munkabéreken 25–30% megtakarítható lesz.

1935. június 26-án a Hitelbankban tartott értekezleten Scitovszky Tibor, Egry Aurél, Perényi István ügyvezető igazgató és Vajda György Loewe javaslatát a géppark kicserélésére elvetették, mivel az a megfelelő megrendelések hiányában gazdaságos nem lenne. Ugyanakkor magukévá tették azt a gondolatot, hogy egy 10 éves programban a gyári gépeket felújítsák. Ez az ütem lehetővé tenné a mesterek és munkások számára, hogy az új munkamódszerekkel fokozatosan megismerkedjenek.

Frommer, a Fegyvergyár vezérigazgatója támogatta Loewet a felmérés elkészítésében, s ez alkalommal többször hangsúlyozta, hogy a Fegyvergyár géppuskái bírnak csak azzal az előnnyel, hogy "csereszabatosak".³⁹⁰ Loewe Frommerrel nem szállt vitába, de a Hitelbank részére egy pótfeljegyzést nyújtott be, amelyben kifejtette: "*Igazán és maradék nélkül* semmi féle gyártmány alkatrészei nem bírnak a kicserélhetőségnek azzal a fokával, amelyet a gyárak állítanak és a katonai hatóságok óhajtani szoktak. Mégis az a véleményem, hogy ez a kicserélhetőség modernebb berendezésű gyárak gyártmányainál, különösen ott, ahol a mérőeszközök alkalmazása dívik – inkább magasabb mértékben van meg, mint a Fegyvergyár készítményeinél."³⁹¹ Loewe ez alkalommal felhívta a magyar Danuviára a figyelmet, amelynek gépi berendezését egyébként ő szállította, mert az a fegyvergyári gépsornál lényegesen kisebb, de korszerűbb, s jó magot szolgáltathat egy nagyüzem kifejlesztésére.

Ez a felmérés már részét képezte annak a nagy előkészítő munkálatnak, amelynek célja a Hitelbank érdekkörébe tartozó gép- és fémipari vállalatok racionalizálására, illetve fúziójára irányult. Gondos előkészítés után végül

is úgy határoztak, hogy a Magyar Fegyver- és Gépgyár Rt.-ot és a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt.-ot a Hitelbank anyagi, a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai érdekeinek megfelelően egyesítik.

A Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. az egyesülést megelőző években

E tanulmánynak nem lehet feladata, hogy a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. történetét részleteiben tárgyalja, de elengedhetetlen, hogy néhány mondatban fejlődésének főbb állomásaira utalást ne tegyen. Csak így válik érthetővé a Hitelbank törekvése a két vállalat egyesítésére.

A Lámpaárugyárt 1887. aug. 18-án jegyezték be Kőbányán. Gyártmányai közül említést érdemel a petróleumfűzők és -lámpák, fűtőkályhák, tartályok, éjjeli lámpák, öntvénytalpak, szaloncsillárok sorozata.³⁹²

1907–1918 között karbantartója volt a Vízművek tulajdonát képező vízóráknak,³⁹³ de 1911-től a Pluvius vízmérők gyártására is szerződést kötött.³⁹⁴ 1908-ban, majd az ezt követő években a MÁV részére világító berendezéseket szállított.³⁹⁵ 1912-ben a gyár mind gyakrabban jelentkezett a világpiacon. Megállapodást írt alá a Ganz és Villamossági Rt.-al Egyiptom, Szíria, Ciprus piacaira vonatkozóan.³⁹⁶ Ügyfelei között találjuk E. Schinzel vízmérő, áram- és légszeszgyárát is.³⁹⁷

Az üzem alapításától fogva nagy összegeket fordított kutatásokra. Már 1891. november 18-án szabadalmaztattak egy betétet a "Mannlicher és általában tartányos fegyverek számára."³⁹⁸ 1917-ben feltűnést keltett az "Áttörhetetlen tűzmentes folyékony tüzelőanyag-tartály repülőgépek és kormányozható léghajók részére" néven közzétett találmányuk.³⁹⁹ 1918-ban tárgyalások folytak Kőbányán üvegyár létesítése tárgyában.⁴⁰⁰ 1921-ben a Metró Vízmérő és Műszaki Mérőkészülék Rt.-al megállapodást kötött a magyarországi városi és községi vízmérő szükségletek előállítására,⁴⁰¹ majd a laposégőkre vonatkozó kartell szerződést aláírták a német és csehszlovák cégekkel. Ezek között találjuk Gebr. Cosak vállalatot Neinheimből, R. Ditmar Gebr. Brünnert A.G.-ét Wienből, I.C. Gissing-et Nürnbergből, Lumen A.G. prágai, Hugó Schneider A.G. leipzigit, Thiel et Bardenheuer Ruhla érdekeltségűket. De figyelmet érdemel ezen esztendőben a Lampe und Metall A.G. Cluj és a jugoszláviai Lámpaárugyár alapítása is.⁴⁰²

1924 a vállalat számára kedvezően zárult, mivel termelése és forgalma megközelítette a békebeli állapotokat. A vezetés fő tevékenysége az

elvesztett piacok visszahódítására irányult – írják jelentésükben. Ez évben „... az ügynöki hálózat kiépítése révén exportálandó gyártmányaink piacáról a jövőre nézve is gondoskodás történt.”⁴⁰³ A zománcédenygyár pedig teljes kapacitással működött.

Ezekre az évekre a gyár struktúrája megváltozott. Amíg a háború előtt a termelés súlypontja a petróleumlámpa osztályon nyugodott, addig a háború alatt helyét a hadianyaggyártás vette át. Éjjel-nappal folyt a termelés, s így a háború előtti megközelítőleg 2 355 000 aranykorona tartozásból 1918. december 31-re több, mint két milliót törlesztettek. Az összeomlás után a keresztmetszet természetesen szűkült, s kénytelenek voltak új üzletágot bevezetni. Így került sor az említett zománcédenyek gyártására. A beruházásnak nem kis része volt abban, hogy 1924. december 31-én a tartozás elérte a 275 000 pengőt. 1928-ra ez az összeg 3 119 000 pengőre nőtt, annak ellenére, hogy a forgalom az új üzletágak segítségével 4 620 000 pengőről 6 972 000 pengőre emelkedett. Az általános gazdasági helyzetben túlmenően ennek egyik alapvető okát abban kell keresnünk, hogy a vállalat 1928. július 1-el tagja lett a zománckartellnak, de a vártnál lényegesen alacsonyabb kvótát kapott.⁴⁰⁴

Bár az üzem 1920 és 1924 között 5 tőkeemelést hajtott végre, amelyből 2 millió aranykorona folyt be, anyagilag továbbra is gondokkal küzdött. Elsősorban a külföldi piacok szűk felvevőképesége jelentette a nehézséget. Az arányokat jól mutatja a csillárosztály jelentése is, amely 1928-ban forgalomnövekedéssel elérte az 1 135 000 pengőt, de ebből exportra csak 300 000 pengő esett. A kép teljesebbé tételéhez meg kell jegyezni, hogy ez az üzemág csak 50%-os kapacitással működött.

Az 1922-ben létesült zománcoosztály – ismertebb nevén zománcgyár – 1928. június 26-án létrehozta a „Zománc Uniót”, amelyben a Weiss Manfréd Rt. 34,59%, a Budafoki Zománcgyár 28,12%, Fuchs és Schlichter Rt. 13,53%-kal vett részt. A Lámpagyár részesedése 23,76% volt. Az Unió megállapodása csak Magyarországra vonatkozott. A külföldi piacokon a lehetőségek a magas termelési árak miatt egyre csökkentek, s ennek eredményeképpen már 1928-ban a termelés 9%-kal csökkent.⁴⁰⁵

A gyár folyamatosan gyártotta még a vízmérőket, de mellette két másik cég is berendezkedett előállítására, így a hazai igények 50%-át elégítette csak ki. Konkurens hiányában valamivel jobb volt a helyzet a szeszmérőkkel, viszont a termelési érték 1928-ban csak 162 000 pengőt ért el. Hasonlóan nem volt gazdaságos a gázmérő órákkal foglalkozni, mert a Gázgyár önellátásra rendezkedett be. Egyébként is öt magyar cég termelte még e cikket kisebb-nagyobb mennyiségben.⁴⁰⁶ Ezen időszakban a Lámpagyár

termelvényei között megtaláljuk a vagonlámpákat, mintegy 350 000 P értékben. Értékesítése csekély számban bár, a jugoszláviai piacokon is megfigyelhető.

1927-ben a Lámpagyárban 1300-an dolgoztak. Ebből 81 kereskedelmi, 62 üzemi tisztviselő volt. Így minden 9 munkásra 1 tisztviselő jutott.

Az árukészlet 1929 végén 2 707 000 pengőről 3 370 000 P-re emelkedett. 1928-ra a piacok felvevőképessége tovább csökkent, így az üzleti forgalmat csak nagy erőfeszítéssel lehetett az előző év szintjén tartani.⁴⁰⁷ A gazdasági helyzet a külföldi piacokon ebben az évben az árakra még nem hatott igazán ki, ami elsősorban a kiváló minőségnek volt köszönhető.

1929-ben az üzleti év ismét kedvezőtlenül zárult. A munkaslétszám 1300 főről 1100-ra csökkent, de a tisztviselők száma változatlan maradt. Így az egyik oldalról a forgalom csökkenése, a másik oldalról a költségek 1/4 millióval való emelkedése vált jellemzővé.

A Lámpagyár gazdasági életében jelentkező változásokat tükrözi az alábbi összeállításunk is, ezekben kifejezve.

<i>I. oszt.</i>	1928	1929	1930	1931
Petróleumlámpák és égők	1 622	1 389	1 065	779
Csillárok	1 135	930	754	680
Vagonvilágítás	310	186	248	91
Mérőeszközök	372	460	334	381
Öntvények	235	248	300	373
Összesen:	3 674	3 213	2 701	2 304
<i>II. oszt.</i>				
Zománckádák	623	803	1 464	1 122
Zománcedények	2 674	1 951	610	639
Összesen:	3 297	2 754	2 074	1 761 P.
Az I. és II. osztály együtt:	6 971	5 967	4 775	4 065
Belföldi forgalom:	5 138	4 202	3 440	3 072
Külföldi forgalom:	1 833	1 765	1 335	993 P.

A számadatok tükrözik, hogy a veszteség meghaladta az egymilliót. És ott, ahol a bevétel növekedett, mint a zománckádák esetében, valójában veszteség keletkezett, mert a némi emelkedést a nagy beruházások eredményezték.⁴⁰⁸ 1930-ban az általános válság hatására a forgalom 15–20 %-kal esett vissza. Ugyancsak 20% körül mozgott az árlemorzsolódás, míg a rezi

állandó maradt. Ebben az esztendőben a gyári veszteség 70%-át a zománcgyár okozta.

1930 júniusában a gyár helyzetéről bizalmas jelentés készült, amely megállapította, hogy a kedvezőtlen üzletmenet oka, a gazdasági viszonyokon túlmenően, a vállalat vezetésének gyengeségeiben keresendő. "Végeredményben tehát elodázhatatlan, hogy a bank részéről megfelelő, de minden esetre kellő energiával rendelkező egyén delegáltassék a vállalathoz."⁴⁰⁹ December 31-én készült összesítésben a dolgozók száma 844-re csökkent. Ebből 688 munkás, 156 fő alkalmazott kategóriába tartozott. A kapacitás alakulása 1925 és 1931 között:

1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
35%	33%	42%	41%	33%	25%	24%

Gyártási forgalom, ezekben kifejezve:

3 451	3 342	4 141	4 155	3 310	2 547	1 200
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Eladási forgalom:

4 680	5 360	6 770	6 921	5 967	4 775	1 885
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Export forgalom:

1 062	949	1 403	1 817	1 763	1 335	472
-------	-----	-------	-------	-------	-------	-----

Az üzem 17 213 □-ön feküdt, saját erőteppel és 500 munkagéppel rendelkezett.

A Lámpagyár vesztesége 1931-ben 264 000 pengő volt, annak ellenére, hogy bizonyos modernizálási folyamatok után a selejt 15%-ról 5%-ra szűkült. A veszteség oka ismét a forgalommal magyarázható, amely Magyarországon 11%-kal, míg külföldön 24%-kal hanyatlott. Ez a helyzet hozzávetőlegesen az egész ipar területére és az iparcikkek árának alakulására érvényes volt. A magyar ipar termelése általánosságban 25%-kal, a nehézipar mindössze 3,4%-kal csökkent. A Lámpagyárra is jellemző volt, hogy először az iparcikkek ára esett, s ezt követte a termelés visszaesése. Megközelítőleg a mélypont 1932-ben következett be, amikor Magyarországon 672 gyár beszüntette termelését, a működő üzemek pedig 60%-osan használták ki kapacitásukat.⁴¹⁰

A Lámpagyárban 1931-ben már csak 680 munkás dolgozott. A törzsgyárban 430 fő, míg a zománcüzemben 250. Szeptember 27-én a zománc-

gyár a munkaidőt heti három napra csökkentette, de a további munkáse-
bocsájtást elkerülte, mert a jól képzett szakmunkásokat menteni igyekezett.

A gondok sűrűsödtek a hazai és külföldi piacokon egyaránt. A nagy-
kiviteli petróleumlámpák piacai, mint a Balkán, Lengyelország, Levante,
Olaszország, Észak-Afrika, Irak, India a konkurrencia és a gazdasági helyzet
miatt vagy elvesztek, vagy 20%-os árengedményt igényeltek. Ez utóbbi eset-
ben a kivitelt fokozni lehetett. Azonban a választék előállításí ára túl magas
volt, s így alapkérdéssé lett, hogy a típusok számát csökkenteni kell száza,
és a műhelymunka helyett a tömeggyártást kell forszírozni.

A másik nagy kiviteli áru a villamos világítótestek voltak. Ausztria,
Németország, Levante, Észak-Afrika kivételével Európa piacai készen álltak
ezeket befogadni, de az épülő helyi üzemek nagy távlatokat, reményeket nem
nyújtottak. E cikk területén a gondokat növelte, hogy a Lámpaárugyár a
csillárokhoz szükséges üvegárut Németországból és Csehszlovákiából volt
kénytelen magas áron beszerezni.⁴¹¹

A harmadik gyártmány a zománcozott fürdőkad és egyéb higiénikus
cikk volt. Csehszlovákia és Németország árversenye, a magas csomagolási ár,
a távolsági kihatás és nem utolsósorban a bizalmatlanság a magyar lemez-
kádakkal szemben, a versenyt kilátástalanná tette. Jellemző, hogy a gyár
ezeken a piacokon 30–35%-kal olcsóbb eladási árakkal találkozott. Az üzleti
évet értékelő jelentés is elsősorban nem a hasznot, hanem a gyár átszervezését
tartotta eredménynek. ”. . . A Lámpagyárnál igen nagyméretű, mintegy
500 000 P összegű költségmegtakarítás vitetett keresztül . . .”⁴¹²

1932-ben a veszteség tovább növekedett, s elérte a 611 000 P-t.
Ebben kimondottan nagy szerepe volt a Györffy-Wolf Fémárugyár Rt.-al
való egyesülésnek, amelyet a közgyűlés az üzletkör kibővítésének reményében
május 31-én hagyott jóvá.⁴¹³ A fúzióval együttjáró részvényvásárlások, köl-
tözködés, műszaki kísérletek, szabadalmakra kifizetett összegek tetézték azt
a veszteséget, amely a Magyar Zománcáru Elárusító Rt. likvidálásával kapcso-
latban jelentkezett. Ezek a kiadások a veszteség rovaton kerültek kimutatás-
ra ugyan, de mint a találmányok esetében is láthatjuk később, a befektetések
egy része jól jövedelmezett. Példaképpen említhetjük meg a Weszycki féle
kézigránátot, amelynek tulajdon- és gyártási jogának eladása ügyében a
tárgyalások a Honvédelmi Minisztériummal már 1931-ben megkezdődtek.
A külföldi szállítások éveken keresztül nagy hasznot biztosítottak. Különö-
sen Kína, Anglia, Bulgária, Svájc, Guatemala, Honduras, Mexikó, Nicaragua
hadserege érdeklődött e találmány iránt.⁴¹⁴

1932-ben Lengyelország és Jugoszlávia piacain, ezen államok rendel-
kezéseinek következtében további csökkenés figyelhető meg. Valamelyest,

50 000 P értékben növekedett a kivitel Romániába, 25 000 P értékben Franciaországba. A legnagyobb haszon, 100 000 P Törökországban volt, de a devizarendelkezések a helyzetet itt is kilátástalanná tették.

A Zománc Unió 1932. december 31-én feloszlott. Négy és fél évi működése alatt vagyona elfogyott. Ennek ellenére a gyár forgalma 42%-kal nőtt, vagyis az 1931-es 3 643 000 P-ről 5 182 000 P-re emelkedett, mégis az üzletév 463 000 P veszteséggel zárult.

1933-ban a termelési mutatók kezdtek megváltozni. Az összesítéseket és főleg a nyereségkimutatásokat nem lehet azonban kritika nélkül elfogadni, mert a gyár az állami támogatás reményében a számadatokat – a többi céghez hasonlóan – meghamisította.

1933-ban újabb megegyezés született az R. Ditmar Gebrüder A.G. bécsi céggel, amely valójában felújítása volt az 1928. június 15-én létesült egyezménynek. A "Petroleum Brenner Vertriebs G.m.b.H. Wien" elnevezésű vállalkozás 20 000 schillinges alaptőkével létesült, amelybe Magyarország 6000 schillinggel szállt be.

1. R. Ditmar Gebr. Brüner, Wien	46,63%
2. Lampart, Budapest	31,11%
3. Thiel et Bardenhauer, Ruhla	17,21%
4. Hugo Schneider A.G, Leipzig	5,05%
Összesen:	100,00%

A kartell megállapodás nagyon zavarta a Figli di Giovanni Aimone, Bielaban működő olasz céget. Kénytelenek voltak utóbb megegyezni az olasz vállalattal, hogy az Olaszországon belül marad árujával, de a Ditmar és Lampart köteles átvenni 420 000 darab égőt 60, illetve 40%-os arányban.⁴¹⁵

1933 novemberében a Lampart részt vett Bécsben az export zománc-edény konferencián, amelyhez magyar részről a budafoki gyár is csatlakozott, bár a két gyár között 2% eladási árva volt. A megállapodás Bulgária, Görög-, Törökország Ciprus, Egyiptom, Szudán, Palesztina és Szíria területére vonatkozott.⁴¹⁶ Az iparban beállt változásokat tükrözi, hogy a gyár bekapcsolódott egy kádzománczó mű létesítésébe,⁴¹⁷ izzólámpagyár alapításába.⁴¹⁸ Franciaországban ez évben kezdte meg működését a zománcozott acéllemez gyár⁴¹⁹ és a kád-eladási iroda.⁴²⁰

A piac felvevőképessége tehát – üzleti jelentés szerint különösen Magyarországon – határozottan javult. Itt is elsősorban azért, hogy a "vegyeskereskedés jellegét" fokozták.⁴²¹

A gyár vezetése az évet reálisan értékelte, amikor megállapította, hogy ". . . az utódállamokban részben a behozatali korlátozások, részben a belföldi fejlődő ipar, s ennek vámvédelme egyes cikkeinkben üzleti lehetőségeinket gyengítette, ezzel szemben az időközben megszervezett új piacokon eredményesen működünk, s így exportforgalmunkat az előző év színvonalán sikerült megtartani."⁴²²

A termelésben és fejlődésben beállt változásokat az alábbi táblázat is jól érzékelteti.⁴²³

Termelvény	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Petróleumlámpa	1 608 000	1 390 000	1 064 000	779 000	617 000	553 000
Export	1 137 000	909 000	641 000	616 000	401 000	288 000
Vasöntvények	203 000	220 000	203 000	168 000	188 000	132 000
Export	—	—	—	—	—	—
Csillárok	1 107 000	929 000	754 000	675 000	599 000	512 000
Export	314 000	332 000	260 000	130 000	75 000	19 000
Vagonvilágítási felszerelés	311 000	187 000	248 000	91 000	27 000	96 000
Export	22 000	32 000	15 000	—	8 000	22 000
Gázmérő és gejzír	15 000	108 000	151 000	190 000	192 000	268 000
Export	—	1 000	1 000	1 000	—	6 000
Szeszmérők	162 000	87 000	57 000	29 000	34 000	43 000
Export	—	—	7 000	—	14 000	20 000
Vízmérők	195 000	264 000	125 000	162 000	134 000	125 000
Export	—	10 000	12 000	18 000	—	15 000
Vegyes árucikkek	32 000	29 000	96 000	85 000	88 000	121 000
Export	—	—	—	—	2 000	1 000
K.C.	—	—	—	120 000	—	112 000
Zománcédenyek	2 666 000	1 932 000	1 450 000	1 095 000	988 000	2 213 000
Export	22 000	97 000	70 000	15 000	172 000	226 000
Kádak	644 000	826 000	624 000	639 000	636 000	910 000
Export	322 000	282 000	328 000	312 000	322 000	246 000
Gyórfly-Wolf kiárusítás	—	—	—	—	90 000	87 000
Összesen	6 943 000	5 972 000	4 772 000	4 033 000	3 643 000	5 182 000
Belföldi forgalom	5 126 000	4 209 000	3 438 000	3 041 000	2 648 000	4 339 000
%	73	70	72	75	73	84
Külföldi forgalom	1 817 000	1 763 000	1 334 000	992 000	995 000	843 000
%	27	30	28	25	27	16

Amíg 1933-ban az export nettó értéke 838 000 P volt, 1934-ben ez az összeg 1 344 000 P, az emelkedés tehát 62%-os. Ugyanakkor a bttó haszonkulcs a 29,5%-ról 15,5%-ra csökkent. Szerepe volt ebben annak, hogy a gyáron belül a csillárosztály ez évben filléres áron szabadult meg a divatból kiment cikkeitől. Így a nagy forgalom ellenére nyereséget nem könyvelhetett el. Lépéseket tett ugyanakkor a veszteséggel működő lerakatok, áruházak átadására. Megszabadultak a Rákóczi úti, Erzsébet körüti üzlettől és a Vörösmarty téri bemutatótermet is felosztották, hogy annak kis részét megtartva az itt mutatkozó nagy veszteséget 50 000 P-re csökkentették.⁴²⁴

1934-ben a kapcsolatokat szeretnék kiterjeszteni Oroszországra is. "Amint az újságokból értesülni méltóztatott, a magyar-orosz kereskedelmi szerződést megkötötték. Miután Igazgató úr jól beszél oroszul – írja a vállalat egyik kulcsembere a vezérigazgatónak –, mindjárt arra gondoltam, hogy talán érdemes volna egy kis moszkvai utazást a párizsi üzletek befejezése után tervbevenni."⁴²⁵ Ismét útnak indítottak egy küldöttséget Indiába a kilátásba helyezett 100 000 P-s üzlet megkötésére. Megállapodást írtak alá Levante, Észak-Afrika, Brit-India, Ceylon, Szingapur területére. Továbbfejlesztették az 1933-ban sikerrel gyártott "cirkulációs kályhát", amely a vízvezeték nélküli fürdőszoba létrehozásának előfeltétele volt. Már 1933-ban megszervezték a "Farágó-Lampart Kádrészlet és Csereakció" céget, amely 1935-ben működését beszüntette, mivel a konkurencia a Lámpagyár tevékenységét "Ügynöksereg hajótörése a Lampart cirkulációs fürdőkádjában" címmel, mint botrányos és inkorrekt üzletszerzést közzétett.⁴²⁶ Kétségtelen, hogy a Lámpagyár a piacot az egész országra kiterjedően óramű pontossággal organizálta, s másfél év alatt a kereskedelmi törvényeket és kartellmegállapodásokat kijátszva 15 000 darab kádat értékesített és 2,5 milliót forgalmazott.⁴²⁷

A mondottakból kitűnik, hogy 1934-ben a megelőző évhez viszonyítva a helyzet nem sokat változott. A verseny úgy a hazai, mint az export piacokon kiéleződött, ami különösen a zománcedény cikkek árának nagyarányú zuhanásához vezetett.⁴²⁸ A gyár osztalékot ez évben nem fizetett.⁴²⁹ A vezetők levéllel fordultak a Hitelbank Igazgatóságához, amelyben feltárják, hogy az áruhitelezőkkel szemben fizetéseképtelenek, vagy csak nagy késéssel tudnak kötelezettségeiknek eleget tenni. ". . . saját erőnkől rendbejönni nem tudunk, és ma már elkerülhetetlen – 1934. május 24. Megjegyzés tőlem T.F. –, hogy segítségért igen tisztelt Igazgató Úrhoz ne forduljunk."⁴³⁰

1935-ben a gyár vezérigazgatója, dr. Dammang András⁴³¹ részt vett az Európai Zománcipari Egyesülés alapító ülésén,⁴³² s ezzel kapcsolatban a sajtó egyre többet foglalkozott a gyár racionalizálási terveivel.⁴³³ Ezek között

szerepelt a nagyobb átállás, amelynek irányvonalát a Honvédelmi Minisztérium határozta meg.

Természetesen a HM elgondolásait nem lehet az európai általános helyzetből kiragadva értékelni. A háttérben az események mozgatói 1930-tól azok a katonai fejlemények, amelyek a második világháború előjátékának is tekinthetők. Németország megszállta a Rajna vidéket. Japán Ázsiában, Olaszország Afrikában viselt háborút. Magyarországon a fegyverkezés egyik legnagyobb akadálya a trianoni békeszerződés volt, amelynek értelmében hazánk pénzügyileg és katonailag megfigyelés alatt állt. Az ellenőrök a szerződés betartását formálisan megkövetelték, valójában ennek kijátszását elnézték, mert egy erős magyar katonai bázis háborús koncepciójukkal nem ellenkezett. Így válhatott már 1928 és 1931 között a Weiss Manfréd hadiszállítóvá és nyerhetett különböző katonai berendezésekre monopóliumot. Lényegében ezek a gyárak – köztük a Fegyvergyár, a Magyar Vagon és Gépgyár, Vadásztölténygyár – közvetlenül a külföldi megrendelések kielégítését szolgálták, amelyet a HM szorgalmazott”. . . hiszen a külföldi hadiszállítások a magyar hadiipar kapacitás burkolt kiépítését segíthették elő, már abban az időszakban, amikor erre a magyar hadianyag-megrendelések még nem adtak volna lehetőséget.”⁴³⁴

Hitler uralomra jutása, Olaszország pozíciójának gyengülése eredményezte 1934 tavaszán, hogy Mussolini javaslatára tárgyalások indultak Olaszország, Ausztria és Magyarország között egy hármes egyezmény megkötésére, amelyet a Pesti Tőzsde is értékelt: ”A gazdasági tömörülés kétségkívül kifejezésre juttatja, hogy Közép-Európában olasz vezetés alatt a gazdasági érdekszálak kapcsolataival *politikai alakulat* jegecesedik ki, amely *alkalmas átvenni a régi monarchia erejét és funkcióját.*”⁴³⁵ Gömbös ugyanakkor igyekezett a hitleri Németország barátságát is elnyerni, valamint az olasz-német ellentétet megszüntetni, mivel az a versaillesi szerződésekhez ragaszkodó Franciaországnak kedvezett.⁴³⁶

A háborús jellegű konjunktúra lehetővé tette az ipari termelés kibővítését. Megnövekedett az ipar gépi bázisa, az erőgépek és villamos motorok löereje.

1935 októberében a Lámpagyár már egészen nyíltan beszélt terveiről. Az üzem ”. . . igen fontos közérdekű üzemkibővítésre határozta el magát. Az új üzemágak felvétele a magyar kir. Kormánnyal létesített megállapodás alapján történik.”⁴³⁷ Erre a célra igénybe kívántak venni kb. 2 millió márkát. Ezzel kapcsolatban érintve volt a Fegyvergyár is, mert a megegyezés ”. . . a Hitelbank által patronizált Fegyver- és Gépgyár r.t. szállításaira és e társaság

részéről a Kincstárral szemben fennálló igen jelentékeny követelése rendezésére is kiterjed.” A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Fegyvergyár a Kincstárral szemben mintegy 2 millió pengőt meghaladó engedményt volt kénytelen tenni, ami az egyéb fegyvergyári leírásokkal együtt 3 milliós veszteséget eredményezett. Ennek nagy része volt abban, hogy a már jelzett fegyvergyári veszteség 1934-ben 5 845 945 P-re emelkedett.

Az első nagyobb katonai megrendelés lehetőségével a Lámpagyár igazgatója egy külön jelentésben foglalkozott. Ebből kitűnik, hogy az 1933 M. tüzérségi löszérhüvelyekből a 7,5 cm-esek és 8 cm-esek, míg az 1929 M.-ből a 8 cm-esek és 10,5 cm-esek gyártására tértek át. Az 1933 M. lövegtöltényekből (Kartusche) a 7,5 cm és 8 cm, míg az 1929 M.-ből a 8 cm és 10 cm nagyságúak képezték a tárgyalás alapját. De a gyártásból nem maradt ki a tüzérségi gyűjtők és csappantyúcsavarok készítése sem. Az előzetes megbeszélések szerint az évi megrendelés a 3 millió pengőt elérte, amely azonban mintegy 600 000 P investíciót kívánt.⁴³⁸ A cél érdekében Dammang Németországba utazott, hogy a gránátgyártás zavartalanságát új gépek vásárlásával biztosítsa. Útjáról október 2-án számolt be az igazgatóságnak.

Az elért eredmények azonban nem biztosították a gyár számára a válságból való kilábolást. A belső életet pedig ebben a helyzetben jobban megszervezni már nem igen lehetett. Különösen eladási részlege látszott jól felépítettnek, amely speciális hálózatot tartott fenn piackutatásra és a külföldi szabadalmak megszerzésére.⁴³⁹ Ennek ellenére ”Az 1935. év első három és fél hónapjában a csillár-szakma katasztrófálisan visszaesett, viszonyítva az előző év ugyanezen hónapjaihoz.”⁴⁴⁰

1935 áprilisában már egyre konkrétan vetődött fel a Lámpagyárnál is a fúzió gondolata. Nem volt azonban még tisztázva ekkor, hogy kivel, vagy kikkel történik ez, s mikor.⁴⁴¹ 1935. november 15-én tartott rendkívüli közgyűlésen a kikristályosodott álláspontot, amely valójában a Hitelbank álláspontja volt, megfogalmazták. ”Minthogy egyrésről saját telepünkön az eredményes működéshez szükséges üzembovítések nem végezhetők el, másrésről a kedvezőbb üzleteredmény eléréséhez a regie-terheknek előnyösebb megoszlása kívánatos, legkedvezőbb megoldás gyanánt vállalatunknak más rokonvállalattal való egyesülése kínálkozott. Amidőn a t. Közgyűlésnek javasoljuk, hogy a fenti okokból mondja ki az egyesülést a Fegyver- és Gépgyár R.t.-gal, mellyel erre nézve előzetes megállapodást létesítettünk, jelenthetjük a t. Részvényeseknek, hogy az új alakulatban társaságunk üzletkörének továbbvitele biztosítva van, és így tulajdonképpen üzemünk működése az új keretekben is folytatódik, ezenkívül pedig lehetőség nyílik arra, hogy üzletkörünket újabb üzletágakkal is kiegészítsük.”⁴⁴²

Fúziós elképzelések

1935. június 30-án a Pénzügyminisztérium elismert a Fegyvergyár
tőkeköveteléseiből a HM-től 3 850 881 P-t,
a kamat igényéből viszont csak 914 583 P-t.

Összesen tehát 4 765 464 P-t,
amelynek tőke részéből a HM által kifizetett 726 000 P-t levonták, s így a tartozás 3 124 881 P-re csökkent. A FÉG számlázása szerint 2 265 109 P nem került elszámolásra. A Pénzügy ígéretet tett viszont arra, hogy amennyiben a Fegyvergyár tudomásul veszi az általa követelt, de senki által soha el nem ismert összeg leírását, 1 600 000 P-t azonnal átutal, és a hátralevő részt 3 egyenlő részben 1938. június 30-ig kiegyenlíti.

Mint korábbiakban már említettük, a HM és a Fegyvergyár között 1932. április 19-én szerződés jött létre, amely meghatározta a HM fizetési módozatait. Ezt a HM nem tartotta be, ezért 1933. április 1-én újabb szerződést kötöttek.⁴⁴³ A kamatigényt a Fegyvergyár itt is fenntartotta, de belement, hogy a HM a törlesztéseket 100 000 P-s részletekre mérsékelje. Az így keletkező újabb kamatok nagyságát az Országos Hitelügyi Tanács 8%-ban állapította meg.

A pénzügyi kérdések megoldatlanságában alapvetően volt érintve a Hitelbank, annál is inkább, mert az érdekkörébe tartozó gyárak nagy részénél a termelési kapacitás növekedése ellenére a fejlődés üteme nem volt kielégítő. Az éveken keresztül tartó kedvezőtlen üzletmenet készítette a Hitelbankot arra, hogy a vállalatok helyzetének megjavítása érdekében bizonyos rendszabályokat fogantosszon és többek között felvesse a Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttlewort magyar gépgyári művek Rt. — közismertebb nevén Hofherrgyár — a Magyar Fegyver- és Gépgyár Rt. és a Magyar Fém és Lámpagyár Rt. fúzióját.⁴⁴⁴

A tervezet előkészítésére felkérték Damming Andrást, a Lámpagyár vezérigazgatóját, aki a Hitelbank érdekkörébe tartozó gép- és fémipari vállalatokat megvizsgálta. Érdeklődésének középpontjában az említett három gyár állt, de mondanivalóját a Fegyvergyár és a Lámpagyár fúziójára összpontosította, mert a műszakilag rendkívül képzett szakember ebben látta a legnagyobb lehetőségeket.

Damming három nagyobb jelentést készített, amelyek közül az 1935. július 2-án kelt a legfontosabb, mert kilépett az elméletből és gyakorlati megoldásokat javasolt. A beadott anyag kész tanulmány. Alapvető szakismeretekről tett benne tanúbizonyoságot, amikor megállapította, hogy a

Lámpagyár régi gyárát a Fegyvergyárba kell áthelyezni, míg a zománcgyár a helyén maradna. Elgondolása szerint ugyancsak átkerülne a Soroksári útra a Lámpagyár Kereskedelmi Igazgatósága is. A fúzió lényegét új üzemágak bevezetésében látta, s ezért javaslatot tett egy hengermű, csőgyár, tüzéségi gránátrészleg és egy vidéken felállítandó alumínium kohó megszervezésére. Ezek mellett nagy szerepet kapott elgondolásában az üzemek racionalizálása, amellyel a költségek apasztását kívánta megoldani, különösen a Fegyvergyárban. Mintegy 940 000 P megtakarítást tervezett a két gyárnál, amelyből a Lámpagyár 80 000 pengővel, míg a Fegyvergyár 860 000 P-vel volt érintve. Az utóbbi esetben úgy vélte, hogy az üzemi és üzleti költségeknél 735 000 pengő, míg a gyártásra kerülő gyalogsági puskáknál 125 000 P költségmegtakarítás érhető el, elsősorban a munkabéreken keresztül. Felhívta a figyelmet arra, hogy ezek egyesítés nélkül is keresztülvihetők, ha "... a Fegyvergyár vezetőségének felfogása gyökeresen revízió alá vétetnék, vagy a vezetőség mai összetételében megfelelő változás állna be."⁴⁴⁵

Dammang a korábbiakban már ismertetett Loewe féle vizsgálati eredményre és javaslatra célozva⁴⁴⁶ azt is hangsúlyozta, s érvét a Hitelbank el is fogadta, hogy fúzió esetén sem jöhet pillantnyilag számításba a Fegyvergyárnál az új gépsorok beállítása, mert a 3–4 milliós beruházás az évi 15 000 darabos megrendelés mellett csak 150 000 P megtakarítást jelentene, ami viszont az évi amortizációt és kamatot sem biztosítja. Figyelmet kelt, de valójában megdöbbenő jelentésének az a része, amelyben kijelentette, hogy ha a Honvédelmi Kormány *az alkatrészek cserélhetőségét* (kiemelés tőlem: T.F.) kiköti, akkor is 1 500 000 P beruházásra lesz szükség, de ennek amortizációja és kamatszolgálata sem lenne megoldva.⁴⁴⁷

A két gyár helyzetének felmérésére 1934. december 31-et figyelembe véve hipotetikus egyesített mérleget állítottak fel.

	Fegyvergyár	Lámpagyár	Összesen:
<i>Álló vagyon:</i>	3 741 000	3 011 000	6 752 000
<i>Forgó vagyon:</i>	16 517 000	5 839 000	22 356 000
<i>Összesítve:</i>	20 258 000 P	8 850 000 P	29 108 000 P

Ezek az adatok a valóságnak megfeleltek, és már az értékcsökkenést is magukban foglalták. A tőke kimutatásánál azonban a számadatok módosulására fel kell hívni a figyelmet.

Saját tőke	9 461 000	1 800 000	11 261 000
Értékhelyesbítés és veszteség leírása után	1 981 000	1 798 000	3 779 000 P

vagyis, amíg a Fegyvergyárnál a csökkenés 7 480 000 P, addig a Lámpagyárnál csak 2000 P.

Idegen tőke, zömében a hitelezők	18 277 000	7 052 000	24 329 000 P
Saját tőke és idegen tőke együtt			29 108 000 P

Néhány rovat kivetítve az alábbiak szerint alakult:

Részvénytőke	1 440 000	3 000 000	4 440 000
Tőketartalék		4 538 000	4 538 000
Tartalékalap	360 000	273 000	633 000
Titkos tartalék		1 650 000	1 650 000
Hitelezők	5 153 000	17 463 000	22 616 000 P
Az egyesített vállalat saját tőkéje így összesen:			3 779 000 P,

ami az 1934. évi állapotoknak felelt meg, ugyanis 1935-ben újabb veszteségek jelentkeztek mindkét cégnél. Ugyancsak nincs benne az áttelepüléssel járó értékcsökkenés, amely valójában nem jelentett nagy összeget, mert a lámpagyári gépek összértéke a 3–400 000 P értéket nem haladta meg. Az előzetes tervezések szerint az átköltözés kiadásai el fogják érni az 500 000 P-t. További szám-módosításokat eredményez a két gyár nyugdíjpénztáránál jelentkező tőkehiány, amely a Lámpagyárat 100 000 P értékben, míg a Fegyvergyárat 2,6 millióval érinti. Közvetlenül a fúzió előtt még kétséges volt, hogy az adósoktól a 13 millióból mi térül meg. Nem szabad számításán kívül hagyni az anyagi kihatásokat sem – mint a leépítési költségek és peres kiadások –, amelyek a gyakorlat szerint az ilyen nagy arányú rendcsinálásnál természetesen adódnak. Előrevetette árnyékát, hogy a felsoroltakra a könyv szerint kimutatott 3 779 000 P saját tőke kevés lesz.⁴⁴⁸

Dammang feltevése szerint – a korábbi termelési adatokat figyelembe véve – az egyesített vállalat egy ideig jelentékeny veszteséggel fog dolgozni, nem keresi meg az értékcsökkenési leírást és a nagy kamatterhek, sőt a rezsiből is csaknem egymillió P fedezetlen marad. Amennyiben a forgalom 1935-ben 25%-kal csökken, fennáll annak a lehetősége, hogy a veszteségek felémészthetik a megmaradt tiszta vagyonállagot is. Kérdésként felvetődött, hogy a kilátásba vett új üzemágak bevezetése a szükséges beruházások amortizációjának és kamatszolgáltatának levonása után milyen mértékben tudnák az

egyesült vállalat jövedelmezőségét feljavítani. Természetesen súlyosbodnék a helyzet, ha a felsőbb szervek a vállalatot rákényszerítenék a fegyvergyártással kapcsolatos beruházások végrehajtására.

Dammang felmérése után számos kérdés nyitva maradt. Nem kristályosodott ki ugyanis, hogy érdemes-e bizonyos ágazatokat áttelepíteni, mint a Lámpagyár régi részét, vagy helyén hagyni, mint zománcművet, amelynek üzemeltetése nagy veszteséget okozott. Ennek egyik és egyben legfőbb oka a zománcárupiacon dúló árharc volt, amelyet a Lámpagyár egyenlőtlen eszközökkel volt kénytelen folytatni, minthogy termelvényei értékének mintegy 40%-át tevő lemezanyagot vásárolnia kellett, míg a legnagyobb versenyyár saját lemezgyártásra rendezkedett be.

A kérdés eldöntése nem volt egyszerű, mert egy üzemág megszüntetése súlyos "operációt" jelentett a vállalati területen, és nagy szakember elbocsájtást igényelt. A Hitelbank viszont kijelentette: "A fentiekbeni vázolt nehéz körülmények ellenére is e vállalatainkat fenntartani kívánjuk, hogy ezáltal az azokban nemcsak magángazdasági, hanem nemzetgazdasági szempontból rejlő értékeket megtarthassuk."⁴⁴⁹ A Hitelbank maga is látta, hogy egy egyszerű egyesítéssel a kérdés nem oldódik meg, mert a rezi csökkentése csak kis részét képezheti az eredményes működésnek. Feltétlenül biztosítani kell a foglalkoztatottságot és a versenyben a lehetőség szerinti egyenlő feltételeket. Ennek érdekében a korábbi években befektetett tőke mentésére a Hitelbank újabb és nem is kisméretű anyagi áldozatokra is hajlandónak mutatkozott.

Mint fentebb már említettük, az egyesített vállalatot alumíniumkohóval, fémhengerművel és hegesztettcső gyárral kívánták kiegészíteni. Ezek közül kétségtelen, hogy a legnagyobb jelentőséggel az alumíniumgyártás bírt volna, mert ez az egyetlen olyan hazai nyersanyag, amely uralmi helyzeténél fogva nagy fejlődés előtt állt. A már üzemben levő alumíniumgyáron kívül nemzetvédelmi szempontból is indokoltnak látták egy második gyár felállítását. A Hitelbank a miniszterelnöknek és a HM-nek benyújtott tervezetében utalt arra, hogy az egyesített gyár termelvényeinek jelentékeny részét az intézet érdekkörébe tartozó gépgyáraknál helyezné el. "Természetesen berendeznénk a gyárat a hazai és egyéb szükséglet ellátására is, és hajlandók vagyunk azokat az átalakításokat egyéb vállalatainknál is keresztülvinni, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy számos oly cikk, amely eddig rézből és egyéb importált fémből készült, a jövőben alumíniumból legyen előállítható. Ezt annál is inkább megtenni szándékozunk, minthogy tudomásunk szerint a magas Kormány tervebe vette, hogy az alumínium

használatát más, külföldről beszerzendő fémek helyébe bizonyos cikkekre vonatkozólag kötelezően kívánja előírni.”⁴⁵⁰

Az új alumíniumkohó felállítása már az előzetes tervek szerint is csak úgy válhatott kifizetődővé, ha az egyesült új cég biztosítékot kap arra, hogy rajta kívül új gyáralapításra engedélyt a kormány nem ad ki, s elnyeri ugyanazokat a kedvezményeket, mint amelyek megilletik a termelő gyárat, vagyis ”. . . az állami kedvezmények tekintetében kizárólagosság biztosított a már működő alumíniumkohó részére, és hogy ez a kohó az alumínium nyersanyagát képező timföld szállítására is kizárólagosságot biztosított magának.”⁴⁵¹

A kérdés másik oldala az, hogy a tervbe vett évi 1000 tonna alumínium gyártásához 25 millió kWó áramra volt szükség, ami a jövedelmezőség szempontjából döntő szerepet játszott. Ez időben viszont a magyarországi erőtelepek közül csak igen kevés rendelkezett olyan feleslegekkel, amelyek az alumíniumgyártás szempontjából tekintetbe jöhettek.⁴⁵² Említést érdemel e szempontból a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai telepe, amely megfelelő többletenergiát adhatott volna, viszont a vállalat csak nagyon magas áron volt hajlandó energiát szolgáltatni. A Hitelbank törekvése viszont az, hogy a Kincstár által beígért készpénz-szubvenció mellett 1 kW/ó ne emelkedjék 1,7 fillér fölé, ahogy ez a csepeli Weiss Manfréd esetében is látható.⁴⁵³ Hasonlóan nem jártak eredménnyel a Budapest székesfővárossal folytatott tárgyalások sem. Szóba jött még a Magyar Dunántúli Villamossági Rt., a pécsi szénbánya erőközpontja és a magyaróvári erőtelep is.⁴⁵⁴

A másik tervbe vett új ágazat a csőgyártás lett volna, amelyre nézve az egyesítést előkészítő szakaszban számos tervet dolgoztak ki. E tekintetben két lehetőség merült fel. A varrat nélküli, a belső nyomásra nagy ellenállást kifejtő csőfésések és a varratos csövek előállítás. Az utóbbiak ugyan kevésbé voltak keresettek, mégis a különböző szempontok mérlegelése után ezeknek gyártásterve került előtérbe. A beadott javaslat az autogén hegesztés előnyeit hangsúlyozta ki, annak ellenére, hogy az elektromos ívfénnyel előállított csövek alacsonyabb önköltséggel készültek. A fő kérdés természetesen ezúttal is az volt, hogy egyáltalán érdemes-e a csőgyártásra berendezkedni? Ugyanis a hazai gáz, vízcső igény évenként 250, míg a bútorcső megrendelés 20 vagon volt. 1935-ben a magyar ipar a varrat nélküli csőből 660, a varratosból 100 vagon termelt, az utóbbiból 50, míg az előbbiből 400 vagon szállítottak ki a külföldi piacokra. Ezzel szemben a Weiss Manfréd varrat nélküli csőkapacitása 1200 vagon, míg a Harmatta gyár hegesztett csövekből 200 vagon előállítására rendezkedett be.

A számadatok elárulják, hogy az egyesített gyár miért a hegesztett-cső gyártását forszírozta. Figyelembe kell itt venni természetesen azt is, hogy 1935-ben a nemzetközi csőkartell, amely a kovácsolt vascsövek ár- és versenyszonyait szabályozta, felbomlott, s így az európai gyárak a tengerentúli területekre szabad kezet nyertek. Európára egy laza megállapodás, az ún. "Heimatschutz" fennmaradt, melynek az volt a lényege, hogy az érdekelt gyárak egymás exportterületeit tiszteletben tartják. A szerződés abban a pillanatban érvényét veszítette, mihelyt egy tagállam területén új csőgyár létesült.

Az exportlehetőségek a hegesztett csövek esetében is csökkenőben voltak, ugyanis Ausztriában három hegesztett, Jugoszláviában és Romániában 1–1, míg Bulgáriában és Görögországban 2–2 általános csőgyár kezdte meg a termelést. Így az export számára tengeren túli lehetőségek maradtak, de a kartell felbomlása óta ezeken a piacokon az árak 40%-kal csökkentek. Ha a mondottakhoz hozzávesszük, hogy a csövek 30%-a horganyzottan került forgalomba, akkor a tervezett új létesítménynek még mintegy 20 000 P beinvészítésére lett volna szüksége, ami a gazdaságosságát eleve bizonytalanná tette.⁴⁵⁵

Bár az elmondottak a gondokat önmagukban is tükrözik, mégis utalnunk kell az ágazatok foglalkoztatottságára, ugyanis megfelelő megrendelések nélkül értelmetlenné válhatott a gyártás racionalizálása. A gazdasági helyzetből adódóan központi kérdéssé vált a közszállítás elnyerése, illetve, hogy az "... e téren mutatkozó egyenlőtlen helyzet legalább részben kiegyenlítették."⁴⁵⁶ Példaként Németországot állították a miniszter elé, ahol a közszállítások a vállalatok export tevékenységéhez igazodtak.

A kijelölt üzemek helyzetét felmérő szakértők, köztük a Hofherr vezérigazgatója, Erdős Jenő, kifejezetten hangsúlyozták, hogy nagyon veszélyes a jövőt a katonai megrendelésekre építeni kizárólagosan, vagyis feltétlenül meg kell osztani a rizikót. Természetesen erről csak akkor lehetett szó, amikor volt mit megosztani. Ugyanis még a HM is csak kódösen fogalmazott, és egyre késett a lőszerszerződés aláírása, pedig a Hitelbank még az egyesítés előtt a beruházásokhoz szükséges gépi berendezést külföldi cégeknél meg akarta rendelni. A cél érdekében ígéretet tettek arra, hogy a Fegyvergyárat karbantartják, lépéseket tesznek a modernizálás felé, sőt biztosítják az üzem teljes felkészültségi állapotát, de megpróbálták, hogy a HM felkészültségi díjat állapítson meg a Fegyvergyár részére. A Kincstár elvi kijelentéséről, miszerint egy méltányos összeggel hajlandó a Fegyvergyár régi mechanikai műhelyének konzerválásához hozzájárulni, nem kell foglalkoznunk, mert az ígéretések mögött megfelelő anyagi bázis 1935-ben még nem volt.⁴⁵⁷ Érdeemes azonban megvizsgálni röviden a beigért, 8 éven át tartó 15 000 darabos

megrendelést, amely évenként 1,5, összesen 12 milliót helyezett kilátásba. A szükséges gépi berendezés azonban, mint ezt Loewe is megállapította, legalább 3 millió pengőt, vagyis megközelítőleg a megrendelés 40%-át igényelte, ami önmagában azt bizonyítja, hogy az üzlet megkötése nem látszott igazán gazdaságosnak. A felújítást viszont nem lehetett elkerülni. Dammang, a kiszemelt új vezérigazgató úgy fogalmazta ezt meg: "... ha pld. egy fegyvernek előállítása 3000 munkaműveletet kíván, úgy ez ott 3000, egymás után következő menetben eszközöltetne."⁴⁵⁸ És hogy a csereszabatoság kérdésében is Loewenek igaza lehetett a hitelbanki jelentésből kiolvasható, mert amikor az évi 15 000 darabos puskamegrendelést készpénzfizetés mellett kérik, kihangsúlyozzák, hogy "... olymódon, hogy az alkatrész kicserélhetőség kérdésében a korábbi állapot tartassék fenn. Amennyiben a magas Hadügyi Kormány az üzem teljes modernizálását kívánná – ami által a kicserélhetőség kérdése is megoldható volna – tisztelettel kérnünk kell, hogy erre a célra vagy megfelelő rendelések útján az amortizációs lehetőséget megadni, vagy pedig az említett évi 15 000 puská árát úgy megállapítani kegyeskedjék, hogy által az új berendezés költségei törleszthetők legyenek."⁴⁵⁹

A Hitelbank kihangsúlyozta, hogy ezzel a racionalizálási programmal minden tekintetben a magas Kormány intencióinak és nemkülönben a felállított Iparügyi Minisztérium elgondolásainak felelnek meg.⁴⁶⁰

A racionalizálási tervek részét képezte a személyzeti kiadások egyharmadra való csökkentése. Ezzel kapcsolatban állapította meg Erdős, hogy a fegyvergyári jelentés szerint a gyártás minden pengőjére 237 fillér alkalmazotti rezsik esik. "Hát ez egyszerűen hajmeresztő, sőt tiszteletteljes véleményem szerint – bűnös mulasztás."⁴⁶¹ Ugyanakkor a Hofhermnél az eladás minden pengőjére 10 fillér, míg egy pengő gyártásra 18 fillér jut a Fegyvergyár 148 fillérjével szemben. Ezek az adatok a tennivalók sürgősségét és horderejét egyaránt igazolták.

A hármas fúzió gondolata

1935. július 13-án kelt szigorúan bizalmas jelentésből részletesen ismerkedhetünk meg a bővített, úgynevezett hármas fúzió tervével. Az együttes harmadik tagja Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth Rt., amely nemcsak vezetésében, de ügykezelésében is egyéni úton haladt. Törökországban, Jugoszláviában, Olaszországban és Franciaországban külön társaságokkal rendelkezett. Ezeket úgy tekintették, mintha a gyártól független cégek lennének.

Athénben és Madridban működő kirendeltségük viszont a vállalathoz szerve-
sen kapcsolódott, és forgalmuk ugrásszerűen emelkedő tendenciát mutatott.
1935-ben már növekedett a délafrikai, egyiptomi, ausztráliai és romániai piac
befogadóképessége, de az egyik legfőbb bázisa mégis Magyarország maradt.
Elgondolásaik szerint "... a gyártási volumen, amelyet itt nyerünk, orga-
nikus kihatással lesz az export felé irányuló gyártmányaink átalakulásaira,
versenyképességünk további biztosítására."⁴⁶² A gyár e téren még csak a kez-
deti lépéseket tette meg a válság után, hiszen a korábbi években kiharcolt pi-
cait 1929–1933 között nagyrészt át kellett engednie és ugyanakkor érzékeny
veszteségeket szenvedett el a különféle adásvételi tranzakciók következtében.
Gazdasági helyzetét tovább rontotta, hogy amíg a pénzintézetek a mezőgazda-
sági kinnlívőségeikkel kapcsolatban a Kincstártól valamelyest kártalanítást
nyertek, addig a mezőgazdasági gépgyárak gazdáknál jelentkező követeléseit
nem vették figyelembe.⁴⁶³

A hármas fúzió esetére a terveket Dammang műszaki igazgató állította
össze. Véleménye szerint összevonásra a lámpagyári szürkeöntöde kivételé-
vel más nem ad módot. Az öntödét, mint erről már a korábbiakban említést
tettünk, a Fegyvergyár-Lámpagyár kombináció esetére a Fegyvergyár telepére
kívánta áthelyezni, bár felvetődött az is, hogy a fuzionált gyár a lámpagyári
öntést a Hofherr telepen végeztesse el bér munka alakjában. Ez utóbbi meg-
oldás csak abban az esetben látszott kivitelezhetőnek, ha a Hofherr gyárral
a jogi fúzió valóban létrejön.⁴⁶⁴

Ezeket a terveket a Hofherr igazgatósága ellenezte. Ugyanis az öntö-
de a kohónak, mintáknak, homoknak, öntödei anyagoknak és nem utolsó-
sorban öntödei munkásoknak kérdése volt. A Lámpagyár öntödéjének fel-
szerelését a társulásra kijelölt cég értéktelennek tartotta, s így azokat átvenni
fúzió esetén sem lett volna hajlandó.⁴⁶⁵ Ugyancsak nem fogadta el a gyár
Dammang azon tervét sem, miszerint a Hofherr fémöntödéjét helyeznék át a
Fegyvergyárba. Ez a munka mechanizmusát lelassítaná, és ugyanakkor nem
nyernének vele alapterületet, mert a fémöntöde mindössze egy szoba nagy-
ságú helyiséget foglal el, amelyben 7 ember oldja meg a feladatokat.
"... nincs ezzel semmi különösebb elszámolás, vagy nehézség, de meg van az
az előny, hogy ott van a telepen és nem kell Kispest és Soroksári út között
jegyzekeket váltani 2–3 pengős apróság miatt."⁴⁶⁶

A fúziótól vár eredmény részben személyi kérdések függvénye volt.
Az alapkoncepció szerint a hármas egyesítés esetén az új gyárkomplexum
kereskedelmi vezetése a Hoffherr kereskedelmi osztályára nehezednék, amely
abban az időben figyelemreméltó eredményeket ért el a költségek apasztása,

a kinnlévőségek rendezése és a forgalom emelése terén. E tervek azonban nem adtak feleletet arra, hogy a fúzióval kapcsolatos, kiterjedt feladatok megoldására kellő időt és gondot tudna-e ez a vezetőség fordítani. Az aggály annál is indokoltabb volt, mert a Lámpagyár és Fegyvergyár üzletköre lényegesen eltért a Hofherr üzletkörtől. A beilleszkedés az új keretekbe – állapították meg – hosszú időt venne igénybe, amely nemcsak nehézségeket, de jelentékeny veszteségeket is okozna. Mivel a Hofherrnél tervezett 12 milliós forgalom és a nagyarányú rezsicsökkentés egyesítés esetén nem vihető keresztül, a Hofherrnek ”. . . csak particularis érdekeket tartva szem előtt – nem érdeke, nem lehet érdeke, hogy magához vonjon két olyan társaságot, amelyek vonszolása saját perspektíváját gyengíti, rontja.”⁴⁶⁷

Ilyen körülmények között vetődött fel a Hitelbank részére a jövedelmezőség, s az a veszély, hogy az egyesítés a különböző tranzakciók után a Hitelbank részesedésének arányát kedvezőtlenül befolyásolná. S hogy a mondottak mennyire reális veszélyként jelentkeztek, szolgáljon igazolásul az a mérleg, amelyet a Hitelbank állított fel pengőben kifejezve 1934. december 31-én.

Vagyon	Fegyver- és Lámpagyár	Hofherr, érték helyesbítés után	Összesen
Álló vagyon	6 752 000	4 384 000	11 136 000
Forgó vagyon			
Idegen tőke	29 108 000	21 410 000	50 518 000
Saját tőke	3 779 000	minusz 3 101 000	678 000

Itt szükséges megjegyezni, hogy a Fegyvergyárnál az értékhelyesbítés a veszteségből adódóan 7 482 000 P, míg a Hofherrnél 9 658 000 pengő volt.

A számadatokból kitűnik, hogy a saját tőkét a veszteség meg fogja haladni, ha az előrejelzett 1–2 000 000 P veszteség a három vállalatnál valósággá válik.

A legnagyobb gondot a részvények aránya okozta a Hitelbank számára, ugyanis a Hofherrnél 95%-kal volt érdekelve, s ezt az arányt szerették volna biztosítani. A részvénycseré arányát a Lámpagyárnál és a Fegyvergyárnál belérték szerint, míg a Hofherrnél a részvényérték alapján tervezték megállapítani. Az egyesítésre kijelölt két vállalat 68 800, egyenként 50 P névértékű részvényt birtokolt volna, míg a Hofherr részvényeinek száma 260 000 db 10 P-s volt, ami átszámítva 52 000 P névértékű részvénynek felelt meg. A fuzionált társaság részvényeinek száma ezzel elérné a 120 800 db-ot, amelyből a Hitelbank 87 296-tal rendelkezne, s így részvényeinek arányszáma 72,5%-ra csökkennék.

Mindezeket látva megállapították, hogy az egyesített vállalatok jövedelmezősége a fúzió révén lényegesen nem javulna, mert az elérhető megtakarítások a fúziótól függetlenek. Előnyt jelentene azonban a Hitelbank érdekköréhez tartozó vas- és gépipari vállalatok koncentrációja terén, ugyanis e vállalatok a piacokon nagyobb súllyal léphetnének fel, és egymás üzleti körét nem rontanák. Ezek az érvek a kitűzött nagy tervek megvalósításához kevésnek bizonyultak és így csak a Lámpagyár és a Fegyvergyár egyesítése maradt napirenden. A kérdés megoldásáig számos személyi és gazdasági, elsősorban üzletpolitikai feladatot kellett még megoldani.

Tranzakciók az egyesülést megelőző hónapokban

A Magyar Fegyvergyár és a Magyar Lámpaárugyár egyesítése 1935 júliusában legfelső szinten gyakorlatilag eldöntött volt. Nem volt még tisztázva július elején, hogy a Fegyvergyár olvasztja-e magába a Lámpaárugyárt, vagy fordítva. Az első variáció esetén 3 000 000 P értékű részvényt 2 millióra kívánták lebélyegezni, s az így nyert 40 000 db 50 P-s, összevont részvényből álló alaptőkét, vagyis 2 millió pengőt 36 000 db 50 pengős új részvény kibocsátásával, azaz 1 800 000 pengővel 3 800 000 P-re felmeleni. Ezután már csak a lámpagyári részvények 5:4 arányban történő beváltása maradt volna hátra.

Az egyesítés másik útját a belső vagyoni helyzet határozta meg. E terv szerint a Lámpagyár olvasztaná magába a Fegyvergyárt. Alaptőkéjét lehetőség szerint leszállítaná, majd felemelné úgy, hogy végül 28 800 db 50 pengős részvénye legyen, amely 1 440 000 P-nek felelne meg. Az ezzel szemben álló fegyvergyári részvények száma 60 000 db 3 millió pengő értékű 50 P-s részvény, így a névérték alapján egy fegyvergyári részvény 2,08 lámpagyári részvennyel lenne kicserélhető.

A harmadik megoldás a tőzsdei árfolyam alapján történnék. Itt a fegyvergyári részvények árfolyama 71,50 P, míg a lámpagyári 17 P-t tett ki. Lampartnál a tervezett tranzakció után ez 58,50-re menne fel, de így is 10 fegyvergyári részvennyel szemben csak 8 lámpagyári állna.

Hosszú tárgyalások után a Hitelbank érdekeit szem előtt tartva úgy döntött, hogy az első variációt fogadja el, sőt oly módon, hogy az új vállalat konszolidálása érdekében áldozatot hozva visszatérítéseket eszközöl még a fúzió előtt a Lámpagyárral szemben. Ezáltal a részvénycsere a Lámpagyár javára tolnának el, s így az egyesített gyárban is a Hitelbank nagyobb mértékben volna képviselve.⁴⁶⁸

1935. július 25-én feljegyzés készült a Hitelbankban Petneházy államtitkárral folytatott tárgyalásokról. E feljegyzésből kiderül, hogy a Hitelbank bejelentette hivatalosan is az egyesítési szándékot. Ez alkalommal Petneházy ajánlatot tett 3 millió pengő értékben pillanatgyújtó és 9 millió pengő értékű tüzérségi töltényhüvely rendelésre. Az utóbbit a Fegyvergyár még nem gyártotta, így előbb meg kellett felelnie a követelményeknek.

Ugyanakkor a HM nem tudott ígéretet tenni arra, hogy az évi 15 000 db-os megrendelést 1936-tól felemeli.⁴⁶⁹

Egy nappal korábban a kamatkérdés volt napirenden. A HM-ot Kézay őrnagy, Náray százados és Justhy ezredes képviselte, míg a Hitelbank részéről Perényi ügyvezető igazgató, a Fegyvergyár képviselőjében pedig Dammang volt jelen. Ezen a megbeszélésen a Kincstár kijelentette, hogy a fúzió és a távlati tervek ellenére a Fegyvergyárnak fenn kell tartania háború esetére a gyártási lehetőségét, de ugyanakkor eleget kell tennie a békebeli megrendeléseknek is. Ismételten vállalkozott arra, hogy nagyobb megrendeléseket fognak kiadni, de kérte, hogy a 2,4 milliós fegyvergyári követelést kamatmentesítsék. Kellő megértés esetén hajlandók a 9 milliós tüzérségi lőszerszerződést megkötni. Jakab Oszkár államtitkár foglalkozott a Fegyvergyár igényével és megállapította, hogy a FÉG 3 124 881 P tőke- és 914 583 P kamatigénye jogos, tehát a tartozás összesen 4 039 464 pengő. A Fegyvergyár azonban 2 265 109 P kamattal többet követelt. Jakab felajánlotta, hogy amennyiben a módosítást a Fegyvergyár tudomásul veszi, azonnal átutal 1 600 000 P-t, és a visszamaradó 2 400 000 P-t 12 és egynegyed évi részletben törleszteni le.⁴⁷⁰

1935. július 25-én a kamatkérdésben a tárgyalások folytatódtak, mivel a Fegyvergyár a HM álláspontját zsarolásnak tekintette. A megoldás kulcsa a Hitelbank kezében volt, amely hajlandónak mutatkozott engedményeket tenni új megrendelések elnyerése érdekében, de a Kincstár egyszeri szerződését nem érezte rekompenzációnak a veszteséggel szemben, annál is inkább, mert az új lehetőségek is tőkeáldozatot és újabb befektetést igényeltek.

A nagy nyilvánosság előtt a fúzióról továbbra is találgatások folytak. A Rima tárgyalását a Lámpagyárral úgy tekintették, hogy a 700 000 P értékű lámpagyári részvények vásárlási tervével a Rima "majorizálni" kívánja a Lámpagyárat. Ha nem így lenne, a Hitelbank kiegyenlitené a Lampart egymilliós tartozását, ami az alaptőke kötelező felemelésével 2 millió új kiadást jelentene. Azonban a Hitelbankról ". . . nem tételezhető fel – írják –, hogy évi négy és félmillió pengős veszteséghez még ilyen nagy összeget olyan könnyedén hozzáragasztana."⁴⁷¹

Augusztus 18-án a 8 órás újság a két vállalat egyesítését véglegesen elhatározottnak véli,⁴⁷² de a Vas- és Gépközlöny is azzal magyarázza a közgyűlések elhalasztását, hogy a fúzió jogi formába való öntése összességében meg-történhessék.⁴⁷³

Ilyen előzmények után realizálódott a Kincstárral a lőszerszerződés, amelynek vezérképviselője a Fegyvergyár részéről már a hadügyi szervekkel közismerten jó kapcsolatban álló Damming volt.

Az 1935. szeptember 6-án aláírt lőszerszerződés számos vitatott kérdésre igyekezett választ adni. A tárgyalásokon a Fegyvergyáron és a Lámpagyáron kívül a Magyar Általános Hitelbank is anyagi érdekeltségénél fogva jelen volt, de mint az egy feljegyzésből kitűnik, nem tartozott a szerződő felek közé.

A szerződés első fele foglalkozik a Fegyvergyár követelésével, s megállapítja, hogy az 1931 előtti szállítások után a HM még 147 418 pengővel tartozik. A HM ebből gyakorlatilag 141 000 P-t el is ismert, és kilátásba helyezte, hogy annak első részletét – 70 000 P-t – 60 napon belül átutalja.⁴⁷⁴

Az 1931 utáni, a gyárat is megrendítő kincstári adósság 4 350 000 P volt. A HM a bázis megerősítése érdekében vállalta, hogy az 1935. február 1. után folyósított 700 000 P-n kívül 1936 júniusáig havonként 100 000 P-t, majd július 1-től öt éven át havonként 41 666 pengőt befizet, s a maradék 150 000 P-t 1941. július 1-én egy összegben téríti. A megállapodás szerint a tartozás kamatmentes, amennyiben a HM a fizetéseket megfelelően eszközli. Továbbra is kérdéses maradt az új megrendelések kiegyenlítésének sorsa.

A Fegyvergyár, amely teljesen kiszolgáltatott helyzetben volt, ebbe az előnytelen megállapodásba az új megrendelések reményében, bár sok vita után, belement. Első lépésként a szerződés II. fejezetében "A Kincstár kötelezettséget vállalt arra, hogy a Fegyvergyártól – a gyártás és szállítás módjának részleteire vonatkozóan külön kiadandó rendelés szerint – 120 000 (:Egyszáz-húszezer:) darab 35 M. puskát rendel. Ez a mennyiség az 1936. évi július hó 1-én kezdődő és egymást követő 8 (:Nyolc:) költségvetési év alatt évi 15 000 (:Tizenötezer:) darabos részletekben lesz szállítandó. A puskák egységára szuronnal és hüvellyel együtt 94,— (:Kilencvennégy:) pengő."⁴⁷⁵

A szerződő felek megállapodtak abban, hogy amennyiben az évek folyamán az anyag és munkabérekben 20%-nál magasabb eltolódás lesz, a számlázásnál figyelembe veszik. A HM azonban kikötötte, hogy az árak emelkedése esetén a kifizetésre kerülő keret évente nem haladhatja meg az 1 410 000 P-t, s ennek megfelelően csökkenti az átvételre kerülő puskák számát. Viszont árcsökkenés esetén a különbözetet a gyár puskákban egyenlítheti ki.

A fúzió a Fegyvergyár és a Lámpagyár között ugyan még nem következett be, a szerződés megkötésénél ennek biztos tudatában tárgyaltak. A Kincstár kötelezettséget vállalt arra, hogy a Lámpagyártól mintegy 9 millió pengő értékben 7,5 cm és 10 cm kaliberű, korszerű tűzérési lőszer és lőszeralkatrészt rendel, amelynek szállítási határidejét 1937. március 1-ben jelölték meg. Megállapodtak abban, hogy az ellenérték három, évi 3 millió P részletben fog törlesztésre kerülni.⁴⁷⁶ Természetesen az áringadozást itt is – a puskákhöz hasonlóan – kikötötték.

Érdekes a szerződés IV. fejezete, mert a HM a már korábbiakban is említett ellenőrzési törekvése tükröződik benne. A felek megállapítják, hogy a Fegyvergyár puská-, géppuska- és pisztolygyártó üzemei teljesítőképességének alapját ezidő szerint "... 3537 db gépből álló berendezés képezi. A Fegyvergyár tudomásul veszi, hogy a mellékelt leltárban felsorolt gépek kicserélése csak a m.kir. honvédelmi miniszter hozzájárulásával történhetik."⁴⁷⁷

A megállapodásban a Fegyvergyár lényegében arra kötelezte magát, hogy a modernizálás irányába fejlődik. Ezt a HM a Fegyvergyárra bízta, akár egyes gépelemek, akár gépsorok cseréjéről volt szó, azonban általános érvényű követelésként rendelték el, hogy a folyamat lehetőleg emelje az üzem teljesítőképességét, de azt semmi esetre se csökkentse.⁴⁷⁸ Ezek az elvi kikötések a pusokák, géppusokák, valamint a korábbi megrendelések alapján szállítandó pisztolyok gyártására berendezkedett üzemsrészekre is vonatkoztak. A Kincstár törekvése arra irányult, hogy a gyár ne hivatkozhassek a fejlesztésből adódó nehézségekre és esetleg határidő módosítást ne kérjen.

A Fegyvergyár hátrányos helyzetét tükrözik a szerződés anyagi kihatásai is. A fejlesztés ugyanis kizárólagosan a Fegyvergyárat érinti; "... s annak költségeiből semmi sem hárítható át a Kincstárra." Ugyanakkor a Fegyvergyár hozzájárul ahhoz, hogy "... a fejlesztés irányában tett intézkedések tekintetében a m.kir. honvédelmi miniszter szakközgegei útján időnként tájékozdódjék."⁴⁷⁹

A HM igyekezett pontosan meghatározni a gyár minden részlegében a megoldásra váró feladatokat. A szeptember 6-án kelt szerződés megkötése előtt Bartha tábornok az egyesítés utánra kijelölt új vezetővel már szeptember 3-án tárgyalásokat folytatott a lőszerüzem kapacitása tárgyában.⁴⁸⁰ A szerződésben előírták, hogy a 7,5 cm-es és 8 cm-es kaliberű lövedékhüvelyek gyártásánál 8 óra alatt el kell érni az 1400 darabot, míg a 10 centriméteresek esetében ez a szám 1000-re módosul. A 7,5 cm-es és a 8 cm-es tábori, valamint a 10 cm-es kaliberű új töltényhüvely-gyártás teljesítőképességét 1400 db/24 órában határozták meg. Ugyanakkor a 7,5 cm, 8 cm, 10 cm-es régi hüvelyek fel-

újításának teljesítőképességét 2600 db/24 órában írták elő.⁴⁸¹ De részletes rendelkezés látott napvilágot a szerződésben a lövedékkészítés, csappantyú-csavar, a pillanatgyújtó-gyártás teljesítőképességére is.

A nagy program megvalósításának természetesen komoly anyagi konzekvenciái voltak, ugyanis új munkagépeket kellett beállítani. Ezekre 825 000 márkát irányoztak elő. Ugyanakkor növelni kívánták a munka intenzitását, ha már a munkaidőt lényegesen meghosszabbítani nem lehetett. A napi munkaórák számát 1935-ben Magyarországon is 8 órában állapították meg, s ez az új háború megkezdéséig – bár az átállás évekig tartott – meg is maradt.⁴⁸²

A mondottak ellenére a Lámpagyár vállalta a megjelölt teljesítőképesség 50%-ának elérését 1936. október 1-ig, míg a felszerszámozási program végső időpontját 1937. március 1-re elérhetőnek vélte. A megrendelés érdekében a Lámpagyár még kötelezte magát, hogy 1936. július 1-től 70 tonna horganyt tárol Budapesten, vagy környékén. Mindezek céljára szükséges helyiségek, szerelőcsarnokok kialakítását a Kincstár megkövetelte és ellenőrzését kikötötte. Ezzel szemben amit a Kincstár vállalt, az nem egyéb, mint hogy 1939 és 1946 között a vállalat részére évenként 1 millió pengő értékű megrendelést biztosít.

Az előnytelen szerződés megkötése után igyekezett a Fegyvergyár elérni, hogy legalább a külföldi gépekre és a beszállításra kerülő nyersanyagokra vámmentességet nyerjen.

1935. szeptember 21-én, mint érdekes hírt közölték az újságok, hogy Frommer Rudolf bejelentette a Fegyvergyár igazgatóságának, hogy a vállalat vezetésétől visszavonul. Az igazgatóság mély sajnálattal vette tudomásul Frommer elhatározását, mert ő a gyár vezetése és a magyar fegyvergyártás megteremtése körül rendkívüli érdemeket szerzett. A közvélemény tudomására hozták azonban, hogy Frommer a jövőben is gazdag tapasztalatát az új műszaki igazgató, dr. Dammang András rendelkezésére bocsátja.⁴⁸³

A változás oka azonban alapvetően az volt, hogy Frommer, aki nemcsak jó konstruktőr, hanem biztos szemű üzletember is volt, a Honvédelmi Minisztériummal szemben érvényesíteni kívánta a gyár érdekeit. A tárgyalások menetével, a megrendelések bizonytalanságával, a fizetési alkudozásokkal, valamint az általa ellenzett, egyoldalúnak vélt szerződések megkötésével nem értett egyet. Így a Hitelbank és Dammang véleménye szerint a kibontakozásnak egyik legnagyobb személyi akadálya lett.⁴⁸⁴ A szeptember 19-én lezajlott rendkívüli értekezleten, amelyen ismét hangsúlyozták, hogy a gyár nincs eléggé foglalkoztatva, ez konkrét – bár nem nyílt megfogalmazást is kapott.

”Nem lehet elzárkózni azon tény elismerése elől sem, hogy ez a helyzet igen nagy mértékben a honvédelmi igazgatással való kooperáció hiányában és a megfelelő atmosféra nélkülözésében keresendő.”⁴⁸⁵ Így érthető, hogy a Hitelbank, mint a vállalat fő részvényese, mély aggodalommal vetette fel a vállalat egzisztenciájának kérdését.

A Fegyvergyár 1935-ben 5 845 940,05 P veszteséggel zárt, amelyből a leírásokra 3 300 000 P esett. Így a vállalat a 7 800 000 P saját tőkéből 5 800 000 P-t veszített el. Dr. Scitovszky Tibor közölte egyben, hogy a Magyar Általános Hitelbank hajlandó a vállalat segítségére sietni és a maradék 2 milliót 2 millió alappal és 1 millió tartalékkal megemelni. Ennek véghezvitelére a Hitelbank 40 000 új részvényt bocsátott ki 75 P-s árfolyamon, amelyből 50 P a névértékre, 25 P a felpénzre vonatkozott. A tárgyalásokon kiderült az is, hogy a gyárban a Hitelbank nem bízik. ”. . . ez a 3 000 000 P valójában elveszett összegnek tekintendő a Hitelbank szempontjából, kivéve ha majd egyszer a vállalt osztalék alakjában erre az összegre visszafizetések juttat, amivel azonban egyelőre számolni nem lehet.”⁴⁸⁶ Sőt a Hitelbank 1935. szeptember 1-től 1936. december 31-ig, követelése után, a 8 és 1/4%-ról 6%-ra szállította le a kamatát. Ez újabb egymillió ajándékot jelentett a gyárnak.

1935. november 4-én a Fegyvergyár igazgatósága döntést hozott, hogy november 6-án az egyesülést hivatalosan közzéteszik a sajtóban. Ezt természetesen megelőzte, hogy október 28-án az illetékhivatalnak tettek bejelentést, és egyben a részvénykibocsátási illeték alól az 1931. évi XXII. tc. 6.§-a alapján 100%-os felmentést kértek.⁴⁸⁷

Az előkészületek után november 15-re meghirdetett rendkívüli közgyűlésen javasolták, hogy a Fegyvergyár ”. . . a Magyar- fém és lámpaárugyár r.t. budapesti bej. céggel egyesüljön oly módon, hogy a most nevezett cég összes aktívaival és passzívaival együtt társaságunkba beolvad.”⁴⁸⁸ Egyben bejelentették, hogy a részvényekkel kapcsolatos tranzakciók lehetővé teszik, hogy a részvények 1:1 arányban kerüljenek kicserélésre. A közgyűlésen döntés született arra is, hogy átveszik a Lámpaárugyár minden vagyontárgyát és terheit, és megváltoztatják a gyár nevét.

1935-ig a gyár neve nem változott, vagyis az alapszabályokban közzététele négy nyelven mindig azonos formában történt.⁴⁸⁹

magyarul: Fegyver- és Gépgyár Részvénytársaság

németül: Waffen- und Maschinenfabriks-Aktiengesellschaft

franciául: Fabrique d'Armes et de Machines Société Anonyme

angolul: Metalware, Small Arms and Machine Factory Company, Limited
olaszul: Fabbrica di articoli in metallo, di armi e di macchine Societa Anonima

Az egyesítés után megváltozott a szövegezésben – a távlati terveknek megfelelően – a társaság célja is. 1935 előtt fegyverek, fegyveralkatrészek, gépek, számszámok és minden olyan gyártmány előállítására és eladására, melyek gyártására a gyár berendezése alkalmas, illetve azonos célokat szolgáló gyártelepek megszerzése, esetleg létesítése és üzemeltetése volt. Az új alapszabályban a régi szöveg kiegészült: "Fém- és lámpaárúk, mérőeszközök, valamint zománcozott vas- és bádoggépek előállítása és forgalombahozatala, valamint részesedések vállalása hasonló célú vállalatoknál."⁴⁹⁰ A korábbiakkal ellentétben a megalakulás időtartamát nem 90 évben határozták meg, hanem kimondták, hogy az új, egyesített cég akkor oszlik fel, ha az alaptőke és a tartalék 50%-a elveszett. Ez esetben is közgyűlésen a részvényesek döntenek.⁴⁹¹ A tiszta nyereség 5%-a a tartalékalapra kerül mindaddig, amíg az nem éri el az alaptőke 10%-át. A megmaradt 10%-on az igazgatósági tagok, 90%-on a részvénytulajdonosok osztoznak. Amennyiben az osztalék 5% alatt maradna a tartalékalapból kiegészítik.

Az új vállalat kénytelen volt kötelezettséget vállalni arra, hogy a belvárosi Lámpagyár nyugdíjintézményeit – "Magyar fém- és lámpaárugyár r.t. tisztviselői, művezetői és altisztjei elismert vállalati nyugdíjpénztára" és a "Magyar fém- és lámpaárugyár r.t. nyugdíjazott tisztviselői, művezetői altisztjeinek nyugdíjintézete" – átveszi, fenntartja és elismeri azon kötelezettségeket, amelyeket ezen nyugdíjintézmények szabályzatai megkövetelnek.

A cégbíróóság az egyesítést 1935. december 20-án hagyta jóvá. Az 1934. évi fegyvergyártási mérleg közzététele után a részvények 81 P-ről 51 P-re zuhantak, majd a 3:2-es arányú összevonás után 75 P körül állapodtak meg. Ez idő alatt a lámpagyári részvények a 16–18 pengőről 24-re emelkedtek, majd az 5:2 arányban történt tranzakció nyomán 60–62 P körül mozogtak. A fúzió kihirdetése után 74–75 pengővel érték a fegyvergyári részvények szintjét.⁴⁹²

A külföldi érdekeltségek a Kleinwort, Sons et Co. cég kivételével észrevételeket nem tettek, mivel a két gyár egyesítése a hitelezők érdekeit nem sértette.

Az új üzemi program gerincét a tüzérségi lőszerüzem képezte. Megvalósítása jelentős anyagi beruházás nélkül elképzelhetetlen volt. A megrendésre váró gépek zömét német területeken lehetett beszerezni. A német-

magyar viszonylatban érvényben levő felárak miatt ezekre 1 500 000 P-t irányoztak elő, míg az épületek bővítési, a szerelőüzem beruházási költségeire 500 000 P-t tartalékolnak. Így összesen a program 2 millió P új beruházást igényelt. 1936. január 3-án kelt kimutatás szerint a gépek megvétele kedvezően alakult, sőt sikerült a túlnyomó részük vámtmentes behozatalán kívül, német-magyar relációban, felármentességet is biztosítani.

Az új üzemágazat felállítására 1936-ban bontakozott ki. A gyári épületeket átalakították, egyeseket befejeztek. Szervezték a törökbálinti részleget és tervezték a hengerművet. 1936 júliusára a tervbe vett részlegek átköltöztek, s a Lampart-műhelyeket újjal egészítették ki. A régi épületek egyikeben lövedéküvelyek gyártására rendezkedtek be. Központi kereskedelmi és műszaki irodákat alakítottak ki. Ugyanakkor megindult az egyes fegyvergyári üzemek összevonása, s a felszabaduló részben a lövedéküzem kiépítése. A fegyvergyári és lámpagyári szerszámgyártást egyesítették, és új gépekkel kiegészítve egy korszerű szerszáműhely alapjait fektették le, s modernizálták a Diesel motorok gyártását. Ezek a munkálatok még 1937-re is áthúzódtak.⁴⁹³

A lövedéküzem szerelése 1936-ra annyira előrehaladt, hogy a próbadarabok lövésére sor kerülhetett. A szigorú feltételek ellenére "A fent említett tetemes investíciók gyártás-technikailag elsőrangúan beváltak – állapítja meg a gyári jelentés – és az utóbbi hetekben megejtett próbák valósággal frappáns hatást gyakoroltak az illetékes katonai közegekre. Ez nemcsak erkölcsi siker volt, hanem kereskedelmileg is kihatott annyiban, hogy a most kiadás alatt levő rendelésnél jóval a nekünk szánt quotán túl vétetünk figyelembe."⁴⁹⁴

A sikeres próbák lehetővé tették, hogy a gyártást szélesebb alapokra fektessék, s az ehhez szükséges szerszámokat munkába vegyék. Sikerült a régi gépparkot a legszükségesebb gépekkel kiegészíteni, s így a gyár alkalmasá tette minden gyártási ágazatát a nagy pontosságú, cserélhető alkatrészek tömeggyártásához szükséges szerszámok előállítására.⁴⁹⁵ E munkálatok sikerét segítette elő, hogy az edzőműhelybe gáz- és elektromos edzőkemencét állítottak be.

1935. szeptember 10-én a FÉG vezetősége összeíratta a gyár műhelyeiben található, fegyvergyártásra fenntartott szerszámgépeket. A 16 csoportba osztott, 3537 db, speciális célokat szolgáló anyag egy részét maga a Fegyvergyár állította elő, de megtalálhatók ezek között az Angliából, Belgiumból és főleg Németországból vásárolt automaták is.

Csoport	A szerszám gép neve:	darab
1	Rugós fark- és hulló kalapácsok	44
2	Sajtolók és nyírógépek	67
3	Esztergapadok és fúróművek	286
4	Revolversztergapadok	73
5	Csavarfémcsiszológépek és csavarautomaták	50
6	Fúró- és dörzsölőgépek	321
7	Kör-, furat- és felület-csiszológépek	83
8	Szerszámcsiszológépek	64
9	Marógépek	2135
10	Gyalugépek	12
11	Vésőgépek	150
12	Különleges fegyvergyártó gépek	161
13	Tölténygyártó gépek	25
14	Általános fémgyártó gépek	5
15	Agyfa megmunkáló gépek	45
16	Különféle gépek	16

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a harmadik csoportban 23 fegyvercső-esztergapad található. A hatodikban 15 db ötorsós puskacső dörzsölő és 4 háromorsós függőleges puskatok dörzsölő. A hetedikben 12 db puskacső-csiszoló, a nyolcadikban egy szurony- és egy idomszer köszörű, míg a kilencedikben egy odormaró érdemel külön említést. Részletes felsorolást kell adnunk a 12. csoportba tömörített különleges fegyvergyártó gépekről.

Típusjel	A szerszám gép neve	Darab
CJ	Puskacső egyengető készülék	8
CV	Kettős puskacső marógép	1
EEC	Fegyvercső esztergapad	10
FHG	Függőleges húzó gép	2
FHV	Vízszintes húzó gép	3
FCK	Kétorsós puskacső fúró gép	14
F.2.	Kettős vízszintes fúró gép	3
FVD	Kétorsós vízszintes fúró gép	3
FT	Töltényűr fúró gép	5
CC	Golyócsörgő gép	1
GFC	Csőmenetmaró	5
GS	Puska belövő készülék	4
KSS	Csavarhornyoló gép	6
MV 2	Kettős vízszintes marógép	2
MX	Különleges marógép	2
Átvitel:		69

Típusjel	A szerszámgép neve	Darab
	Áthozat:	69
ON	Orsónyereg	2
PP	Csavarhorony húzógép	5
RDDe	Különleges esztergapad	5
RV	Rovátkológép	2
SL1	Csőfurat csiszoló	6
SNE	Fogantyúlec kaparógép	2
TK	Kaparógép	8
TKA	Kaparógép	6
TKB	Kaparógép	9
ZE	Pisztolycső huzagoló	1
ZPB	Vízszintes horonyhúzó gép	29
ZLA	Csőhorony huzagoló gép	15
-	Csőtorkolat marógép	1
-	Csavarhorony kaparó körmarógép	1
Összesen:		161

A tölténygyártást az alábbi gépek tették lehetővé:

Típusjel	A szerszámgép neve	Darab
AAG	Önműködő töltényleszúró gép	5
GI	Ólomsajtoló	2
GP	Lövedék magsajtoló	3
LPT	Lőportöltő gép	1
PFR	Töltényfenék sajtoló	2
PG	Gyutacsoló	2
PLE	Hüvelyeszterga és leszúró gép	8
PSG	Gyúlyuk szűrőgép	1
TNA	Kettős vízszintes nyújtógép	1
Összesen:		25

A fegyvergyártás bonyolultságát tükrözi az agyfa megmunkáló gépek sokfélesége:

Típusjel	A szerszámgép neve	Darab
AB	Tusaűr maró	1
ABK	Agyfaborító körmarógép	1
AC	Agyfamásoló marógép	1
AE	Gyalugép	1
Átvitel:		4

Típusjel	A szerszám gép neve	Darab
	Átthozat:	4
AF	Tisztítóvessző-lyuk felhasító gép	1
AH	Agyfasarok lemaró	1
AHZ	Kétorsós maró agyfaélek csiszolására, legömbölyítésére	1
AJ	Agyfa egyengető	1
AK	Agyfa tusasímító	2
AM	Agyfa kulissza és horonymaró	1
AMG	Csőborító nagyoló gép	1
–	Körfűrész az agyfa levágásához	1
PA	Markolatfa rovátkoló	1
SSP	Csiszoló orsónyereg	3
–	Csőborító körmaró és levágó	1
–	Előagy körmaró és levágó	1
–	Csőagy körmaró és levágó	1
–	Középagy körmaró	1
–	Oerlikon sablonmaró	1
–	Nyakmásoló marógép	1
–	Tusanyak másoló marógép	3
–	Tusaűr marógép	1
–	Középagy simító marógép	1
–	Agyfa megmunkáló	1
–	Előagy simító	2
–	Tusasímító	1
–	Gyűrű nyereg szabályozó	2
–	Kétorsós beeresztő	5
–	Négyorsós süllyesztő	1
–	Csavarhúzónyél körmaró	1
–	Függőleges maró	1
–	Fülessín	1
–	Négyorsós beeresztő	1
–	Egyorsós beeresztő	1
Összesen:		45

1936-ban gyártották az új 1929 M. pisztolyt, "... amely az 1929 M. pisztollyal szemben úgy gyártás, mint felhasználás tekintetében lényeges előnyöket mutat."⁴⁹⁶ De megkezdték a saját konstrukciójú, öntöltő puskák kísérleti munkálatait és felgyorsították az 1935 M. puska gyártásának felfektetését. A megkívánt 50 darabból álló ún. O-széria átadása után a megrendelés kielégítése megkezdődött. Ugyanakkor kísérletek folytak a 37 cm-es gyalogsági ágyúhoz és a 20 mm-es nehézpuskához való betétcsövekkel. A vadászpuskáknál kikísérletezték a 9,3 és 6,3 mm-es töltényeket.

Nagy beruházásnak számított a törökbálinti szerelőüzem építése, amely 1936 júniusában kezdődött, de már 1937 áprilisában az élesre szerelt löszereket szállítani tudta.

A Hengerműben az építkezés a lámpagyári üzem átköltöztetése után kezdődött el. Júliusban lebontották a régi épületet és augusztusban megkezdték az új kialakítását. 1937 májusától a szükségletet már ezen üzem gyártmányai fedezték.

A munkálatok tehát az előzetes terveknek megfelelően haladtak, a Weiss Manfréd cégtől való függetlenítés és a piaci területek biztosítása érdekében. Bár a Weiss Manfréd cég a piacot fémlemez-, cső-, rúd-, huzaláruban monopolizálta, az új üzemág szempontjából figyelembe vették, hogy a Hitelbank érdekkörébe tartozó vállalatok szükséglete a szóbanforgó félgyártmányokban évente meghaladta az 1 millió pengőt.

1936 elején az alumíniumkohó ügye lekerült a napirendről, az áram magas egységára és az alumíniumfogyasztás fokozására vonatkozó elgondolások megrekedése miatt. Hasonlóan nem született döntés a csőgyártás kérdésében sem.

A HM-el kötött megállapodás értelmében a Fegyvergyár a gyártáshoz szükséges nyersanyagot kedvező feltételek mellett beszerezte. Szállítói közül kiemelkedő szerepe volt a berndorfi Krupp gyárnak. Kikapcsolták tehát a Magyar Fémlemezipar Részvénytársaságot és a Weiss Manfrédet, mert ezek előnytelenül diktáltak a magyar piacon és ugyanakkor nem nyújtottak elég biztosítékot a szállításra.

A fúzió előtti elgondolások jegyében kísérletek történtek a költségek apasztására. 23 tisztviselőt nyugdíjaztak, illetve elbocsátottak. A fizetéseket átlagosan 15%-kal csökkentették, amelynek következtében újabb 32 alkalmazott vált meg a gyártól.

A fúzió megvalósítása után Wiss Jenő, Kornfeld Móric és Marcus Hugó igazgatósági tagságukról lemondtak. A Lámpagyár vezérkarának megbízása az egyesülés tényével megszűnt. Így 1936 elejére a Fegyvergyár új igazgatóságát Harkányi János, mint elnök, Scitovszky Tibor, Bláthy Ottó Titusz, Bod János, Egry Aurél, Frommer Rudolf, Hazai Samu, Kelemen Ferenc, Perényi István, Szinyei-Merse István alkották. A vállalat vezetésére Damming András és Ullmann István kaptak megbízást.

A két vállalat egyesítése megtörtént ugyan, de továbbra is kérdéses maradt, hogy a formai változások mellett lesz-e szerkezeti megújulás, s ha igen, az mennyiben tud kihatni a gyár gazdaságának struktúrájára, technikai szintjére, vagyis mennyire képes lépést tartani a kor követelményeivel. A fel-

vetett kérdésekre a következő fejezetben kívánunk választ adni. Most megelégszünk annak megállapításával, hogy az egyesítés, az ezzel együtt járó racionalizálás és az új üzemágak bevezetése néhány éven belül a háború előtti szint elérését, illetve annak túlhaladását eredményezte ugyan, mégis a fejlett államok hadiüzemeihez viszonyítva szerkezetében korszerűtlen maradt.

353. Ezzel kapcsolatban lásd; Megállapodás az 1927. II. 21-én egyrészt a m.kir. Kincstár nevében a H.M. másrészt a Fegyver- és Gépgyár Részvénytársaság között géppuskák (és hasonlók) beszerzése tárgyában. OL.FÉG. Z-1081. Könyvelési Osztály Iratai. 1.cs. 3.d., illetve MÁH. Z-58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 125.d. 1.
354. *Tibor Iván*, Jelentés . . . i.m. (347) 13.
355. Uo.
356. Észrevételek . . . i.m. (351) 8.
357. *Tibor Iván*, Jelentés . . . i.m. (347) 18. A mondottakat érdemes összevetni az Észrevételek . . . i.m. (351) 2. oldalával.
358. Az 1932. április 19-én kelt szerződés alapján az 1927. évi, fentebb idézett (353) megállapodás képezte. A kérdést ismét napirendre tűzték 1933. április 20-án.
359. *Tibor Iván*, Jelentés . . . i.m. (347) 25.
360. Megállapodás . . . i.m. (353) 1.
361. Uo. 2.
362. A mondottakat vö. az 1933. április 20-án kelt szerződés 3. pontjával.
363. Észrevételek . . . i.m. (351) 4.
364. Uo. 5.
365. A számítási eredményhez úgy jutunk, hogy az eladási forgalomból levonjuk az eladási hasznot. Ezzel megkapjuk az eladási forgalom leltári árát. Az eladási forgalom leltári ára és a gyártási forgalom leltári ára közötti különbség megadja az adott év raktári termelését.
366. Meg kell jegyezmem, hogy a kényszer nyugdíjazás csak látszólagos megtakarítást jelent, ugyanis ebben az esetben a nyugdíjat nem a nyugdíjpénztár, hanem a vállalat kényszerül fedezni. Ezt az álláspontot a Népjóléti Minisztérium és a Belügyminisztérium dolgozta ki, mondván, hogy a kényszernyugdíj terhe nem érintheti a nyugdíjjogosultakat. Az említettek két megoldást javasoltak. Vagy a vállalat veszi át a terheket, mint a tervezet szerint a Fegyvergyár esetében is, vagy pedig formailag a nyugdíjpénztár folyósítja, ám az így előállott hiányt a nyugdíjpénztárt fenntartó vállalat kényszerül a pénztárnak megfizetni. A mondottakból következik, hogy Dammang elképzelései lényegesen a rezszi csökkentéséhez nem járulhattak hozzá.

JEGYZETEK

344. *Temesváry Ferenc*, Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből. *Folia Historica* 5 (Budapest 1977) 139–176., 6 (Budapest 1978) 161–190. és uo. 9 (Budapest 1981) 115–190.
345. *Berend T. Iván–Ránki György*, A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon 1940–1944 (Budapest 1958) 81. A rendelkezéseknek megfelelően az esedékes részt a Magyar Nemzeti Bankhoz kellett befizetni a külföldi hitelezők zárolt számlájára. Ezt az összeget az érdekelt csak Magyarországon költötte el, illetve fektethette be. *A mondottakat vö. Berend T. Iván–Szuhay Miklós*, A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. (Budapest 1973) 236.
346. Uo. 239.
347. Az alsókulcsos vadászfegyverek kezdettől fogva népszerűtlenekek voltak, s így ezeket nagy árengedmény esetén is alig lehetett értékesíteni. Üzleti jelentés és zárszámadás az 1933-as üzletévről. (Budapest 1934) 5. OL Magyar Általános Hitelbank Rt. Iratai – a továbbiakban MÁH. Z–58. Könyvelés. 33. cs. 127.d. A valósághoz hozzátartozik, hogy bizonyos szemszögből nézve nem volt nyereség. Ezt mutatta ki *Tibor Iván*, Jelentés a Fegyver- és gépgyár r.t.-nál tartott könyvvizsgálatról 1934. nov. 27. címen benyújtott összesítésében. I.m. 17., uo. 57. Az adott évben a nyereséget az eredményezte, hogy 1932-ben számolták el a Honvédelmi Minisztériumtól átengedett steyri anyagok értékét és nem azokban az években, amelyekben a Fegyvergyár a kamatokat ellenszolgáltatásként elengedte. OL MÁH. Z–58. 33.cs. 127.d.
348. FÉG. Üzleti jelentés és zárszámadás az 1932-es üzletévről. (Budapest 1933) 5. Uo.
349. Az Erőtelepek Rt. csupán elosztotta a fővárostól kapott energiát és gőzt, valamint a vízszükségletet biztosította.
350. Ullmann István helyettes vezérigazgató 1921. december 1-től működött a gyárban. 1942. március 6-án mondott fel és 31-én kilépett, illetve nyugdíjba távozott. Évi nettó fizetése 49 656 P volt. A felmondási összeget 70 000 P-ben állapították meg, de ezt Mérő és Pěchy igazgatók utasítására az évi nettó fizetés szintjére csökkentették. Nyugdíja 16 000 P-t tett ki. OL. FÉG. Z–470. Személyzeti Osztály Iratai 2.cs. 6.d.
351. Észrevételek az 1934. november 27-én kelt Tibor Iván féle jelentéshez. 1935. január 7. A továbbiakban Észrevételek ... – i.m.l.
352. *Tibor Iván*, Jelentés ... i.m. (347) 13.

367. Az említett megtakarítások a háború előtti és alatti követelésekkel kapcsolatosak. Mint ismeretes, a Fegyvergyár és a cs. és kir. Hadügyminisztérium között különböző szerződések álltak fenn, és ezek a háború elvesztése, a monarchia szétesése következtében tárgytalanokká váltak. Ennek ellenére a Fegyvergyár 208 000 000 korona stornókövetelést támasztott. Ez ügyben 1924 márciusában a kormánnyal tárgyalásokat folytattak. Egyik oldalról a Fegyvergyár lemondott a követeléseiről, míg a másik oldalról az állam a Fegyvergyár egyes üzemágai számára kedvezményeket biztosított. Bár a likvidációs bizottság utóbb kimondta, hogy a stornókövetelések nem esnek valorizáció alá, a kedvezmények továbbra is megmaradtak, ami jelentős jövedelemtöbbletet jelentett a gyárnak. Vö. Észrevételek . . . i.m. (351) 7.
368. *Berend T. Iván–Ránki György*, Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1933–1934. (Budapest 1958) 63.
369. Uo. 48–49.
370. Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy gyakran akadozik a legyártott fegyveranyag átvétele. 1934-ben ugyan már lényegesen megváltozott a helyzet, mégis előfordult, pl. február 15-én, hogy a gyár kénytelen volt megkeresni a HM-ot és kérni, hogy a raktáron levő 767 db Bizottság által már átvett géppuskát szállítsák el. Ullmann levele a 3a osztálynak. OL.FÉG. Z-1079. Titkársági Iratok 11.cs. 2.d.
371. *Berend T. Iván– Ránki György*, Magyarország gyáripára i.m. (368) 50.
372. 1934. március 8-án kelt jelentés. Ullmann levele a HM 1.c osztályának. OL FÉG. Z-1079. Titkársági Iratok. 11.cs. 2.d. 2.level.
373. Ilyen szabadalom volt:
Elzárószerkezet a puskatárban levő vájakat számára	85 679
Fegyverirányzék	96 612
Töltényszekrény berendezés lőfegyvereknek	103 986
Elsütőberendezés szabályozható érintkezéssel	107 864
Tölténytár	1932. V. 12.
Eljárás önműködő súlyzáras fegyverek átalakítására kisebb hatásfokúra	1932. VI. 8.
Hengeres závarzat	1932. IX. 30.
Hengeres závarzat	1933. VI. 21.
Védőburkolat forgóvázás fegyvereknek	1933. X. 7.
374. Gyakran megfigyelhetjük, hogy a vállalatok hatáskörüket átlépi, mint a Fegyvergyár is 1934-ben. A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete tiltakozik is Ullmann Istvánnál 1934. nov. 19-én OL.FÉG.Z-1079. Titkársági Iratok. 10.cs. 66.d.

375. 1934. november 28-án kelt jelentés a HM Anyagi Csoportfőnökségnek. Uo. 11.cs. 2.d. 11. levél.
376. 1934. december 8-án kelt jelentés a HM Anyagi Csoportfőnökségnek. Uo. 16.levél.
377. Észrevételek . . . i.m. (351) 13.
378. 1934. december 8-án kelt jelentés . . . i.m. (376) 22. levél.
379. Uo. 17. levél.
380. 1934. június 17-én kelt, a Corvin Áruház részére küldött 11. számú levél.
381. OLMÁH.Z–58. Könyvelés. 33.cs. 127.d. Ugyanitt a Diesel motorokról azt mondja "Teljesen elavult típus". Lásd az 1934. évi leértékelési mérleget. 1935. VII. 3.
382. 1934. december 8-án kelt jelentés. i.m. (376) 7. levél. Megjegyezzük, hogy a munkanélküliség 1929-től rohamosan növekedett. 1929–1932 között 200 000. A mélyponton 250 000 volt, ami az ipari munkásság 36%-ának felelt meg. Magyarországon a munkásságot ez súlyosan érintette, mert hazánkban a GyOSz javaslatára munkanélküli segélyt nem fizettek. Vö. *Berend T. Iván–Ránki György*, A monopolkapitalizmus . . . i.m. (345) 88.
383. Jegyzőkönyv a Fegyver- és Gépgyár Részvénytársaságnak 1935. évi szeptember 30-án megtartott évi rendes közgyűléséről OLFÉG.Z–1078. Közgyűlési Iratok. 1.cs. 1.d.l.
384. Válaszlevél a HM Anyagi Csoportfőnökségének 1935. május 25. l. OLMÁH. Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai. Levelezés. 32.cs. 125.d.
385. Uo. 2.
386. Uo. 3.
387. A HM mindezt összekötötte a Fegyvergyárba történő fokozatos beépüléssel. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy a HM VI.2d Osztálya kimutatásokat kért a fegyvergyári belépőkről.
388. Feljegyzés és pótfeljegyzés Dr. Loewe vizsgálatával kapcsolatban tartott megbeszélésről. 1935. június 26.1. Fegyver- és Gépgyár Rt., valamint a Magyar Lámpaárugyár fúziója. OLMÁH. Ipari Osztály Iratai. Könyvelés. 33.cs. 128.d.
389. Uo.2.
390. A csereszabatoság kérdéséről bővebben lásd; *Temesváry Ferenc*, i.m. II. (344) 172.

391. Bizalmas pótfeljegyzés a Fegyver- és Gépgyár r.t. tárgyában 1935. június 26-i értekezletről felvett feljegyzéshez. I.m. (388) 1.
392. OL. Lampart. Z–1074. Eladási Osztály Iratai. 2.k.
393. OL. Lampart. Z–1073. Műszaki Osztály Iratai. 1.cs. 1.d.
394. Uo. 1.cs. 2.d.
395. Uo. 1.cs. 4.d.
396. OL. Lampart. Z–1074. Eladási Osztály Iratai 3.cs. 6.d.
397. E. Schinzel Vízmérő áram- és légszeszgyárral megállapodás a magyar korona országiban történő vízmérő eladás feltétele tárgyában 1912. OL. Lampart. Z–1072. Titkársági Iratok 1.cs. 6.d.
398. Találmányi Közlemények. Német és magyar nyelvű igazolvány a 75 542 számú szabadalomra. Uo. 1.cs. 12.d. Itt jegyzem meg, hogy a vállalat nagyszámú szabadalma e csomagban van összegyűjtve. Mi ezúttal csak kettőt emeltünk ki, mivel ezek a fegyvergyártással kapcsolatosak.
399. Uo. 2.cs. 24.d.
400. Uo. 2.cs. 32.d.
401. Uo. 7.d.
402. Uo. 2.cs. 37–39.d.
403. Magyar Fém- és Lámpaárugyár Részvénytársaság Igazgatóságának Üzleti Jelentése az 1924. évről (Budapest 1925) 3. OL. Lampart. Z–1075. Könyvelési Osztály Iratai 1.cs. 1.d.
404. OL. MÁH. Z–58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 133.d. Vö. Lampart 1928. december 31-én kelt, átírt belső mérlegével. I.m. 13. Ebből derül ki, hogy a vállalat kettős mérleget készített. Belső használatra és a "... nyilvánosság számára".
405. Uo. 19.
406. Uo. 21.
407. Uo. 20.
408. Jelentés a Magyar Fém- és Lámpaárugyár r.t. 1929. XII. 31-i mérlegéhez. 2. OL. MÁH.Z–58. Ipari Osztály Iratai 34. 133.d. Vö. OL. Lampart. Z–1075. Könyvelési Osztály Iratai 1.cs. 1.d.

409. Bizalmas kiegészítés a Magyar Fém- és Lámpaárugyár r.t. 1929. december 31-i mérlegéhez készült jelentéshez. 1930. január. OL. MÁH. Z-58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 133.d. Az egy példányban készült jelentés az 1928. évi belső mérleg végére van csatolva.
410. *Berend T. Iván—Ránki György, Magyarország gyáripára. . . i.m. (368) 10.*
411. Kiegészítő mérleg-jelentés az 1931-i üzletéről. 2. OL. Lampart Z-1075. Könyvelési Osztály Iratai. 1.cs. 1.d.
412. Lampart üzleti jelentése . . . az 1931. évről (Budapest 1932) 2-3. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az üzleti jelentések egy-egy üzletéről nyomtatva, illetve gépelve található meg a Lampart és a MÁH aktáiban. Amikor zárójelben megadjuk a kiadás helyét és évét, akkor a nyomtatott példányra hivatkozunk. Ha az érdeklődő a gépelt példány birtokába jut, úgy annak lapszámozása eltér.
413. Ingóságait 1932-ben értékesítették. Mérlegjelentés az 1932-i üzletéről 1. Uo. Vö. OL. Lampart. Z-1072. Titkársági Iratok 1.cs. 4.d.
414. Uo. 2.cs. 25. és 30.d.
415. Uo. 1.cs. 9.d.
416. Uo. 1.cs. 9-10.d.
417. Uo. 2.cs. 33.d.
418. Uo. 2.cs. 34.d.
419. Uo. 2.cs. 40.d.
420. Vö. Franciaországban létesítendő kádeladási iroda megszervezésére tervezet. OL. Lampart.Z-1074. Eladási Osztály Iratai 3.cs. 11.d.
421. A legnagyobb hadianyaggyárra is jellemző, hogy "kisüzemek halmazává" alakult, vagyis megszámlálhatatlan fajta tömegcikket gyártott. *Berend T. Iván—Szuha Miklós, A tőkés gazdaság története . . . i.m. (345) 292.*
422. Lampart üzleti jelentése az 1933. évről (Budapest 1934) 7.
423. Kimutatás a Lampart forgalmáról OL. Lampart. Z-1075. Könyvelési Osztály Iratai 1.cs. 1.d.
424. Lampart 1933. évi mérlege 9. OL. MÁH. Z-58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 133.d.

425. Levél Odescalchi Károly kereskedelmi igazgató részére 1934. dec. 8. OL. Lampart. Z-1074. Eladási Osztály Iratai 3.cs. 21.d. Vö. 1934. feb. 10-én kelt levéllel, amelyből kitűnik, hogy az orosz piacot Görgey képviselő szervezte.
426. A cikk szerint a Lampart egy külön céget alapított a viszonteladási haszon kiszájtítása céljából. Pénzügyi Kurir 10. (1935. április 1.) 9.
427. A Magyar Fém- és Lámpaárugyár furcsa üzleti gesztói. Újmagyarság 9 (1935. április 7.) 25.
428. Lampart üzleti jelentése az 1934. évről (Budapest 1935) 7.
429. A Lámpa – Lampart, megjegyzés tőlem T.F. – árfolyamának emelkedése. Közgazdasági Újság? (1935. április 16.) 13. Megjegyzem, hogy ez a lap a Magyar Sajtó Évkönyve 1935 címen megjelent munkából hiányzik. Ugyancsak nem szerepel az OSzK gazdag hírlaptári anyagában. Az általam tanulmányozott példány OL.MÁH. Z-58. Titkársági Iratok 34.cs. 131.d.-ban található.
430. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 130.d. A gondok egy részét a sorozatos visszaélések idézték elő. A MÁH vizsgálatot rendelt el, s Odescalchi herceg vezérigazgató mellé, kereskedelmi igazgatónak kinevezték a bank egyik főtisztviselőjét, Vermes Andort. A LAMPART-nál minden csendes. A mi lapunk 5 (1935. május 1.) 3.
431. Dr. Damming András a Lámpaárugyár, majd az egyesülés után a Fegyvergyár kiemelkedő vezetője. 1891. november 30-án született. 1933. január 1-én lépett be, és hamarosan nagy befolyást gyakorolt a gyár fejlődésére. 1944. szeptember 30-án megvált a Fegyvergyártól és a Bauxit tröszt-höz szerződött. OL.FÉG.Z-470. Személyzeti Osztály Iratai 2.cs. 6.d.
432. OL.Lampart.Z-1072. Titkársági Iratok 1.cs. 11.d.
433. Racionalizálási tervek a Lámpagyárnál és a Hofherr-Schranz Rt.-nál. Vas- és Gépközlöny 6 (1935. szeptember 1.) 7.
434. *Berend T. Iván-Szuhay Miklós*, A tőkésgazdaság története . . . i.m. (345) 240.
435. *Berend T. Iván-Ránki György*, Magyarország gyáripara . . . i.m. (368) 22.
436. Uo. 23.
437. Bizalmas jelentés az RM valuta kiutalása tárgyában folytatott tárgyalásról Jusztizredesszel 1935. október 10. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 130.d.

438. Feljegyzés a gránátgyártásra való berendezkedés tárgyában 1935. április 2. Uo. 133.d. Meg kell jegyeznem, hogy az átállítás nem mindig közvetlen. Esetenként a béketermelés kibővítésén keresztül jutnak el a célhoz. Vagyis a fejlesztés részben arra irányult, hogy a békeidőkben használatos iparcikkek és termelőeszközök kapacitásának növelésével fejlessék ki a későbbi háborús idők gyártásának színvonalát. A mondottak nyomon követhetők azon a két új gyártelepen, amire a löszér- és hadianyaggyártás a harmincas évek elején támaszkodott. Az egyik a péti gyár, amelyet 1932-ben fejeztek be, mintegy 25 milliós befektetéssel. Ez egyrészt a Salgótarjáni Kőszénbánya, másrészt az állam érdekeltége volt. 2 gyáregységéből az egyik közvetlen katonai irányítás alatt állt. 3200 vagon műtrágyát és szükség esetén 1500 vagon robbanóanyagot volt képes előállítani évenként, de termelését fokozni lehetett. A másik nagy bázis a fűzfői löpőgyár volt, amely hasonló előnyökkel rendelkezett. *Berend T. Iván—Ránki György, Magyarország gyáripara. . . i.m. (368) 56.*
439. A gyár szervezeti felépítésére vonatkozó gazdag anyagot lásd: OL.MÁH.Z—58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 130.d. A piacokra OL.Lampart.Z—1072. Titkársági Iratok 1.cs. 3.d. A piacokon komoly konkurenciát jelentett a magyar Weiss Manfréd, amely uralni, sőt terrorizálni kívánta a piacot. Amikor kiderült, hogy a Hofherr traktorgyártásra rendezkedett be, azonnal elkezdte gyártani. Amikor a Ganz-Láng-Radiátor és Röck kazánokra kartell szerződést kötött, igényeit beterveztette. A lámpagyári lemezkád gyártás bevezetése után a Weiss Manfréd is megkezdte ezen áru előállítását, s mint konkurens lenyomta a törökországi árakat. Szétrobbantotta a Diósgyőr—Ganz—Weiss Manfréd és a Győri Waggon között fennálló acélöntvény kartell magas kvótaemelési követelésével, jöllehet a saját kvótáját nem tudta kielégíteni. Az Ulrich céget árukapcsolással kényszerítette vásárlásokra, de a zománckartellel összefüggő tevékenysége is tisztességtelen volt. 1935. február 10-én kelt feljegyzés. Uo.
440. OL.Lampart.Z—1072. Titkársági Iratok 1.cs. 1.d. Ennek oka elsősorban a magas önköltség volt. Példaként hozhatjuk fel az éjjeli-sekrény lámpát, amelynek nagykereskedelmi ára 2,99 P, míg ugyanez külföldről 1,80 P-ért beszerezhető volt.
441. Alapvető gondként jelentkezett, hogy a tisztviselő gárda létszámának csökkentésével remélt megtakarításoknak volt egy nagy akadálya. A tisztviselőknek megközelítőleg a fele nyugdíjintézeti tag volt. Ezeknek elbocsátása nagy anyagi kihatásokkal járt. Lényegesen könnyebb lett volna azoktól megszabadulni, akik a nyugdíjintézeten kívül álltak, viszont ezek között volt a jó szakemberek 90%-a. OL. Lampart. Z—1072. Titkársági Iratok 1.cs. 5.d. A fúzió kérdésével számos lap foglalkozik. Közöttük talán legtöbbet Vasipari vállalatok fúziója címen a Vas- és Gépközlöny 6 (1935. szept. 1.) i.m. (433) 5—6.
442. Előterjesztés a Magyar Fém- és Lámpaárugyár rt. 1935. november hó 15-én tartandó rendkívüli közgyűléséhez. OL.MÁH.Z—58. Ipari Osztály Iratai 34.cs. 129.d.

443. Szerződés a fizetési feltételek új megállapítása tárgyában 1932. április 19. OL. MÁH.Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 125.d.
444. Előterjesztés a Fegyver- és Gépgyár r.t. – Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth r.t. – Magyar fém- és lámpaárugyár r.t. fúziójának terve ügyében. Budapest, 1935. július 13. OL.MÁH.Z–58. 33.cs. 128.d. Ipari Osztály Iratai.
445. Fegyver- és gépgyár r.t. – Magyar fém- és lámpaárugyár r.t. fúziójának terve. 1935. július 6. i.m. 1. Előterjesztés. OL.MÁH.Z–58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d. i.m. 2. A mondottakat vö. *Dammang András*, Bericht über meine Besichtigung der zum Kreditbankkonzern gehörenden Maschinen – und Metallfabriken 1935. június 15. Ebben az összeállításban a szerző a Ganz, Lang, Hofherr, Fegyvergyár és a Lámpaárugyár helyzetével a 6–10. oldalon foglalkozik. Hasonló címen, de II. Welche Folgerungen sind aus der gegenwärtigen Lage zu ziehen megjegyzéssel kiegészítő javaslatot nyújt be 1935. június 26-án. Ezt követte a legjelentősebb előterjesztés a III. Vorschläge über die notwendigen Rationalisierungs – massnahmen innerhalb unserer Maschinen – und Metallwarenkonzerns címen 1935. július 2-án. 7–16. Uo.
446. *Dammang András*, Előterjesztés i.m. (445) III. 8.
447. Ebben a kérdésben tehát Dammang Loewe álláspontját fogadta el, és így a fegyvergyári csereszabotosság kérdésén keresztül a minőséget kérdőjelezte meg. Pedig; "Bei allen Militärartikeln der Lampart besteht ebenfalls diese Abnahmabedingung und wird auch tatsächlich eingehalten. Uo.
448. *Erdős Jenő*, Jelentése és reflexiói hármassfúzióval kapcsolatban. OL. MÁH.Z–58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d.
449. 1935. július 13-án benyújtott jelentés a miniszterelnökségnek és a HM-nek. 2. Uo.
450. Uo. 3.
451. Uo. 4. Dammangék reménye, hogy újabb engedélyeket nem adnak ki, megfelelőnek látszó kapcsolatokra épült, de ez nem találkozott a háborús készülődést forszírozó katonai szakemberek véleményével. Elen jártak abban, hogy a magyar bauxitot legalább részben hazai ipar dolgozza fel alumíniummá. Nagyon kevésnek tartották a Bauxit Tröszt timföldgyárának és a Weiss Manfréd alumíniumkohójának kapacitását. A mondottakat vö. Feljegyzés Petneházy államtitkárrel folytatott megbeszélésről 1935. július 23. Uo.
452. A külföldön működő gyárak sokkal nagyobb kapacitásuk révén amúgy is előnyösebb helyzetben voltak. A hazai nyersanyagból adódó előnyt még a nagy kedvezmények esetén is az áramköltség terén mutatkozó hátrány felülmúlta.

453. Csepel az áram kW-jáért 2,8 fillért fizetett, de a különbséget térítésként kapták. A csepeli üzem 1 tonna alumínium előállítására 31 000 kW áramot fogyasztott, míg a Fegyvergyár erre mindössze 25 000 kW-ot tervezett.
454. Fegyver- és Gépgyár Rt., valamint a Magyar Lámpaárugyár fúziója. Feljegyzés 1935. szeptember 23-án. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d. 3.
455. A lámpagyári programot nyilvánvalóan befolyásolta a Gázművek 1935-ben hozott határozata, miszerint a hegesztett csövek felhasználását elfogadta.
456. A mondottakat vö. az 1935. szeptember 23-án kelt feljegyzéssel. I.m. (454)
457. Példának hozható fel a Hofherr 220 000 P-s követelése, amelyet a főhadbiztos szerint nem a jószándék, hanem a pénz hiányában nem utaltak át. *Erdős Jenő*, Jelentése és reflexiói . . . i.m. (448.) 10.
458. Uo. 1.
459. Előterjesztés . . . i.m. (444) 5-6.
460. E program részének tekintette Dammang a vídiakéseket, mivel azzal háromszoros sebességet lehetett elérni, és ezáltal egy műszakon belül a termelékenységet fokozni. Erdős Jenő rámutatott arra, hogy a kések erőteljes bevezetése és az ezzel kapcsolatos akkord-csökkenés váltotta ki a Hofherrban 1934. július 5-én azt a sztrájkot, amely négy hónapig tartott. A munkásság ugyanis antiszociálisnak tartotta a vídiát, mert a munkamenet felgyorsulása miatt kevesebb munkás jutott kenyérhez.
461. *Erdős Jenő*, Jelentése és reflexiói . . . i.m. (448) 10.
462. Uo. 11.
463. Előterjesztés . . . i.m. (444) 1.
464. Uo.
465. Ugyancsak nézeteltérések voltak az öntőminták kérdésében, amelyet Erdős nem értékelt, viszont Dammang így nyilatkozott: ". . . den Absatz unter IV. hätte herr Erdős besser nicht geschrieben, denn er zeugt von wenig Werständnis für eine Eisengiesserei. Wenn herr Erdős unsere Giessmodelle mit einem: egy fillér értéke sincs: bewertet, so muss ich ihm jede fachkenntnis auf diesem Gebiete absprechen". *Erdős Jenő*, Jelentése és reflexiói . . . i.m. (448) 5. Vö. Jelentés 1935. július 29-én Perényi Istvánnak, a MÁH ügyvezető igazgatójának. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d.
466. *Erdős Jenő*, Jelentése és reflexiói . . . i.m. (448) 5.

467. Uo.
468. A Hitelbank Ipari Osztályának 1935. július 6-án kelt előterjesztése a Fegyvergyár és a Lámpagyár tervezett fúziójával kapcsolatban. OL.MÁH.Z–58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d.
469. 1935. július 25-i feljegyzés a Fegyvergyár és a Kincstár közötti függő kérdésekről. Uo.
470. Feljegyzés Bartha tábormokkal folytatott megbeszéléseiről. 1935. július 24-én tartott kibővített értekezlet jegyzőkönyve. Uo.
471. Hozzávetőleges előirányzat a Fegyver- és gépgyár r.t. és a Magyar Fém- és Lámpaárugyár r.t. tervezett fúziójával kapcsolatban. 1935. augusztus 31-én. Uo. A Rima tevékenységével a sajtó sokat foglalkozott. Megállapították, hogy a gyárvásárlások nemcsak azt a célt szolgálják, hogy a felesleges tőkétől megszabaduljanak, hanem szeretnék ezáltal az évek óta tartó követeléseiket realizálni, "... mert így akar a vertikális üzemekkel rendelkező Weiss Manfrédal és a MÁVAG-gal versenyezni." Rima-Lampart tranzakció. Magyar Vas- és Gépujság 54. (1935. augusztus 18.) 7. Nem kis szerepet játszik az érdeklődésben, hogy a Rima a Lampart technikai be rendezéseit hasznosítani szeretné. A tárgyalásokra utalt az a tény is, hogy gyenge anyagi körülmények között a Lampart 1% miatt akadályozott meg egy kartell – megállapodást. A kvóta mögött a Rima áll, állapítják meg az idézett műben. A Rima – írják – "ha még nem tudná valaki, nagyhatalom". Uo.
472. Hírek a Fegyver- és Lámpagyár fúziójáról. 8 órai újság 21 (1935. augusztus 18.) 6.
473. Vasipari vállalatok fúziója. Hírek a Fegyver- és Lámpagyár fúziójáról. Vas- és Gépközlöny 6 (1935. augusztus 25.) 5–6. Lásd még: Racionalizálási tervek a Lámpagyárnál és a Hofher(r)–Schrantz Rt.-nál; Uo. (1935. szeptember 1.) 7.
474. Az eredeti szerződés 1927. február 21-én kelt egyrészt a m. kir. Kincstár nevében, másrészt a Fegyver- és Gépgyár Részvénytársaság között géppuskák (és hasonlók) beszerzése tárgyában. OL.MÁH.Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 125.d. Az évek óta sűrűsödő nézeteltéréseket és ennek anyagi vonatkozásait újraértékeltte a MÁH Ipari Osztálya. Vö. Hozzávetőleges előirányzat a Fegyver- és Gépgyár Rt. és a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. tervezett fúziójával kapcsolatban 1935. augusztus 31. A következő lépés már az a megállapodás volt, amelyet a m. kir. kincstár képviseletében a m. kir. honvédelmi miniszter és a Magyar Általános Hitelbank budapesti cég az érdekkörébe tartozó Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. és a Fegyver- és Gépgyár Rt. budapesti cégek nevében a vitás követelések kiadandó gyalogsági puská és tüzérségi lőszer-megrendelések tárgyában készült. 1935. szeptember 6. Szeptember 9-én Gömbös Gyula a szerződést jóváhagyta. Uo.

475. Uo. 2. fejezet
476. Uo. 6. pont
477. Uo. 1. pont
478. Uo.
479. Uo. 7. pont
480. Ennek a beruházásnak háttérében feltételezhetően a német megrendelés állt. OL.MÁH.Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 125.
481. Uo. 8. pont
482. A 20-as években a munkaidőben nem volt ritka a 10 óra sem, olyannyira, hogy ezek száma 20%-ról 40%-ra emelkedett. A II. világháborúban a 9–10 órát ismét elérte. *Berend T. Iván–Ránki György, A monopolkapitalizmus kialakulása . . . i.m. (345) 90–91.*
483. A Fegyver- és Gépgyár Rt. tranzakciója. 8 órai Újság 21 (1935. szeptember 21.) 6.
484. A nyugdíj kezdete ténylegesen 1935. november 1. A részére megállapított nyugdíj összege évi 54 000 P, de hozzájárult még ehhez a látszat megőrzése érdekében továbbra is megtartott igazgatósági tagság után járó tiszteletdíj. 1936 szeptemberében elhunyt. FÉG üzleti jelentés és zárszámadás az 1935. évről. (Budapest 1936) 5.
485. Jegyzőkönyv a Fegyver- és Gépgyár Rt. Igazgatóságának 1935. szeptember hó 19-én a Magyar Általános Hitelbank helyiségeiben megtartott üléséről. OL.MÁH.Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 124.d. 2.
486. Uo. 6.
487. OLFÉG.Z–1079. Titkársági Iratok 1.cs. 3.d.
488. Jegyzőkönyv a Fegyver- és Gépgyár Rt. 1935. évi november hó 15-én a Magyar Általános Hitelbank helyiségeiben megtartott *rendkívüli közgyűlésről*. 1–15. OL.MÁH.Z–58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. 123.d.
489. A gyár történetében több alapszabályt ismerünk. Ezeket a Kereskedelmi és Váltótörvényszéknél a kereskedelmi társaségek jegyzékének X. kötet 164. lapján a "Fegyver- és Gépgyár részvénytársaság bejegyzett cégénél bejegyeztetett." OL.FÉG.Z–1079. Titkársági Iratok 1.cs. 1.d.

490. Előterjesztés . . . i.m. (488) 2. A gyár ún. "vegyeskereskedés" jellege jól tükröződik az alapszabályból és az üzemrészek felirataiból. Könnyű- és nehézfémek és azok ötvözeteinek kikészítése félgyártmányokká, lemezek, rudak, csövek, huzalok előállítására, könnyű- és nehézfémek fröccsöntése és melegsajtolása, könnyű- és nehézfémek és azok ötvözeteinek öntéssel való feldolgozása és forgalomba hozatala. Petróleumlámpák, gázlámpák, csillárok, gáz-, víz- és szeszmérők és mindenemű fémtömegcikk forgalombahozatala. Ezt még kiegészíti a zománcüzem, ahol is zománcozott kádakat, edényeket, egészségügyi felszereléseket, továbbá zománcozott vegyipari felszereléseket, kályhákat és tűzhelyeket állítanak elő, illetve forgalmaznak.
491. 1935. évi alapszabály OL.FÉG Közyűlési Iratok. Lásd MÁH.Z-58. 32.cs. 123.d. 14-15.
492. 1936. február 7-én kelt jelentés. 7. Vö. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály Iratai 33.cs. 128.d.
493. Dr. Damming műszaki jelentése 1937. június 18-án és 1936. szeptember 21-én kelt beadványa. Z-58. 41.cs. 145.d.
494. Dr. Damming műszaki jelentése . . . i.m. (493) Uo.
495. FÉG Üzleti Jelentés az 1936. évről (Budapest 1937). Lásd OL.MÁH. Z-58. 41.cs. 145.d. Vö. OL.MÁH Z-58 32.cs. 125.d. A Fegyver- és Gépgyár R.T. műhelyeiben összeírt, üzemben levő, ill. üzemképes, fegyvergyártásra fenntartott szerszám- gépek jegyzéke. OL.MÁH.Z-58. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 32.cs. Szerződések, megállapodások 125.d.
496. FÉG üzleti jelentés az 1936. évről . . . i.m. (495)

Ein Kapitel zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik. IV.

In seiner Einleitung weist der Autor darauf hin, dass er in diesem Kapitel die Vereinigung der Ungarischen Waffen- und Maschinenfabrik AG und der Ungarischen Metall- und Lampenwarenfabrik behandelt. Wie es zur Vereinigung gekommen war, beschrieb er in den vorigen Nummern der Folia Historica. Trotzdem kehrt er zu einigen – früher schon untersuchten – Grundfragen wieder zurück, um die Zusammenhänge besser zu erläutern.

Zur Vereinigung führte das Bedenken, dass unter den bestehenden Verhältnissen – ohne gründliche Neuorganisation und ohne Lösung zahlreicher problematischen Fragen – die Lebensfähigkeit beider Fabriken nicht weiter gesichert werden konnte.

Die Lage der Waffenfabrik wurde in den Jahren 1933–34 in bedenklichem Masse schlimmer. Die Passiva der Firma bei der Kreditbank erhöhten sich besonders, das Defizit wurde immer grösser. Die Aussichten zur Eintreibung der dem Ärar gegenüber bestehenden und in vielen Hinsichten streitigen Forderungen gestalteten sich sehr ungünstig, der Handelsgutumsatz schrumpfte völlig zusammen, von dem einzigen bedeutenden Besteller der Firma, dem Ministerium für Landesverteidigung konnte man wegen teilweise persönlicher Gegensätzen neue grössere Bestellungen kaum erwarten.

Die Lampenwarenfabrik arbeitete mit einem empfindlichen Verlust, da ihre wichtigsten Produkte durch den Preiskampf tief betroffen wurden, sie befand sich der Fabrik von Manfred Weiss gegenüber sowohl in der Produktion, als auch auf anderen Gebieten in ungünstiger Lage, sie war bei der Anschaffung der Rohstoffe, beziehungsweise Halbprodukte mehr oder weniger von ihr abhängig. Die Firma Manfred Weiss kam auch dadurch zu Vorteilen, dass sie in den Fällen, wo die Lampenwarenfabrik ihren Bedarf mit Hilfe anderer Firmen, zum Beispiel der von Rima deckte, die selbst Halbprodukte herstellte. Auch bei der Firma Rima erhöhten sich die Schulden beträchtlich und ohne Aufnahme neuer Betriebszweige hatte sie wenig Aussicht, die Verlustursachen aufzuheben.

Die Leitung der Firma beschäftigte sich auch mit einer anderen Möglichkeit zur Wiederherstellung der Rentabilität: sie versuchten mit der Firma Manfred Weiss ein Kartell zu schliessen, es konnte aber nicht verwirklicht werden, – obwohl die Quotenfrage schon fast ganz geklärt wurde – weil die Firma Manfred Weiss nur mit der Bedingung ein Kartell schliessen wollte, wenn die Lampenwarenfabrik auf die Herstellung jeder, auch von der Firma Manfred Weiss hergestellten Produkte verzichtet.

Nach der Erkennung dieser Tatsache beauftragte die Direktion der Kreditbank den Direktor der Lampenwarenfabrik Dr. Andras Dammang, die mit dem zum Interessenkreis des Instituts gehörenden Unternehmungen auf dem Gebiet der Metall- und Maschinenbauindustrie zusammenhängenden Fragen und in erster Linie die Möglichkeit der Neuorganisation der Waffenfabrik und der Lampenwarenfabrik zu untersuchen.

In seinem Bericht vom 25. März 1935 brachte Dr. Dammang die neuen Betriebszweige und ihre Auswirkungen auf die Unternehmungen im Interessenkreis des Instituts zur Vorlage. Am 15. Juni 1935 berichtete er über seinen Besuch in Metall- und Maschinenbauwerken.

In dem Bericht vom 26. Juni zog er dann die Folgerungen daraus und am 2. Juli stellte er seine Vorschläge.

Bei den Untersuchungen in der Waffenfabrik benützte er den Bericht über die Bilanz der Fabrik im Jahre 1933 von Direktor Ivan Tibor.

Auf Grund dieser Berichte schlug die Abteilung für Industrie von der Ungarischen Allgemeinen Kreditbank am 6. Juli 1935 die geplante Fusion der Waffenfabrik und der Lampenwarenfabrik. In der Vorlage vom 13. Juli 1935 wurde der Plan über die Möglichkeit der dreiseitigen Fusion der Waffenfabrik, der Lampenwarenfabrik und der Hofherr-Schranz AG abgehandelt. Jenö Erdös, der Generaldirektor der Hofherr-Schranz AG beschäftigte sich mit derselben Frage am 15. Juli 1935, er nahm gleichzeitig mit der Kritik über die Fusion der Waffenfabrik und der Lampenwarenfabrik gegen die dreiseitige Fusion mit der Hofherr-Schranz AG Stellung.

Die grosse Wirtschaftskrise, deren Folgen die Waffenfabrik trotz grösster Umsicht nicht vermeiden konnte, bewegte die Kreditbank, von der die Fabrik unterstützt wurde, zur Verordnung einer grossangelegten Untersuchung mit Einbeziehung ausländischer Fachleute. In Vertretung von der Gesellschaft für elektrische Unternehmungen Ludwig Loewe et Co. Berlin besichtigten am 24. und 25. Juni Loewe und ein deutscher Fachmann die Fabrik und zwar die Einrichtungen zur Infanteriegewehr-, Repetierpistolen-, sowie zur Maschinengewehrherstellung und stellten folgendes fest: "Die

Maschineneinrichtung ist in technischem Sinne völlig veraltet, die Maschinen sind durchschnittlich über 30 Jahre alt. Trotzdem ist die Qualität des hergestellten Infanteriegewehrs gut, es ist aber in erster Linie den aussergewöhnlichen Fachkenntnissen und den im Laufe mehrerer Jahrzehnte gesammelten Erfahrungen des Generaldirektors Frommer, sowie den Fachkenntnissen einiger Meister zuzuschreiben." Ohne Frommers Erfahrungen wäre die Erreichung dieser Qualität mit der gegenwärtigen technischen Einrichtung unvorstellbar. Der Wert des Infanteriegewehrs liegt in seiner Struktur und nicht "in dem Arbeitssystem der Produktion", das den modernen technischen Forderungen nicht entspricht. Loewe machte auch die Feststellung, dass die Produkte einer moderner eingerichteten Fabrik den Übernahmevorschriften viel mehr entsprechen könnten, da diese Vorschriften bedeutend strenger sind, als die praktischen Forderungen. Er weist darauf hin, dass die zur Übernahmekontrolle nötigen Messinstrumente und die zu ihrer Herstellung nötigen Geräte fehlen, die Leitung stützt sich hier auf eigene Erfahrung und Fachkenntnisse sowie auf die der führenden Meister. Die zur Produktion nötigen Instrumente und Geräte sind aus normalem Werkzeugsstahl verfertigt. Die Arbeitsprozesse könnten durch Anwendung vom speziellen, auch in Ungarn beschaffbaren Stahl beschleunigt werden.

Diese Untersuchung bildete schon einen Teil derjenigen grossangelegten Vorbereitungsarbeit, deren Ziel die Rationalisierung, beziehungsweise die Fusion der Maschinenbau- und Metallindustrie-Unternehmungen war. Nach gründlicher Vorbereitung wurde zuletzt die Fusion der Ungarischen Waffen- und Maschinenfabrik AG mit der Ungarischen Metall- und Lampenwarenfabrik AG beschlossen – entsprechend dem materiellen Interessen der Kreditbank und den militärpolitischen Interessen des Ministeriums für Landesverteidigung.

Die Vorstellungen des Ministeriums für Landesverteidigung darf natürlich nicht ohne Rücksicht auf die allgemeine Lage in Europa bewertet werden. Im Hintergrunde stehen von 1930 an diejenigen militärischen Ereignisse als bewegungskräfte der Geschehnisse, die als Vorspiel zum zweiten Weltkrieg angesehen werden können. Deutschland okkupierte das Rheinland. Japan führte in Asien, Italien in Afrika einen Krieg. Eine der grössten Hindernisse der Rüstung in Ungarn war der Friedensvertrag von Trianon, infolge dessen unsere Heimat sowohl in finanzieller als auch in militärischer Hinsicht unter Beobachtung war. Förmlich erforderten die Kontrolleure die Einhaltung des Vertrages, tatsächlich aber erlaubten sie, den Vertrag umzugehen, weil eine kräftige ungarische Militärbasis ihrer militärpolitischen Konzeption

nicht gegenüberstand. Deshalb konnte Manfred Weiss schon zwischen 1928 und 1931 zum Armeelieferanten werden und das Monopol verschiedener militärischen Einrichtungen für sich erwerben. Diese Fabriken – darunter die Waffenfabrik, die Ungarische Waggon – und Maschinenfabrik, die Jagdpatronenfabrik – dienten unmittelbar zur Befriedigung ausländischer Bestellungen, die vom Ministerium für Landesverteidigung betrieben wurden; die Armeelieferungen ins Ausland konnten ja dem verhüllten Ausbau der ungarischen Rüstungsindustriekapazität eine Hilfe leisten, schon in einer Periode, in der die ungarischen Rüstungsmaterialbestellungen noch keine Möglichkeit dafür dargeboten hätten. Obwohl der Direktor der Landesvereinigung der ungarischen Fabrikanten (ung. Abkürzung: GyOSz) Ferenc Chorin im Jahre 1937 folgende Äusserung tat: "Ungarn gehört nicht zu den Ländern, die sich von der Kriegskonjunktur ihren Teil nahmen", musste er ein andermal gestehen: "Überall, also auch bei uns versuchen die Betriebe sich den Bedürfnissen der Landesverteidigung und der militärischen Rüstung anzupassen . . . Es wäre schädlich . . . die richtige Entwicklung auf dem Gebiet der Landesverteidigung zu stören."

Eine grosse Rolle fiel bei der militärischen Rüstung der dem Ministerium für Landesverteidigung direkt untergeordneten Kriegsmaterialfabrik zu. Ihre Tätigkeit stand im Zusammenhang mit dem Friedensvertrag, da dieser nur die Inbetriebhaltung einer Kriegsmaterialfabrik erlaubte. Diese Fabrik wurde offiziell angemeldet, die anderen wurden als ihre Unterlieferanten bezeichnet. Für ihre Tätigkeit war charakteristisch, dass sie schon 1928 die Beziehungen zu den Fabriken aufnahmen, die zur Waffenherstellung geeignet waren. Obwohl unter ihnen die Firma Manfred Weiss die grösste war, bildete auch die Waffenfabrik einen teil der militärischen Konzeption.

Infolge des verlustbringenden Geschäftsganges beider Unternehmungen stellte sich die Frage, ob die Unternehmungen liquidiert, oder in dem jetzigen Rahmen gehalten, oder aber mit neuen Geschäftszweigen erweitert werden sollten. Sowohl die Liquidierung als auch die Weiterführung unter den jetzigen Verhältnissen hätten ihnen grosse Verluste beigebracht. Andererseits brachte das Ärar die Sache der neuen Bestellungen und der Begleichung beziehungsweise der Rückzahlung ihrer alten Schulden mit der Einrichtung neuer Betriebszweige in Verbindung. Da der Bruttoprofit von der Herstellung der neuen Produkte anschlagmässig schon nach der ersten Bestellung die völlige Abschreibung der nötigen Anlagen ermöglicht hätte und da die Reorganisation der Waffenfabrik, sowie der notwendige Kostenabbau im Rahmen der Fusion vorteilhaft aussah, zeigte sich diese Lösung am zweckmässigsten.

Die Voraussetzung für das Programm zur Verwirklichung der Aufnahme von neuen Betriebszweigen und der damit zusammenhängenden Investitionen war die Lösung der zwischen der Waffenfabrik und dem Ärar bestehenden Streitfragen, die Garantierung der Begleichung von Ärarschulden im Rahmen einer entsprechenden Amortisierung und die Garantierung der Beschäftigung in den alten und neuen Betrieben der Unternehmung durch entsprechende Bestellungen.

Als Ergebnis weitläufiger Verhandlungen mit dem Ministerium für Landesverteidigung wurde am 6. September 1935 eine Vereinbarung getroffen, die vom Minister für Landesverteidigung in einem Sonderbegleitbrief vom 17. September 1935 bestätigt wurde. In der Vereinbarung wurde einerseits die Begleichung der alten Schulden geregelt, andererseits eine neue Bestellung für Infanteriegewehre und Artilleriemunition gemacht, zuletzt wurden für die Betriebsbereitschaft Massnahmen getroffen.

Zur Begleichung der Forderungen bei dem Finanzministerium machte der Staatssekretär Jakabb schon am 24. Juli 1935 eine Proposition. Nach langen Verhandlungen wurde am 6. September eine Abmachung getroffen, die am 18. September 1935 auch vom Minister bestätigt wurde.

Im Falle der Begleichung der Forderungen beim Ministerium für Landesverteidigung und beim Finanzministerium musste die Unternehmung von ihren juristisch nicht genügend begründeten Ansprüchen ablassen; demgegenüber erhielten sie eine Garantie für die schnelle Rückzahlung ihrer gerechten Forderungen.

Die Direktion der Waffenfabrik stellte am 16. September 1935 in ihrer Sitzung – nach den Vereinbarungen mit dem Ärar – die Bilanz der Unternehmung vom 31. Dezember 1934 auf, sie schloss mit 5 845 940,05 Pengö Verlust. Die Lampenwarenfabrik machte vorher, am 19. Juni 1935 ihre Bilanz, die am 2. Juli von der Generalversammlung bestätigt wurde. Der Verlust der Lampenwarenfabrik betrug 1 630 000 Pengö, der den letzten anstoss zur Anmeldung gab, die in der Sondergeneralversammlung vom 15. November getan wurde: "Da in unserer Anlage einerseits die zum erfolgreichen Betrieb nötigen Betriebserweiterungen nicht durchgesetzt werden können, andererseits eine vorteilhaftere Verteilung der Regiekosten zur Erreichung günstigerer Geschäftsergebnisse erwünscht ist, bot sich für unsere Unternehmung die Fusion mit einer anderen Unternehmung ähnlichen Profils als beste Lösung. Wenn wir der geehrten Generalversammlung den Vorschlag machen, die Fusion mit der Waffen- und Maschinenfabrik AG auszusprechen, für welche wir vorhergehende Vereinbarungen trafen, können wir den geehr-

ten Aktienbesitzern zugleich melden, dass die Weiterführung des Geschäftskreises unserer Gesellschaft in der neuen Formation garantiert ist und auf dieser Weise die Tätigkeit des Betriebs eigentlich auch innerhalb der neuen Rahmen weitergeführt und ausserdem die Erweiterung unseres Geschäftskreises mit neueren Geschäftszweigen ermöglicht wird."

Die generalversammlung der Waffenfabrik nahm die Anmeldung in ähnlicher Weise zur Kenntnis und dadurch wurden alle Hindernisse für die praktische Verwirklichung der Fusion beseitigt. Es blieb natürlich auch weiterhin fraglich, inwiefern die Erneuerung der Struktur nebst formalen Veränderungen derselben sich auf das technische Niveau der Wirtschaft auswirken kann und wie weit sie mit den Forderungen der Zeit Schritt halten kann. Der Autor versucht die gestellten Fragen in dem nächsten Kapitel zu beantworten, hier macht er nur die Feststellung, dass die Fusion, die damit verbundene Rationalisierung und die Einführung neuer Betriebszweige brachten binnen einiger Jahre zwar die Erreichung, beziehungsweise die Überholung des Niveaus vor dem Kriege, trotzdem blieb es in europäischem Massstab gemessen in der Struktur unmodern.

KOVÁCS TIBOR

A Magyar Nemzeti Múzeum 1982. évi tevékenysége

Áttekintve a múzeum éves munkáját, megállapítható, tevékenységünk messze nem érvényes Pulszky Ferenc majd évszázados megjegyzése, miszerint "a múzeumi munka semmittevés olyan csoportosítása, hogy a lázas tevékenység képét nyújtsa".

Röviden fogalmazva: az intézmény 1982. évi munkája egészében megfelelt a középtávú ill. éves tervben előzetesen rögzítetteknek. Ez pedig azt is jelenti, hogy reális tervezésre építve, évközi módosításokat is alkalmazó közép- és felső szintű belső irányítással, lényegében sikerült elkerülni a nehezebbé váló gazdasági helyzet tevékenységünk színvonalát esetleg veszélyeztető buktatóit. Egy kivétellel: nem készült el – és reálisan egy éves eltolódással lehet számolni – a történeti kiállítás felújítása. Azaz: a pozitív irányú gazdasági-társadalmi erőfeszítések mellett ható negatív (csak munkaszervezési?) tendenciák visszafogó ereje múzeumunkat sem kerülte el. Önbecsapás lenne azt hinni "lenn és fenn", hogy e tény egyszerűen csak intézményünk belső munkájának szükségszerű átcsoportosítását jelentette, amikor a magyar nép történetét bemutató – e minőségében, jellegénél fogva egyetlen – állandó kiállításról van szó!

Elképzeléseinknek megfelelően a tárgyévben tovább emelkedett a szakmai munka színvonala. Jó irányú tendenciát jelezve, a múzeumi tevékenység minden fázisában (gyűjteménygyarapítás, nyilvántartás, műtárgyvédelem, feldolgozás, ismeretterjesztés) előtérbe került a távlatokat is célzó tudományos szempontok érvényre juttatása.

Mindezt bizonyítja – legalább is a *gyűjteményfejlesztés* terén –, hogy központi támogatással – mások mellett – folytatni tudtuk több évet átfogó régészeti feltárásainkat (pl. Pilismarót, Pécs, Felsőheténypuszta, Kölked, Zalavár, Hajdúdorog, Sály, Veresegyház, Doboz, Feldebrő, Lászlófalva, Esztergom) és a korábbi éveket meghaladó anyagi ráfordítással gyarapítottuk

történeti gyűjteményeinket. Ennek ellenére – finánciális okokból – sem jelenleg, de különösen a jövőt illetően nem tekinthető kielégítőnek az intézmény történeti gyűjteményeinek fejlesztése. Más szavakkal: ide vonatkozó feladataink csak messze a Magyar Nemzeti Múzeum rangjának és feladatrendszerének színvonala alatt teljesíthetők, különösen akkor, ha – joggal és kötelező jellegűen – az 1945 utáni időszak gyűjtési hiányosságaira gondolunk.

Jelen ötéves tervben kiemelt feladatként folyik a *nyilvántartási munka* intézményünkben. 1982-ben jó ütemű előrehaladás történt mind a korábbi elmaradások pótlásában (pl. leírókarton készítése és fényképpel történő ellátása), ill. a részleges revízióban, mind pedig az új – mások mellett a különösen nagy mennyiségű régészeti – forrásanyag leltározásában. A nyilvántartási munka közeli-távoli jövőbeni magasabb színvonalának biztosítása érdekében megkezdtük a számítógépes nyilvántartás bázisát képező régészeti adatbank megszervezését. Első lépésként (tárca támogatással) sikerült megoldani számítógépes szakember alkalmazását. Közreműködésével megindult a hazai igényekhez és lehetőségekhez igazodó rendszerszervezési feladatok, ill. a technikai és személyi igények felvázolása.

Műtárgyvédelmi munkánk fókuszába a történeti kiállítás anyagának tisztítása-konzerválása-restaurálása került. Jelentős feladatot rótt szakembereinkre külföldi és hazai kiállításainkon, köztük a schallaburgin, bemutatott műtárgyak megfelelő előkészítése. Az utóbbi években a múzeum fokozott figyelmet fordított történeti textiljeink állagvédelmére. 1982-ben osztályvezetői értekezleten vitattuk meg a textilgyűjtemény munkáját, meghatároztuk jövőbeni konkrét feladatait, beleértve a gyűjtemény több éves, részletezett restaurálási munkáját. Ennek része a koronázási palást nagy felelősséggel járó restaurálása is, amelyben szakembereink is részt vállalnak.

A múzeum egészét tekintve, mind a megjelent, mind az elkészült *tudományos feldolgozások* színvonalát és számát illetően kedvező kép alakult ki (l. Appendix). Elkészült 93 kisebb-nagyobb tudományos feldolgozás, a megjelent 87 publikáció közül pedig 6 (Sz. Burger Alice, Fodor István, Parádi Nándor, Fehér Géza, Cennerné Wilhelmb Gizella, Temesváry Ferenc) önálló kötetként jelent meg. 1982-től az országos hatáskörű corpuszmunkálatok döntő többségének irányítása a Magyar Nemzeti Múzeumban folyik (kelta, avar, honfoglaláskori leletek corpusza, Prähistorische Bronzefunde). A Múzsák Közművelődési Kiadóval közösen új sorozatot indítunk "Évezredek, évszázadok kincsei" (provizórikus) címmel. Az 5–6 íves, tudományos alapossággal megírt, a szélesebb olvasóközönségnek is szóló kötetek a MNM egy-egy kisebb gyűjteményét, ill. nagyobb gyűjteményeinek kiemelkedő darabjait mutatják

be. 1982-ben leadásra került az Aquamanilék (Lovag Zsuzsa) és az Ónedények (Németh Gábor) c. kötet.

A *múzeum tudományos ismeretterjesztő tevékenységének* régen várt eredményeként könyvelhetjük el, hogy az év folyamán megnyílt a kúthayai Kossuth és a rodostói Rákóczi ház új állandó kiállítása. Szüksős helyviszonyaink ellenére sikeres időszaki kiállításokat rendeztünk 1982-ben. Közülük különösen a "A magyar aranypénzverés története" c. bemutató váltott ki számottevő szakmai és közönség érdeklődést. A már bevált kereteket bővítve, közművelődési csoportunk Szabadszombat-Játszónap elnevezéssel új, kreatív jellegű foglalkozássorozatot indított, és manuális bemutatóval összekötött előadásokat szervezett vakok számára.

A múzeum két vezetője nem tervezett megtisztelő feladatként kapott irányító szerepet a koronával és a koronázási jelvényekkel foglalkozó tudományos bizottságban ill. a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. MTA-MM kutatási főirány koordináló tanácsában.

Annak ellenére, hogy intézményünk alaptevékenységének minden ágában döntő mértékben teljesítette betervezett feladatait, a mérleg másik serpenyőjében néhány negatívumot is elkönyvelhetünk. Vonatkozik ez elsősorban az épület felújításával kapcsolatos munkálatokra, hiszen a már említett történelmi kiállítás mellett nem fejeződött be kielégítően a textilműhely rekonstrukciója, és nem kaptuk meg a törökbálinti bútorraktár beígért és elengedhetetlenül szükséges kiegészítő felszerelését. A restaurátori műhely aktuális felújítását 1982-ben sem tudtuk elvégeztetni. A gabčíkovo-nagy-marosi nagyberuházás leállítása miatt a régészeti feltárások céltámogatása a tárgyévben már csökkent mértékű volt ill. az év végével megszűnt. A megkezdett régészeti munka – egészét tekintve – torzónak nevezhető. Bár több esetben egyéb elfoglaltság miatt, elfogadható indokkal, mégis sajnálatos, hogy több tervezett doktori, ill. kandidátusi értekezés kézírata nem került lezárásra 1982-ben. Felmondás, ill. részfoglalkozásúvá válás következtében az év folyamán átmenetileg gyengült restaurátori állományunk, és sajnos, erőfeszítéseink ellenére sem sikerült stabilizálni Gazdasági Osztályunk személyi összetételét.

GYŰJTEMÉNYFEJLESZTÉS

A jelentős számú terepbejárások és helyszíni szemlék mellett az intézmény munkatársai az alábbi lelőhelyeken végeztek kisebb-nagyobb feltárásokat:

ŐSKOR: Pilismarót, Bodrogkeresztúr, Tiszaluc, Hejce, Dévaványa,
RÓMAIKOR: Nemescső, Pécs, Heténypuszta,
NÉPVÁNDORLÁSKOR: Kölked, Veresegyház,
HONFOGLALÁSKOR: Hajdúdorog, Budapest-Óbuda,
KÖZÉPKOR: Ópusztaszer, Sály, Doboz, Esztergom, Feldebrő, Lászlófalva.

Gyűjteményeink nem ásatással történő gyarapítását – központi célhitelességével – a korábbi éveknél nagyobb összeggel tudtuk támogatni (mintegy 2,5 millió Ft). Ennek döntő többségét újkori műtárgyak és dokumentumok megszerzésére fordítottuk. Az év folyamán az alábbi kiemelkedő értékű tárgyakkal gyarapodtunk:

- germán ezüstsar,
- V. századi arany lunula,
- gótikus pohár,
- Bethlen pohár,
- magyar díszruhához tartozó arany ékszerkészlet a Prónay család hagyatékából,
- az érsekújvári mészáros céh anyaga,
- Gyurkovits Károly: Czuczor Ferenc és feleségének portréja,
- Vincenz Reim 9 db ceruzarajza,
- Farkas-féle numizmatikai magángyűjtemény jelentős része,
- az USA bicentenáriumára kiadott éremorozat.

NYILVÁNTARTÁS

Az elmúlt években kialakított rend szerint megfelelő ütemben folyt az érintett osztályokon a gyűjteményi anyag hiányosságokat pótló, új tárgyakat ill. dokumentumokat számbavevő nyilvántartási munka, amelyet összeségében az alábbi 1982. évi számadatok is bizonyítanak:

leltározott tárgyak száma: 15 508

kartonozott tárgyak száma: 11 920

adattári gyűjtemény dokumentációs gyarapodása: 285

Számos egyéb, folyamatban levő nyilvántartási és raktározási munka mellett megtörtént a régészeti raktár 1951–1960. évi anyagának átrendezése, az 1933–1936 között leltározott avar temetők revíziója; jelentős előrelépés történt az újkori dokumentumgyűjtemény átrendezésében, ill. raktári rendjének kialakításában, és elkészült a Képcsarnok 1981. évi kartonjairól a művész- és szakmutató. Megtörtént az Adattárban Vértes László leveleinek rendszere-

zése és a Sajtófigyelő sokéves anyagának rendezése, azon belül a régészeti témájú cikkek rendszerezése.

Az év folyamán elkészült 92, ill. 282 db dokumentációs és publikációs rajz, grafika, továbbá – belső és külső igényeket kielégítő – 6929 felvétel és 12 116 nagyítás fotóműhelyünkben.

MŰTÁRGYVÉDELEM

Az idevonatkozó tevékenységünket hátráltató tényezők – mint korábban – 1982-ben is a következők voltak: felmondás, munkaidőcsökkentési kérés, GYES miatt egyértelműen csökkent a képzett, gyakorlattal rendelkező restaurátorok száma, ill. kapacitása. Közülük többen részt vállaltak kiállításokhoz kapcsolódó rendezési és karbantartási munkákban, míg a textil-restaurátor műhely rekonstrukciójának siralmas elhúzódása változatlanul a munkaidő értelmes kihasználásának rovására ment. Mindennek ellenére műhelyeink mind a minőséget, mind a végzett munka mennyiségét tekintve a kívánt színvonalon produkáltak, hozzáteve, mindemellett három szakemberrünk 56 elméleti ill. gyakorlati órát tartott az MRMK által szervezett 1982. évi restauratori alaptanfolyamon.

A számszerű adatok az alábbiak szerint alakultak:

	Tisztított	Konzervált tárgyak száma	Restaurált
Régészet	3112	1638	1154
Képzőművészet	93	–	12
Numizmatika	1638	–	–
Történet	79	1304	64
Összesen:	4922	2942	1230

TUDOMÁNYOS MUNKA

Bár nem feltétlen a mi feladatunk az ilyen jellegű önértékelés, talán mégis megkockáztatjuk annak rögzítését, hogy az öt éves terv elején megfogalmazott, s akkor talán túlzónak tűnő tudományos célkitűzések következetes megvalósításával, intézményünk mind stabilabban betölti azt a szerepet, amelyre az általa művelt szaktudományokban predesztinált. Hozzá kell tenni: helyzetünket megnyugtatónak csak a régészetben, a numizmatikában és a

művészettörténetben nevezhetjük, míg a történeti kutatás (gyűjtés) területén – minden belső erőfeszítés ellenére – komoly nehézségek, de mondhatjuk erőteljes lemaradás tapasztalható. Ez utóbbi perspektivikus korrekciója legjobb esetben is csak a hazai történeti múzeológia anomáliáinak kiküszöbölése után várható. Tudományos tevékenységünk eredményei nem kis részben annak köszönhetőek, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum több országos tudományos munka irányítója (corpuszok, Prähistorische Bronzefunde) vagy egyik bázisintézménye (TIR, CSIR, RIU) és szakemberei jelentős feladatokat vállaltak a folyamatban levő művészet- és művelődéstörténeti, ill. történeti sorozatok megírásában. Annak ellenére, hogy az imént felsorolt munkákban az 1982-re tervezett feladatok 75–80%-ban elkészültek, meg kell említeni, hogy nem egyszer szinte elháríthatatlanul jelentkezik e fontos team-munkák két hátráltatója: a célhitelek bizonytalan folyósítása és a partner intézmények, ill. kutatók munkaütemének instabilitása.

Kutatóink szerteágazó munkásságának megjelent publikációit bibliográfiai részletezettséggel csatoljuk az Appendixben, míg az elkészült és nyomdába adott 93 tudományos értekezés közül itt csak a nagyobb, ill. jelentősebb feldolgozások egy részét soroljuk fel:

- Adatok a tatai ipar értékeléséhez (Dobosi V.),
- Kisapostagi sírok a dunaujvárosi temetőben (Szathmári I.),
- Kísérletek a későneolitikus délkelet-európai néesség közeli kapcsolatainak vizsgálatára (Zoffman Zs.),
- Die Elephantidae-Reste aus dem Karpaten-Becken (Vörös I.),
- Die kaiserzeitliche "Wagengrab" Nr. 3 von Környe (Bónis É.),
- Egy Domitianus kori győzelmi emlékmű és egy szenatori kurzus felirata Savariából (Tóth E.),
- Későrómai sírok Aquincumban (Burger A.),
- Hosszanti sáncok (Patay P.–Soproni S.–Garam É.),
- A tiszafüredi lósírokról (Garam É.),
- Das gepidische Fürsten(?) grab von Tiszaszöllös (Kiss A.),
- Zalavár-Kövecses kora-középkori régészeti emlékei (Soós Á.),
- Honfoglaló magyarság kultúrájának keleti gyökerei (Fodor I., kandidátusi disszertáció),
- Hajdú-Bihar megye területének kora Árpád-kori településtörténeti vázlata (Mesterházy K.),
- A kácsi középkori lakótorony (Parádi N.),
- Besenyők, kunok, jászok (Pálóczi-Horváth A.),

- A török hódoltság életmódtörténeti forrásai: hagyatéki leltárak (Gerelyes I., bölcsészdoktori értekezés),
- A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye (Temesváry F.),
- Divatlexikon viselettörténeti címszavai (Dózsa K.),
- Pipák és pipázás Magyarországon (Haider E.),
- Körtvélyesi István szikszói bíró XVIII. századi naplója (Németh G.),
- Iratok a szatmári béke történetéhez (Bánkuti I.),
- Viselet – divat (Ember Mária),
- A Magyar Tudományos Akadémia palotája (Rózsa Gy.),
- Új portréműfajok a XVIII. századi magyarországi festészetben (Cennerné),
- Pénzes poharak a Nemzeti Múzeumban (Bíróné–Németh A.),
- Numizmatika (egyetemi kézikönyv – Gedai I.),
- Mária és Lajos alabástrom domborművei (Héri V.),
- I. századi római sisak restaurálása (Bruder K.),
- Museum Documentation in Hungary (Bezeczky T.),
- A magyar múzeumok története (Fülep F.).

Megemlítjük: a nagyszámú, itt fel nem sorolt folyamatban levő feldolgozás mellett munkatársaink itthon és külföldön 43 tudományos előadást tartottak.

KÖNYVTÁR, KIADVÁNYOK

A Központi Régészeti Könyvtár 1982-ben sok nehézséggel küszködött. Vezetője több hónapig beteg volt, egyik tapasztalt munkatársa nyugdíjba vonult, fejlesztéséhez – hosszú évek óta először – nem sikerült tárca cél-támogatást kapni, s az ország devizanehézségei miatt rendeléseink egy részét a KULTURA nem tudta elfogadni. Részben a személyi problémákkal magyarázható, hogy megjelent kiadványaink külföldi terjesztése nem a kívánt mértékben folyt. Ugyanakkor előrelépés történt az állományrevízióban, s elkészült 7755 karton a katalógusok számára. Csereanyagként beérkezett 1280 kötet, míg mi 1853-at küldtünk ki.

Az állománygyarapodás alakulása 1982-ben:

monográfia	1032
folyóirat	604
dokumentáció	23

Összesen: 1659

(Ebből vétel: 524, csere 983, ajándék: 152.)

A könyvtár teljes állománya 1982 végén:

monográfia	52 699	
folyóirat	46 833	
dokumentáció	737	
mikrofilm	70	
		Összesen: 100 339 db

A Magyar Nemzeti Múzeum 1982-ben megjelent kiadványai:

Folia Archaeologica 32, 1981.

Folia Historica 9, 1981.

Régészeti Füzetek Ser. I. No. 35.

Régészeti Füzetek Ser. II. No. 21.

Régészeti Füzetek Ser. II. No. 22.

Kiállításvezetők: – Az aranypénzverés története

– Vadászfegyverek (XVI–XIX. sz.)

KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG, KIÁLLÍTÁSOK

Az elmúlt években kialakított és bevált módszert követve végezte az intézmény ismeretterjesztő munkáját. Elértük, hogy mind az iskoláskorúak, mind a felnőttek részére megfelelő színvonalon, sok vonatkozásban szolgáltatás szerűen biztosítottunk periódikusan ismétlődő, ill. lineárisan felépülő programokat.

Megfelelő módon alakult az iskoláskorúak számára kiépített foglalkozás-rendszer, amit a következő adatok is igazolnak:

– játék/feladatlapos órák: 54 csoport – 1520 fő,

– történelemoktatáshoz kapcsolódó foglalkozások:

46 csoport – 1150 fő,

– iskolai szervezésű szabadidős foglalkozások: 98 csoport – 2306 fő,

– szakköri foglalkozások: 73 alkalommal – 1828 fő.

1982-ben 41 szabadegyetemi előadást tartottunk; a História Klub foglalkozásait négy alkalommal, 310 résztvevővel rendeztük meg, és részt vettünk a 14 fővárosi múzeum által meghirdetett Múzeumról-múzeumra című művelődéstörténeti játék előkészítésében.

Új rendezvényként indult a Szabad szombat – Játsonap, havonta egy alkalommal. Ennek keretében, a régészeti kiállítás különböző termeiben tartott manuális foglalkozások az adott kiállításrészben bemutatott korok

megismerését segítik elő. Elkészült a múzeumot reklámozó rajzfilm, amelyet nyolc héten keresztül vetítettek a fővárosi mozikban.

Az 1982-ben rendezett időszaki kiállítások:

- Rákóczi emlékek – MNM, 1981. XII. 10–1982. IV. 25.
- A magyar arany pénzverés története – MNM, 1982. V. 11–X. 14.
- Vadászfegyverek (XVI–XIX.sz.) – MNM, 1982. XI. 30–1983. IV. 17.
- Garibaldi emlékek Magyarországon – Hadtörténeti Múzeum, 1982. X. 19–XI.7.
- Báthoriak és pénzverésük, Nyírbátor, 1982. VIII. 6–20.

A MNM és vidéki múzeumainak látogatószáma a tárgyévben az alábbiak szerint alakult:

Magyar Nemzeti Múzeum	537 837
Rákóczi Múzeum (Sárospatak)	151 054
Mátyás Király Múzeum (Visegrád)	288 146
Kossuth Emlékház (Monok)	21 759
Vértesszőlősi bemutatóhely	50 043
Károlyi Emlékszobák	867
	1 049 706

Megjegyzendő: 1981-hez viszonyítva látogatóink száma mintegy 30 ezerrel emelkedett; kisebb visszaesés a Rákóczi Múzeumnál és a vértesszőlősi bemutatóhelynél tapasztalható.

GAZDÁLKODÁS, ÉPÜLET, SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY

Az inflációs folyamatot figyelembe véve is örömmel állapítható meg, hogy a múlt évhez viszonyítva intézményünk pénzügyi helyzete javult. A múzeum 21 004 798 Ft-tal gazdálkodott, ami az alapelőirányzathoz viszonyítva 31%-os pozitív eltérést jelent. (Összehasonlításként az 1981. évi adatok: 16,7 millió és 18,4%.)

A felhasználás néhány jellemző mutatószáma:

– Munkabér és egyéb személyi jellegű kiadás	7 164 568
– Ingatlan fenntartás	1 694 713
– Ásatás	957 637

– Egyéb gyűjteménygyarapítás	2 528 631
– Nyilvántartás	128 326
– Restaurálás	118 460
– Közművelődés	413 910

(Az adatok nem tartalmazzák a történeti kiállítás felújításával kapcsolatos eddig felhasznált összegeket.)

A pénzügyi teljesítés 1982-ben 99,5%-os volt (1981-ben: 98%).

A fentebb már említett felújítási nehézségek mellett az épület karbantartásában – bár ez csak tüneti kezelésnek tekinthető – bizonyos előrelépés történt: megtörtént a kazán biztonsági berendezésének korrekciója, több osztályon, ill. az épület folyosóin számottevő kőműves, festő-, mázólo-, burkoló, ill. víz- és fűtészerező munkát sikerült elvégeztetni mintegy 1,7 millió forint értékben.

Az intézmény személyi állományának fluktuációja a beszámolási évben sem volt számottevő, bár a felmondások, nyugdíjazások egy-egy osztály (Gazdasági Osztály, Adattár, Képcsarnok, Újkori Osztály) munkáját rövidebb-hosszabb ideig nehezítették. Az év folyamán 5 fő vonult nyugállományba – köztük Sz. Burger Alice osztályvezető, Patay Pál osztályvezető-helyettes, Moskovszky Éva főkönyvtáros –, 3 fő az áthelyezéssel távozó, 5 pedig a belépők száma. Itt említjük: 8 munkatársunk volt GYES-en 1982-ben, 4 fő pedig rendszeres közép- és felsőfokú oktatásban vesz részt.

1982-ben a Magyar Nemzet Múzeum 9 dolgozója részesült kitüntetésben az alábbiak szerint:

SZOCIALISTA KULTURÁÉRT: Temesváry Ferenc

Tóth Endre

Dolniczky Jolán

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT:

Lukács Géza

Sárosi Lászlóné

Selmezy Rajmundné

Szabó László

Szoboszlai Mária

MÓRA FERENC-DIJ:

Sz. Burger Alice

Fodor István, Soós Ágnes és Füle Ferenc a bolgár állam fennállásának 1300. évfordulójára alapított kitüntetésben részesült.

A pozitív személyi, ill. tudományos vonatkozású események közé tartozik, hogy Fodor István kandidátusi, Gerelyes Ibolya pedig doktori címet szerzett.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Miután e témában az intézmény a közelmúltban részletes jelentést készített, itt csak néhány összesítő adat felsorolására szorítkozunk.

Változatlanul sok külföldi szakember tanulmányozza hosszabb-rövidebb ideig gyűjteményeinket, hiszen 1982-ben

- szocialista országból 48-an,
- kapitalista államokból 101-en

látogatták meg a Magyar Nemzeti Múzeumot, ahol összesen 224 napot töltöttek el.

Ugyanakkor a múzeum 47 munkatársa 356 napot töltött külföldön (ösztöndíj, tanulmányút, konferencia, kiállításrendezés, műtárgykísérés): *Szovjetunió*: Kiss Attila, *NDK*: Báthy Géza, Haider Edit, Kemenczei Tibor, Kovács Tibor, Stanczik Ilona, Bíró Tiborné, Aczél Eszter, *Csehszlovákia*: Fodor István, Parádi Nándor, Vígh Károly, Bíró Tiborné, *Bulgária*: Garam Éva, Kiss Attila, Stanczik Ilona, Tóth Endre, Korek József, Papp János, *Jugoszlávia*: Kovalovszki Júlia, Mesterházy Károly, Kovács Tibor, *Ausztria*: Bónis Éva, Garam Éva, Kiss Attila, Tóth Endre, Rózsa György, Varsányi Lajos, Cenner Gyuláné, Bíró Tiborné, Gedai István, Hídvégi Erzsébet, Kolba Judit, Lovag Zsuzsa, Fülep Ferenc, *Anglia*: Fülep Ferenc, *NSzK*: Kiss Attila, Bónis Éva, Kolba Judit, Lovag Zsuzsa, *Svédország*: Dózsa Katalin, Gedai István, *Spanyolország*: Rózsa György, *Törökország*: Fehér Géza, Gerelyes Ibolya, Fülep Ferenc, *Franciaország*: Fülep Ferenc.

Külföldön rendezett kiállításaink:

KÜTAHYA: Kossuth Emlékház, állandó kiállítás

RODOSTÓ: Rákóczi Emlékház, állandó kiállítás

SZÓFIA: Hunok-germánok-avarok, időszaki kiállítás

BÉCS: Osztrák-magyar numizmatikai kapcsolatok, időszaki kiállítás

HAMBURG: Ötvös kiállítás a "Magyar napok" keretében

Jelentős műtárgykölcsönzéssel támogattuk a schallaburgi "Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn" és az Eisenstadt-i "Haydn és kora" kiállítást.

Munkatársaink közül Fülep Ferenc az ICOM Régészeti és Történeti Bizottságának elnöke, Gedai István az International Numismatic Commission alelnöke, Patay Pál és Korek József a Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsának tagja.

HAZAI KAPCSOLATOK

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően ez évben is igen jelentős számú műtárgykölcsönzéssel, fotóval, másolatok készítésével segítjük a társ-múzeumok kiállítási tevékenységét, a kiadók munkáját és a tömegkommunikációs intézményeket.

Többen részt vesznek a szakmai szervezetek, testületek munkájában: MTA Régészeti Bizottság (Fülep Ferenc, Korek József, Kemenczei Tibor), MTA Művészettörténeti Bizottság (Rózsa György), MTA Őstörténeti Munkaközösség (Vörös István), MTA Tudományos Minősítő Bizottság (Fülep Ferenc, Rózsa György), Magyar-Szovjet Történész Vegyesbizottság (Gedai István), Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vezetősége (Fülep Ferenc, Soproni Sándor, Kovács Tibor), Numizmatikai Társulat vezetősége (Gedai István).

Munkatársaink több központi szakmai folyóirat szerkesztését végzik, ill. részt vesznek szerkesztőbizottsági munkában: *Arch. Ért.* (Fülep Ferenc, Bónis Éva), *Acta Arch. Hung.* (Dienes István), *Acta et Arch.* (Fodor István), *Com. Arch. Hung.* (Kovács Tibor, Fodor István, Garam Éva), *Acta Hist. Artium* (Rózsa György), *Numizmatikai Közlemények* (Bíró Tiborné), *Numismatic Literature* (Gedai István), *Történeti Múzeumi Közlemények* (Bánkúti Imre), *Historia* (Kovács Tibor), *Múzeumi Közlemények* (Kovács Tibor).

Egyetemi és főiskolai előadásokat tartanak, ill. szakmai gyakorlatokat vezetnek: Bónis Éva, Garam Éva, Fodor István, Gedai István, Héri Vera, Kiss Attila, Kovalovszki Júlia, Korek József, Kovács Tibor, Soproni Sándor, Soós Ágnes, Stanczik Ilona, Tóth Endre.

A Magyar Nemzeti Múzeum irányítja az országos régészeti szakfelügyeletet (Korek József, Gedai István, Kemenczei Tibor, Soós Ágnes, Mesterházy Károly, Patay Pál) és részt veszünk a történeti múzeológia szakfelügyeleti munkájában is (Bánkúti Imre).

RÁKÓCZI MÚZEUM, SÁROSPATAK

A múzeum két legfontosabb feladatát – a vár emlékegyüttesének védelme, helyreállítása, folyamatos karbantartása, valamint a várba irányuló idegenforgalom, illetve az ehhez kapcsolódó ismeretterjesztő tevékenység színvonalas ellátása –, a körülményekhez képest, a beszámolási évben jól látta el. A műemlékvédelmi és rekonstrukciós munkák a korábbi évekhez viszonyítva kissé lelassultak. Ez kis részben a redukált költségkerettel, sokkal

inkább viszont azzal magyarázható, hogy az OMF nem tudott elegendő kivitelezői kapacitást biztosítani. A betervezett műemléki munkák közül elkészült az Olaszbástya hídja, az Olaszbástya kazamata két lejárója. Sajnos nem történt meg a Perényi-szárny hármás árkádjának üvegezése és stagnál a várak építményeinek rekonstrukciója. De elmaradt a tető bádogozásának festése és a Vöröstorony villanyhálózatának felújítása is. Ugyanakkor örömmel nyugtázzhatjuk, hogy több mint egymillió forintos költséggel megépült a nyugati kerítés.

1982-ben ásatás folyt a külső vár ÉNy-i sarokbástyájának kazamatájában, és megfelelő színvonalú volt az egyéb gyűjteményfejlesztés is (történelem: 46 db, néprajz: 421 db, képző- és iparművészet: 20 db). A tudományos feldolgozás terén jelentős eredménynek könyvelhetjük el a Fejezetek a szanki és mórícigáti tanyásgazdálkodás múltjából c. tanulmány befejezését (Janó Ákos).

Az év folyamán állandó kiállításként megnyílt a reneszánsz kőtár és egy időszaki kiállítás került bemutatásra (Lannert Keresztély faragó és ifj. Szabó Miklós kerámikus kiállítása).

A vár iránti érdeklődés, illetve a közművelődési munka hatékonyságát érzékletesen fejezik ki a következő számadatok: 2035 tárlatvezetés, 151 054 látogató.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM, VISEGRÁD

A Művelődési Minisztérium – a Magyar Nemzeti Múzeum vezetésével együttműködve – felülvizsgálta az új múzeum 1970-ben megindított beruházási feladatainak jelenlegi helyzetét és azt, az új gazdasági intézkedések nyomán, módosította: a még rendelkezésre álló hitelfedezetek függvényében a megkezdett munkát oly módon kell befejezni, hogy a királyi palota területén a teljes területrendezés, lekerítés, a szanalásra kisajátított épületek bontása megtörténjék. Az új múzeum és kiállítási épület tényleges építésére előreláthatólag az évtized vége előtt nem kerülhet sor.

Az 1982 folyamán végzett fontosabb ásatások, illetve leletmentések az alábbiak voltak:

- a Fő u. 45. szám alatti MTA üdülő mélyépítési munkáinál megfigyelt – a palotához tartozó – épületek alaprajzának rögzítése,
- a Fő u. 38. számú telken levő Egészségház udvarán egy XIV–XVI. századi város polgárházának részbeni feltárása,

– a királyi palota romterületén (Fő u. 33.) a palota Ny-i szárnyának részlete, míg a Fő u. 39. sz. telken a királynői palota XIV. századi udvara és az ehhez épített XV. századi királynői magánkápolna jelentős maradványai kerültek felszínre.

A múzeum jelentős gyarodásának tekinthető egy XV. századi páncéling és a korábbiakhoz hasonlóan ez évben is különböző korú fontos dunai vízleletek kerültek a múzeum birtokába.

A tudományos munkában a múzeum munkatársainak legfontosabb feladata a Régészeti topográfia visegrádi kötetének megírása. A tárgyévben sajnos csak közepes ütemű előrehaladás történt, amely részben a be nem tervezett, de jelentős tudományos eredményekkel járó feltárásokkal magyarázható. Megjelent a XIV. századi öntőhely a visegrádi Alsóvárban c. tanulmány (Szőke Mátyás) és Visegrád bemutatása a schallaburgi kiállítás katalógusában (Héjj Miklós), és leadásra kerültek a következő fontosabb munkák: Ispánsági központ Visegrádon (Szőke Mátyás), Király központ a XIV. században Visegrádon (Héjj Miklós).

Amint az alábbi adatok is jól illusztrálják, számottevő előrelépés történt a műtárgyvédelem terén: 1441 tárgy vegyszeres tisztítása, 317 konzerválása és 13 restaurálása történt meg.

A már megszokott színvonalon folyt a múzeum közművelődési tevékenysége: megrendezték, mint korábban több alkalommal, a nyári régész-tábort, számos vezetést tartottak, míg a múzeum kiállításait 288 146-an látogatták meg.

KOSSUTH MÚZEUM, MONOK

Pozitíven értékelhető, hogy a Múzeumi Hónapban megnyílt a helytörténeti gyűjteményekből kialakított kiállítás, amely a Kossuth-ház udvari szárnyépületének helyiségeiben áll a látogatók rendelkezésére. Talán az új bemutatóval is magyarázható, hogy 1982-ben mintegy 4000 fővel nőtt a múzeum látogatóinak száma.

VÉRTESSZŐLŐSI BEMUTATÓHELY

Az év folyamán befejeződött a harmadik számú épület tetőcseréje. Már megszokottan, 1982-ben is sok hazai és külföldi szakember, továbbá viszonylag nagyszámú látogató (50 043) kereste fel a kis múzeumot.

KÁROLYI EMLÉKSZOBÁK

Az év jelentős részében – miután többszöri kísérlet után csak ősszel sikerült a kiállítótermek padlózatát rendbehozni – csak csoportos látogatók számára, illetve külön kérésre nyitottuk ki a kiállítást, ami egyben magyarázatként is szolgál a viszonylag kis látogatószámra (867).

APPENDIX
**A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1982-ben
megjelent tudományos publikációi**

(A bibliográfiai adatokat megközelítő kronológiai rendben soroljuk fel.)

DOBOSI VIOLA

- Őskori telepek Boldogkőváralja környékén. *Fol. Arch.* 32, 1981. 7–36.
- Pilismarót-Diós: új őskori telep. *Com. Arch. Hung.* 1, 1981. 9–27.

LOSITS FERENC

- Ujkőkori leletek a Pilismaróti-Szobi rév telepfeltárásról. *Dunai Rég. Közl.* 1979. 10–20.

SZATHMÁRI ILDIKÓ

- A halomsíros kultúra népének települése a Pilismarót-Szobi révnél. *Dunai Rég. Közl.* 1979. 29–34.

PATAY PÁL

- Angaben zur relativen Chronologie der Kupferzeit im Karpatenbecken östlich der Donau. In: *Passaggio del Neolitico all'eta del Bronzo nell'Europa Centrale e nella Regione Alpina.* Verona 1982. 107–115.
- Három bronzüst. A Debreceni Déri Múzeum 1979. évi Évkönyve. Debrecen 1981. 59–78.
- Die Bronzefanne von Kurd. *Arbeits- und Forschungsberichte . . . Beiheft 16. Betrage zur Ur- und Frühgeschichte I.* Leipzig 1981. 419–423.

KOVÁCS TIBOR

- Der spätbronzezeitliche Depotfund von Rétközberencs. In: *Studien zur Bronzezeit.* Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn. Mainz/Rhein 1982. 163–180.
- Einige neue Angaben zur Ausbildung und Inneren Gliederung der Füzesabony-Kultur. In: *Prähistorische Archaeologie in Südosteuropa.* Band 1. Südosteuropa zwischen 1600 und 1000. Berlin 1982. 287–304.
- Die terminologischen und chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. In: *Il passaggio dal Neolitico all'eta del Bronzo nell'Europa Centrale e nella Regione Alpina.* Verona 1982. 153–164.

KEMENCZEI TIBOR

- A prügyi koravaskori kincsletet. *Com. Arch. Hung.* 1, 1981. 29–91.
- Az alsóberecki későbronzkori urnatemető. *Fol. Arch.* 32, 1981. 69–94.
- Die Gáva-Kultur. In: *Potudniowe Strefa Kultury.* 275–289.

KEMENCZEI TIBOR–STANCZIK ILONA

- A Pilismaróti-Szobi révnél végzett ásatás 1979-ben. *Dunai Rég. Közl.* 1979. 5–9.

VÖRÖS ISTVÁN

- Magyarország fosszilis Elephantodae leletei I. Észak-Magyarország. *Fol. Hist.-nat. Museum Matraensis* 6, 1980. 13–49.
- Szarvasmarha áldozat a péceli kultúra pilismaróti telepén. *Dunai Rég. Közl.* 1979. 21–28.
- Wild Equids from the early holocene in the Carpathian Basin. *Fol. Arch.* 32, 1981. 37–68.
- The animal bones from the late La Tène and Roman Settlement on Szakály-Rétiföldek. In: *BAR. Internat. Ser.* 144, 1982. 129–179.
- A Pilismarót-Diósfelsőpaleolit telep állatcsontleletei. *Com. Arch. Hung.* 1, 1981. 22–24.
- (Kretzoi–Márton–Pécsi–Schweitzer–Vörös): Pliocenepleistocene piedmont correlativ sediments in Hungary. *Quaternary Studies* 1982. 42–43.

BÓNIS ÉVA

- Das kaiserzeitliche "Wagengrab" 1 von Káloz. A kálozi 1. számú "kocsi" sír. *Fol. Arch.* 32, 1982. 96–114.

TÓTH ENDRE

- Vitás kérdések Pannóniai IV. századi történetében. *Antik Tanulmányok* 28, 1981. 219–229.
- Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ung. Nat. Mus. *Fol. Arch.* 32, 1981. 145–167.
- Pilismarót-Szobi rév, római erődítmény. *Dunai Rég. Közl.* 1979. 77–82.
- Megjegyzések Pannonia provincia kialakulásának kérdéséhez. *Arch. Ért.* 108, 1981. 108. 13–33.
- A XV. Apollinaris legio illyricumi állomásozásának kérdése. *Antik Tanulmányok* 27, 1980. 254–265.

FÜLEP FERENC—SZ. BURGER ALICE

- Ein spätrömischer Münzschatz der Römerstadt Sopianae — (Pécs). *Fol. Arch.* 32, 1981. 169–189.

SZ. BURGER ALICE

- Late Roman Money circulation in South-Pannonia. *Rég. Füz. Ser. II.* 22, 1981.

BIRÓ TIBORNÉ

- Münzverkehr in Pannonien. In: *Actes du 9éme Congres International de Numismatique. Luxemburg 1982.* 503–509.
- (Lányi-Bíróné): Fundmünzbereich 1977. *Acta Arch. Hung.* 32, 1980. 455–466.

SOPRONI SÁNDOR

- Pilismarót-Duna melléke, 2 római őrtorony. *Duna Rég. Közl.* 1979. 83–84.

GARAM ÉVA

- A bőcsi későavarkori lelet és köre. *Arch. Ért.* 108, 1981. 34–51.
- Völkerwanderungszeitliche Ausstellung in Berlin. *Fol. Arch.* 32, 1981. 241–247.
- VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. *Com. Arch. Hung.* 1, 1981. 137–147.

KISS ATTILA

- A pécsüszögi hun lelet lelőköriülményeiről. *Arch. Ért.* 108, 1981. 79–80.
- Funde aus dem 5–6 Jh. Gebiet Brigetio. In: *Fol. Arch.* 32, 1981. 191–210.
- Völkerwanderungszeitliches, germanische Langschwert von Dunapentele/Dunaújváros. In: *Alba Regia* 19, 1981. 196–206.
- Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi. (Zur Geschichte der Karpatenbeckens in den Jahren 454–568) *Alba Regia* 19, 1981. 167–185.

FODOR ISTVÁN

- Honfoglaláskori sír Doroszlón. *Com. Arch. Hung.* 1981. 149–164.
- On Magyar-Bulgar-Turkish Contacts. In: *Chuvás Studies.* ed. A. Róna-Tas. BOH. XXVIII. Budapest 1982. 45–81.

- On the earliest Hungarian-Turcic contacts. *Studie Turco-Hungarica V*, Budapest 1981. 145–151.
- Vorwort. In: E.A. Chalikova–A.H. Chalikov. *Altungarn an der Kama und im Ural. Rég. Füz. Ser. II. 21*. Budapest 1981. 5–6.
- Az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, Turku 1980. *Arch. Ért.* 108, 1981. 103–105.
- Hol talált rá Julianus a keleti magyarokra? Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 1982. 55–67.
- Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest 1982. *Corvina*. 1–373 p. 48.t.
- On the Development of the Hungarian Art of the Conquest Period. In: *Congressus Quintus Internationalis-Fenno-Ugristarum. Pars VIII. Red. Osmo Ikola*. Turku 1981. 350–356.
- A sándorfalva-eperjesi honfoglaláskori temető. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*. Szeged 1981. 47–50.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyarságnál. *Fol. Arch.* 32, 1981. 211–222.
- Berettyóújfalu története a IX. századtól a XIII. századig. In: *Berettyóújfalu története*. Szerk. Varga Gy. Berettyóújfalu 1981. 31–49.

GEDAI ISTVÁN

- The Department of Coins and Medals of the Hungarian National Museum. *Compte Rendu*. No. 28. Wetteren 1981. 26–31.
- A magyar aranyérmék története. (Kiállítási katalógus) Budapest 1982. *NPI*. 1–55.
- Münzen des Königs Matthias Corvinus. In: *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. (Schallaburg '82) Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Nr. 118. Wien 1982. 219.; 100.1. és 100.3.–100.9. sz. tárgy leírása 219–220.
- Commercial connestions between Central and Northern Europe in the X–XI. centuries. In: *Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics*. 1982. Louvan-La Neuve-Luxemburg. II. 799–803.
- A pénzverés Nagy Lajos korában. In: *Művészet I. Lajos király korában*. 1342–1382. Katalógus. Budapest 1982. 153–154.

DIENES ISTVÁN

- Schamanenaristokratie in den Nomadenstaaten In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VIII. Red. Osmo Ikola. Turku 1981. 326–338.*

PARÁDI NÁNDOR

- (I. Holl–N.Parádi): *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1982. 144 p. 4 t.*

CZEGLÉDI ILONA

- *A siklói vár. TKM Kiskönyvtár. Budapest 1982. 1–16.*
- *A diósgyőri vár Nagy Lajos-kori épülete. In: Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382. katalógus. Budapest 1982. 234–241. 366–377.*
- *Die Burg von Diósgyőr. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Schallaburg '82) Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Nr. 118. Wien 1982. 366–370, 596–597.*

ZOFFMANN ZSUZSA

- *Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírjainak embertani vizsgálata. Biológiai Tanulmányok 9, 1982. 83 p. 16 t.*

FEHÉR GÉZA

- *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Budapest 1982. Akadémiai Kiadó 145 p. 113 kép*

GERELYES IBOLYA

- *The Hungarian runiform script; Relics of shamanism in Hungary; Pechenegs – Cumans; The period of Ottoman conquest; Historical and cultural researches based on Turkish sources. In: Hungarian Turcology 1945–1974. Bibliography Budapest 1981. 127–130. 133–134. 139–155.*

LOVAG ZSUZSA

- *800 Jahre Franz von Assisi. Katalogus. Krems-Stein. 1982. 20, 33–35.*
- *Előzetes jelentés az Esztergom-alsószigeti középkori apácakolostor feltárási munkáról. In: Dunai Rég. Közl. 1979. 87–93.*

H. KOLBA JUDIT

- Tárgyleírás, in: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Schallaburg '82.) Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Nr. 118. Wien 1982. 477–478, 483–496, 587–588, 591–592.
- Ötvösség. In: Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382. Katalógus. Budapest 1982. 297–301, 301–313, 325–327.

HÉRI VERA

- Tárgyleírás, in: Matthias Corvinus and die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Schallaburg '82.) Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Nr. 118. Wien 1982. 509–513, 669.

RÓZSA GYÖRGY

- Kazincy a műbíráló. In: *Ars Hungarica* 1981. IX. 203–209.
- Ergebnisse und Aufgaben der ungarischen Forschung über die polnisch-ungarischen Kunstbeziehungen im 16–19. Jh. In: *Seminaria Niedzickie*. I. Stan badan nad zwiatkarni artyatycznymi polsko-czesko-slowacko-wegierskimi. Krakko 1981. 43–50.
- "Joseph Haydn in seiner Zeit" Eisenstadt 1982. Katalógus. 719. sz. tárgy leírása 502–503.
- Die ungarische Landschaft im Werk Joseph Fichers. In: *Mitteilungen der Österreichischen Galerie* 26–27. Wien 1982–1983. 148–169.
- I. Lajos a művészetben. In: *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382.* Katalógus. Budapest 1982. 78–87. 373–375.
- Tárgyleírás, In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Schallaburg '82.) Katalog der Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Nr. 118. Wien 1982. 140–142, 277–278, 321–322, 345–346, 380–381, 508, 634–635, 652–653, 702–704, 719–721.

CENNER GYULÁNÉ

- Than Mór. Budapest 1982. Képzőművészeti Kiadó. 47 p. 29 t.
- Az "Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben" illusztrációi és illusztrátorai. *Fol. Hist.* 9, 1981. 59–71.
- "Joseph Haydn in seiner Zeit" Eisenstadt 1982. Katalógus. 279, 281, 718, 737, 758, 882. sz. tárgyak leírása.

BASICS BEATRIX

- Az eredetmonda feldolgozásai Székely Bertalannál és a gödöllői iskolában. In: *Gödöllőiek, Szentendreiek. Szentendre 1982.* 51–70.

TEMESVÁRY FERENC

- Fegyverkincsek – díszfegyverek. (A MNM kincsei sorozat) Budapest 1982. Corvina 1–60 p. 52 t. (német nyelven is)
- Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből III. *Fol. Hist. 9, 1981.* 115–190.
- Táryleírás, In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. (Schallaburg '82.) Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge Nr. 118. Wien 1982. 709–712, 714–715.

F. GÁTESZTER

- "möly musika fiola gambának hivattatik. . ." *Fol. Hist. 9, 1981.* 27–45.

KÖRMÖCZI KATALIN

- A fővárosi lakáshelyzet és a "Wekerle" állami munkástelep (1908–1945) *II. Fol. Hist. 9, 1981.* 191–248.

F. DÓZSA KATALIN

- A művészet környezetformáló szerepe a környezetkultúra változása. Lakáskultúra, öltözködés és divat. – Dízlettervezés. In: *A magyar művészet 1890–1919.* Budapest 1981. 107–115., 533–539.
- Férfi és női divat 1700–1970 között. In: *Viselet. Történet és restaurálás. A Magyar Képzőművészeti Főiskola Restaurátor és Konzervátorképző Intézet jegyzetei 12.* Budapest 1982. 63–157.

BÁTHY GÉZA

- Porózus anyagok átmeneti felületvédelme. In: *Múzeumi Műtárgyvédelem 7,* 1980. 7–12.

E számunk szerzői:

ACZÉL ESZTER, a Magyar Nemzeti Múzeum múzeológusa

CENNERNÉ WILHELM GIZELLA, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos
főmunkatársa

KERÉNYI A. MÁRIA, tanár

KOVÁCS TIBOR, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese

MITHAY SÁNDOR, a Pápai Helytörténeti Múzeum ny. munkatársa

RÓZSA GYÖRGY, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője

TEMESVÁRY FERENC, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunka-
társa

VIGH KÁROLY, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Műzsák Közmuvelődési Kiadó, Budapest
Megjelent 14,25 A/5 ív terjedelemben
10063/84
Készült a Műzsák Közmuvelődési Kiadó nyomdájában

